

A-1654

Egz. biblioteczny

Instytut Turystyki
Zakład Zagospodarowania Turystycznego

Strategia rozwoju turystyki w województwie warszawskim

Opracował zespół:
dr Andrzej Jagusiewicz
przy współpracy:
dr Hanny Borne-Falencik
dr Henryk Legienisa

Warszawa 1996

BIBLIOTEKA IT
Archiwum Prac
Naukowo-Badawczych

A-1654

Praca wykonana na zlecenie Urzędu Wojewódzkiego w Warszawie oraz Urzędu Kultury
Fizycznej i Turystyki

Spis treści

Wprowadzenie	5
I. Krótki rys województwa	8
1. Podstawowe informacje	8
2. Ochrona środowiska	10
2.1. Stan i perspektywy	10
2.2. Powietrze atmosferyczne	11
2.3. Wody powierzchniowe	11
2.4. Grunty i lasy	11
3. Strategiczne kierunki rozwojowe	12
3.1. Plany i studia	12
3.2. Warszawa i jej obszar metropolitalny	12
II. Diagnoza turystyki	16
1. Dostępność komunikacyjna	16
1.1. Stan i perspektywy	16
1.2. Komunikacja samochodowa	17
1.3. Komunikacja kolejowa	18
1.4. Komunikacja lotnicza	18
2. Atrakcje i walory przyrodnicze	19
2.1. Klimat	19
2.2. Rzeki i doliny	20
2.3. Lasy	20
2.4. Dziedzictwo przyrodnicze	21
2.5. Walory wypoczynkowe	23
3. Atrakcje kulturowe	23
3.1. Zasoby regionalne	23
3.2. Zabytki gmin pozawarszawskich	24
3.3. Muzea	26
3.4. Pamiątki historyczne	27
3.5. Judaica	27
3.6. Tradycja i współczesność	27
3.7. Wyróżniające się miejscowości i gminy	28
4. Infrastruktura turystyczna	28
4.1. Turystyczne obiekty noclegowe	28
4.2. Zmiany w zasobach recepcyjnych	30
4.3. Zasoby recepcyjne gmin pozawarszawskich	31
4.3.1. Standardy użytkowe i techniczne	32
4.3.2. Przemiany własnościowe	34

4.3.3.	Rozmieszczenie bazy noclegowej	35
4.3.4.	Wykorzystanie zdolności recepcyjnych	35
4.4.	Wybrane placówki i urządzenia	36
4.4.1.	Biura podróży	36
4.4.2.	Szlaki turystyczne	37
4.4.3.	Inne	38
5.	Produkt turystyczny w gminach	39
6.	Przyjazdowy ruch turystyczny	43
6.1.	Odwiedzający i turyści	43
6.2.	Turyści w bazie noclegowej	44
6.3.	Goście zagraniczni w Warszawie	45
6.3.1.	Goście zagraniczni w 1993 roku	46
6.4.	Goście zagraniczni na Mazowszu	48
7.	Turystyka w gospodarce gmin i regionu	49
7.1.	Funkcje gospodarcze gmin	49
7.2.	Przychody uzyskane od turystów	51
III.	Przesłanki rozwojowe	54
1.	Popyt turystyczny w perspektywie 2005 roku	54
1.1.	Krajowe prognozy turystyczne	54
1.2.	Wojewódzka prognoza demograficzna	55
1.3.	Hipotezy rozwojowe	55
2.	Główne rynki turystyczne	56
3.	Wyjazdy turystyczne mieszkańców Warszawy	57
3.1.	Weekendy Warszawiaków	58
4.	Konkurencyjność turystyczna	60
4.1.	Konkurencyjność zasobów turystycznych	60
4.2.	Konkurencyjność produktu turystycznego gmin pozawarszawskich	61
5.	Stymulatory i bariery rozwojowe	63
5.1.	Atuty i słabości	64
5.2.	Szanse i zagrożenia	65
5.3.	Główne bariery rozwojowe	66
IV.	Marketingowa strategia rozwojowa	67
1.	Główne cele strategiczne	67
2.	Scenariusze rozwojowe	68
3.	Sformułowanie strategii rozwojowej	70
3.1.	Lokalna pozycja turystyki	71
3.2.	Strategiczne obszary działania	72
3.3.	Segmentacja rynkowa	72
3.4.	Rozwój produktu turystycznego	74
Kategorie produktu turystycznego		74

Produkt turystyczny w układzie segmentacyjnym	75
Rozmieszczenie produktu turystycznego	76
3.5. Polityka cenowa	78
3.6. Kształtowanie sieci dystrybucji	82
3.7. Promocja produktu turystycznego	83
3.8. Opcje działań strategicznych	85
V. Strategiczne programy działania	86
1. Kształtowanie i wzbogacanie atrakcji turystycznych	86
1.1. Atrakcje i walory przyrodnicze i krajobrazowe	86
1.2. Atrakcje kulturowe i historyczne	88
2. Przekształcenia i rozwój bazy recepcyjnej	91
2.1. Działania modernizacyjne i porządkujące	91
2.2. Rozbudowa podstawowej bazy turystycznej i rekreacyjnej	97
3. Kierunki działań promocyjnych	110
3.1. Zakres i ukierunkowanie promocji	110
3.2. Dobór atrakcji turystycznych	112
3.3. Promocja infrastruktury i inwestycji turystycznych	113
4. Budowa systemu informacji turystycznej	115
4.1. Regionalna sieć informacji turystycznej	116
4.2. Materiały informacyjne	117
4.3. Terenowe oznakowanie turystyczne	118
5. Szkolenie kadry turystycznej	119
5.1. Kadra biur podróży i jej doksztalcanie	120
5.2. Kadra hotelarska i jej doksztalcanie	121
5.3. Kadra przewodników i jej doksztalcanie	122
5.4. Szkolenie pracowników promocji i informacji turystycznej	123
5.5. Szkolenie kwaterodawców "agro"	124
VI. Realizacja strategii	125
1. Struktura organizacyjna	125
2. Główne podmioty realizacyjne	126
3. Podział strategii na etapy	127
4. Potrzebne regulacje prawne	129
5. Źródła zasilania finansowego	129
6. Kontrola i monitorowanie	131
7. Spodziewane efekty społeczno-ekonomiczne	132

Bibliografia i materiały źródłowe

Materiały promocyjne gmin pozawarszawskich

Załączniki graficzne

Wprowadzenie

Celem całej pracy jest sformułowanie strategii rozwoju turystyki w województwie warszawskim, ze szczególną ekspozycją strefy leżącej poza obrębem Warszawy i złożonej z 47 gmin. Odrębne potraktowanie gmin pozawarszawskich uzasadniają następujące argumenty:

- różne kategorie odwiedzin i odwiedzających
- odrębne rynki źródłowe
- odmienność wielkomiejskiego produktu turystycznego od produktów pozostałych gmin
- coraz większa samodzielność i szersze uprawnienia samorządowe, przejmowane od administracji państwowej
- niebezpieczeństwo marginalizacji reszty województwa na tle stolicy i jej atrakcyjności.

Z powyższych względów specyficzna problematyka turystyczna Warszawy jako wielkiego, stołecznego centrum administracyjnego, historycznego, kulturalnego, naukowego, handlowego, biznesowego i komunikacyjnego zostanie zarysowana w sposób bardzo ogólny, głównie od strony ścisłych związków i relacji popytowych, funkcjonalnych i usługowych z pozostałą częścią województwa. Toteż biorąc pod uwagę przytoczoną argumentacją oraz rangę i wagę turystyczną Warszawy należy postulować pilne wykonanie oddzielnego opracowania określającego bardziej kompleksowo i zarazem szczegółowo strategię rozwoju turystyki przyjazdowej do samej stolicy.

Warto się zastrzec, że ograniczone środki finansowe nie pozwoliły na wykonanie własnych badań marketingowych i terenowych prac inwentaryzacyjnych. Z tego powodu niektóre zagadnienia zostały opracowane z wykorzystaniem różnych istniejących, nieraz fragmentarycznych materiałów statystycznych i badawczych, sondaży ankietowych i wywiadów, opracowań planistycznych itp. W trakcie prac przeprowadzono ankietyzację zarządów gmin pozawarszawskich i biur podróży, a także wystąpiono do wielu instytucji z prośbą o zgłoszenie uwag i wniosków. Interesujące odpowiedzi nadesłały między innymi: Warszawska Izba Turystyki, Polski Związek Motorowy, Zarząd Mazowieckiego i Chojnowskiego Parku Krajobrazowego, Mazowieckie Towarzystwo Kultury, Stowarzyszenie "Dziedzictwo i Przyszłość" oraz Koło Przewodników "Bastion" w Modlinie.

Uzyskane w ten sposób informacje i opinie zostały spożytkowane przy opracowywaniu poszczególnych zagadnień. W pracy wykorzystano także liczne materiały źródłowe i studialne, między innymi dostępne plany zagospodarowania przestrzennego, studia dotyczące warszawskiego obszaru metropolitalnego i samej Warszawy, dane Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego oraz informacje innych służb i wydziałów administracji wojewódzkiej.

W czasie prac związanych z konstrukcją strategii rozwojowej przeprowadzono szereg konsultacji, między innymi z p.p. K. Konopką (Biuro Planowania Rozwoju Warszawy), A. Zalewskim (Państwowa Służba Zabytków), Cz. Łaszkiem (Wojewódzki Konserwator Przyrody), L. Herzem, członkiem zespołu wykonującego Plan Ochrony Kampinoskiego Parku Narodowego. Ponadto wstępnie uzgodniono propozycje programowo-lokalizacyjne z wydziałami architektury, budownictwa i geodezji oraz specjalistami d/s turystyki w urzędach gminnych.

*

*

*

Na całość opracowania składają się niejako dwie części, finansowane z odrębnych źródeł:

- Diagnoza turystyki w województwie, wykonana dla Wojewody Warszawskiego
- Strategia rozwojowa turystyki, zamówiona przez Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki

Część pierwsza, stanowiąca przedmiot niniejszego elaboratu, zawiera:

- ogólne informacje o województwie, a w nich omawia ważniejsze dane o regionie, ochronę środowiska i strategiczne kierunki rozwojowe
- diagnozę turystyki, przedstawiającą dostępność komunikacyjną, atrakcje i walory przyrodnicze, atrakcje kulturowe, infrastrukturę usługową, produkty turystyczne w gminach, przyjazdowy ruch turystyczny krajowy i zagraniczny, udział turystyki w gospodarce gmin i regionu
- przesłanki rozwojowe, a w nich analizuje potencjalny popyt turystyczny, główne rynki źródłowe, konkurencyjność zasobów i produktów turystycznych oraz stymulatory i bariery rozwojowe.

Część druga obejmuje natomiast:

- marketingową strategię rozwojową, a w niej: cele strategiczne, scenariusze rozwojowe, strategiczne obszary działania, segmentację rynkową, rozwój produktu turystycznego z dystrybucją i promocją
- strategiczne programy działania dotyczące atrakcji turystycznych, bazy recepcyjnej, promocji i informacji oraz kadry pracowniczej
- realizację strategii, a w tym strukturę organizacyjną, podmioty realizacyjne, etapowanie, źródła zasilania finansowego oraz spodziewane efekty społeczno-ekonomiczne.

I. Krótki rys województwa

1. Podstawowe informacje

Województwo warszawskie, tworzące obszar metropolitalny Warszawy, zajmuje powierzchnię 3788 km², z czego strefa podmiejska liczy 3293 km². Tereny o charakterze uprawowo-naturalnym, rolno-leśnym stanowią 81% całego obszaru, zaś tereny komunikacyjne i osiedlowe to 15% jego powierzchni. W granicach województwa znajduje się 57 gmin, na które składa się 25 gmin miejskich (w tym 11 warszawskich), 13 gmin miejsko-wiejskich i 20 gmin wiejskich. Gminy warszawskie tworzą obligatoryjny związek komunalny w postaci miasta stołecznego Warszawy. Obszar metropolitalny jest złożony z dwóch podstawowych części: z centralnego ośrodka metropolii czyli Warszawy oraz zewnętrznej strefy metropolitalnej - gmin pozawarszawskich.

Zaludnienie obszaru wynosi 2.416 tys. mieszkańców, strefę podmiejską zamieszkuje 775 tys. osób (na terenach wiejskich 271 tys.). To jedno z trzech najmniejszych województw Polski zalicza się do najbardziej zurbanizowanych i najgęściej zamieszkanych jej regionów, gdyż na 1 km² przypada 637 osób, a w miastach żyje 89% ludności. Jednocześnie należy ono do województw o ujemnym przyroście naturalnym i starzejącej się ludności, mimo to ma dodatnie saldo migracyjne. Dzieci i młodzież w wieku przedprodukcyjnym (poniżej 17 lat) stanowią 23%, zaś osoby liczące 60 lat i więcej to 19% całej ludności. Najgęściej zaludnionych jest 7 miast (powyżej 2 tys. osób na km², najłagodniej zaś gminy kampinoskie: Brochów, Kampinos, i Leoncin (poniżej 50 osób na km²).

Stopa bezrobocia jest najniższa w kraju i wynosi 6,5%. Wśród siedmiu rejonów administracyjnych najniższe bezrobocie występuje w Warszawie i Piasecznie, najwyższe w Nowym Dworze Mazowieckim (17%). Poza rolnictwem, głównie w przemyśle, budownictwie i handlu pracuje ponad 90%, a w sektorze prywatnym ponad 50% ogółu zatrudnionych.

Dominującą pozycję zajmuje aglomeracja warszawska, obejmująca Warszawę oraz pobliskie miasta i urbanizujące się gminy. Sama stolica zajmuje powierzchnię 495 km² (15%) i liczy 1.640 tys. mieszkańców. Inne ważniejsze ośrodki miejskie aglomeracji stanowią: Pruszków, Legionowo, Otwock, Wołomin, Nowy Dwór Mazowiecki i

Piastów. Większe miasta i ośrodki usługowe to także: Góra Kalwaria, Grodzisk Mazowiecki i Piaseczno (wszystkie powyżej 20 tys. ludności).

Przemysł grupuje się w 27 ważniejszych ośrodkach, jego koncentracja występuje w Warszawie oraz w miastach: Błonie, Grodzisk Mazowiecki, Marki, Piaseczno, Pruszków i Wołomin. Inne miejscowości z dużymi zakładami produkcyjnymi to: Józefów, Góra Kalwaria, Karczew, Kobyłka, Konstancin-Jeziorna, Legionowo, Milanówek, Nowy Dwór Mazowiecki, Otwock, Ożarów Mazowiecki, Piastów, Radzymin i Tarczyn. Spore znaczenie ma zwłaszcza przemysł rolno-spożywczy.

Rolnictwo cechuje specjalizacja w produkcji warzywniczej, kwiaciarskiej i sadowniczej. Użytki rolne zajmują 53% obszaru województwa. Dobre gleby występują w rejonach: ożarowsko-błońskim, nadwiślańskim i nadarzyńsko-piaseczyńskim.

Województwo warszawskie zajmuje znaczące miejsce na gospodarczej i kulturalnej mapie Polski, będąc ważnym węzłem komunikacji krajowej i europejskiej, wiele ważącym w gospodarce polskiej okręgiem przemysłowym oraz najsilniejszym w kraju ośrodkiem naukowo-technicznym i kulturalno-artystycznym, stanowi jednocześnie region o wysokich wskaźnikach poziomu życia i zamożności mieszkańców.

Tab. 1 Województwo warszawskie na tle kraju - wybrane elementy

Wyszczególnienie	Kraj = 100 %
Powierzchnia	1,2 %
Ludność	6,3 %
Miejsca noclegowe	2,6 %
Korzystający z bazy nolegowej ogółem	10,5 %
Cudzoziemcy korzystający z bazy noclegowej	23,5 %

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Na zakończenie ogólnych informacji warto wspomnieć, że województwo warszawskie wraz z innymi województwami mazowieckimi: ciechanowskim, ostrołęckim, plockim, radomskim, siedleckim i skierniewickim zawarły porozumienie o wzajemnej współpracy w zakresie rozwoju turystyki.

2. Ochrona środowiska

2.1. Stan i perspektywy

W stanie środowiska w województwie warszawskim największy problem stanowią zanieczyszczenia wód powierzchniowych i powietrza oraz zagrożenie przyrody i krajobrazu. W ostatnich latach obserwowane są pozytywne symptomy na tym polu. Na skutek recesji i zmian w produkcji oraz instalowania urządzeń ochronnych zmniejszyły się: emisja zanieczyszczeń pyłowych do atmosfery, zrzuty ścieków nieoczyszczonych do wód powierzchniowych oraz wytwarzane odpady uciążliwe środowiskowo.

Dalsza poprawa obecnej sytuacji ekologicznej i przywrócenie równowagi w środowisku stanowi jeden z priorytetów w działalności władz wojewódzkich. W tym celu są podejmowane i realizowane liczne zamierzenia i inwestycje. Środki finansowe idą głównie na ochronę wód powierzchniowych. W ostatnim czasie zbudowano ponad 40 oczyszczalni dla różnych użytkowników. W trakcie realizacji jest kilkanaście dalszych obiektów zakładowych i komunalnych. Dla turystyki szczególną wagę ma budowa lokalnych systemów kanalizacyjnych z oczyszczalniami grupowymi dla Zalewu Zegrzyńskiego, gmin kampinoskich oraz rejonu otwockiego. Również i w zakresie ochrony powietrza zrealizowano wiele inwestycji technologicznych, głównie urządzeń odpylających.

Tab. 2 Niektóre dane o stanie i ochronie środowiska

Wyszczególnienie	Jednostka	1980	1990	1994
Zanieczyszczenia gazowe	tys. t/rok	88	96	83
Zanieczyszczenia pyłowe *	tys. t/rok	109	56	19
Ścieki nieoczyszczone odprowadzane do wód powierzchniowych	hm ³	366	292	127
Grunty zdewastowane i zdegradowane	ha	605	547	448
Wody nadmiernie zanieczyszczone ^a	%	4	86	72

a. Dane nie w pełni porównywalne

Źródło: Dane WUS w Warszawie

2.2. Powietrze atmosferyczne

Emisja zanieczyszczeń pyłowych wyniosła 19,1 tys. ton na rok, zaś zanieczyszczeń gazowych - 83,3 tys. ton. Źródłami skażeń atmosferycznych było głównie 41 zakładów przemysłowych, uznanych za szczególnie uciążliwe oraz środki transportu i urządzenia komunalne, zwłaszcza ciepłownicze. Największe skażenie atmosfery występuje w aglomeracji warszawskiej, a sama stolica należy do miast wytwarzających najwięcej szkodliwych pyłów i gazów w Polsce. W grupie mniejszych miast natężenie negatywnych zjawisk obserwujemy zwłaszcza w Wołominie, Legionowie, Pruszkowie, Konstancinie-Jeziornie i Piasecznie.

2.3. Wody powierzchniowe

Do wód powierzchniowych jest odprowadzanych 127 hm³ nieoczyszczonych ścieków przemysłowych i komunalnych. Na 28 miast tylko w 15 działały komunalne oczyszczalnie ścieków, w tym 10 biologicznych. Największą jest praska oczyszczalnia ścieków "Czajka".

Wody czyste, zaliczane do klasy I, nie występują w ogóle. W kontrolowanych ciekach odcinki z wodą II i III klasy liczą 132 km długości i stanowią 28% stanu kontrolowanego. Najczystszymi rzekami w województwie są: Świder, Jagodzianka i Czarna, które prowadzą wody II i III klasy. Inne rzeki: Wisła, Narew, Bug, Bzura i Jeziora są nadmiernie zanieczyszczone na całej długości, zaś Utrata i Tarczynka mają wody III klasy i pozaklasowe. Zalew Zegrzyński w zależności od miejsca pomiarowego wykazuje III klasę lub pozaklasową czystość wody.

2.4. Grunty i lasy

Grunty zdewastowane i zdegradowane, wymagające specjalnych zabiegów rekultywacyjnych, zajmują powierzchnię 450 ha. Dalszą degradacją ziemi zagrożone jest więcej niż pół obszaru województwa.

Lasy zaliczane są do grupy drzewostanów silnie i średnio zagrożonych. Na ich stan sanitarny i zdrowotny wpływają zwłaszcza ujemnie: deficyt wodny, duże stężenie dwutlenków siarki i azotu w atmosferze oraz patogeny korzeni. Duże niebezpieczeństwo stanowi też zagrożenie pożarowe.

3. Strategiczne kierunki rozwojowe

3.1. Plany i studia

Województwo warszawskie nie ma aktualnego opracowania planistycznego. Ostatni plan zagospodarowania przestrzennego pochodzi z 1978 roku i w znacznej już mierze stracił na aktualności. W najbliższym czasie można spodziewać się podjęcia prac nad nowym studium planistycznym w myśl nowej ustawy o planowaniu przestrzennym.

Różnie też wygląda aktualność miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w gminach. Kilka gmin nie posiada takich dokumentów, zaś około dziesięciu innych ma plany zdezaktualizowane. We wszystkich jednak tych gminach rozpoczęto już prace nad aktualizacją planów.

Warto skonstatować, że gminy pozawarszawskie nie dysponują aktualnymi materiałami diagnostyczno-prognostycznymi na temat turystyki. Jedynie w ramach sporządzanego obecnie Planu Ochrony Kampinoskiego Parku Narodowego został wykonany projekt zagospodarowania turystycznego obszaru rezerwatowego i strefy otulinowej.

3.2. Warszawa i jej obszar metropolitalny

Zachodzące procesy transformacji i nowe zjawiska w gospodarce przestrzennej oraz brak aktualnych materiałów studialno-planistycznych w skali regionalnej spowodowały podjęcie prac diagnostyczno-prognostycznych, dotyczących strategii rozwojowej Warszawy i jej obszaru metropolitalnego w horyzoncie roku 2015.

W studiach nad rozwojem metropolii warszawskiej została przedstawiona syntetyczna diagnoza szans i zagrożeń rozwojowych z zaleceniami strategicznymi. Na uwagę zasługują konstatacje, że istniejące od dawna powiązania funkcjonalne i związki komplementarne Warszawy i jej obszaru metropolitalnego powinny być rozwijane. W dalszym rozwoju stolicy jej strefie podmiejskiej przypisuje się rolę zaplecza gospodarczego, żywicielskiego, mieszkaniowego i rekreacyjnego oraz rezerw lokalizacyjnych i siły roboczej. Harmonijny rozwój Warszawy jest możliwy tylko w ramach rozwiniętych powiązań funkcjonalnych i właściwego podziału zadań na obszarze metropolitalnym, kierowanym generalnie przez jeden ośrodek dyspozycyjno-planistyczny.

Na takim tle zarysowana została strategia rozwojowa dla metropolii warszawskiej. Za generalny cel w dalszym rozwoju miasta przyjmuje ona:

- kształtowanie Warszawy jako dynamicznie rozwijającej się metropolii europejskiej, zintegrowanej z regionem i zapewniającej dobrą jakość życia w warunkach zrównoważonego rozwoju całego organizmu przestrzennego.

W osiągnięciu tak określonego celu nadrzędnego za istotne uznaje się:

- przeciwdziałanie przejawom degradacji oraz stworzenie dobrych warunków do życia mieszkańców i rozwoju sił wytwórczych, a zwłaszcza:
 - poprawę stanu środowiska zurbanizowanego
 - zapewnienie bezpieczeństwa publicznego
 - prowadzenie aktywnej polityki kulturalnej
- wzmocnienie pozycji Warszawy jako metropolii europejskiej, a zwłaszcza:
 - rozwinięcie i zintegrowanie stołecznych i wielkomiejskich funkcji całego obszaru metropolitalnego
 - zrównoważenie społeczne, ekonomiczne, ekologiczne i przestrzenne jego rozwoju, szczególnie pod względem jakości środowiska i życia ludności, oświaty i kultury, transportu i zarządzania, usług komunalnych i sektorów gospodarczych
 - poprawę zewnętrznej dostępności Warszawy
 - kreowanie obrazu Warszawy jako stolicy i wielkiej metropolii
- tworzenie sprzyjających warunków do rozwoju intensywnej i wysokotechnicznej gospodarki celem przekształcenia warszawskiego obszaru metropolitalnego w ekonomiczny region innowacyjny o krajowym i europejskim zasięgu oddziaływania, a zwłaszcza:
 - stworzenie sieci centrów innowacji w sferze usług i produkcji High-Tech., w postaci ośrodków inkubacyjnych biznesu, parków technologicznych oraz centrów usługowych, szkoleniowych i handlowych.

W wieloaspektowych studiach dotyczących perspektyw rozwojowych obszaru metropolitalnego Warszawy, na tle szerokiej diagnozy i identyfikacji problemów, przesłanek i możliwości zostały zarysowane prognozy i scenariusze: demograficzne, gospodarcze i przestrzenne. Na ich podstawie dla województwa warszawskiego powstał zgeneralizowany zarys ogólnej strategii rozwojowej, której priorytetowe programy do 2015 roku to:

- radykalna poprawa jakości życia mieszkańców

- uatrakcyjnienie metropolitalnej infrastruktury społecznej i technicznej poprzez jej modernizację i rozbudowę, umożliwiające restrukturyzację zagospodarowania przestrzennego dla efektywnego wykorzystania przestrzeni
- ochrona zasobów przyrodniczych i kulturowych celem sanacji walorów klimatycznych, biologicznych i sanitarnych oraz rewaloryzacji dziedzictwa kulturowego.

A ponadto zakładającej:

- afirmację pozycji wśród innych obszarów metropolitalnych w Europie
- wzmocnienie potencjałów rozwojowych najbardziej konkurencyjnych na rynkach zagranicznych
- znacznie wyższe niż w całym kraju tempo wzrostu gospodarczego
- znaczne przepływy ludności, towarów i kapitału, wymagające drożnych kanałów komunikacyjnych
- przyrost ludności w granicach 200 tys. osób i poprawę struktury demograficznej przez napływ młodych roczników
- powstrzymanie tendencji nieefektywnego rozlewania się urbanizacji
- intensyfikację procesów urbanizacyjnych w wyznaczonych strefach przemian strukturalnych o uprzywilejowanych warunkach do rozwoju i inwestowania
- rehabilitację obszarów i zespołów zdekapitalizowanych
- sanację funkcji ekologicznej, żywicielskiej i rekreacyjnej w strefie obrzeżnej.

Jako ogniska przyszłego rozwoju wymieniane są specjalne strefy i wielkie inwestycje. Najważniejsze z nich to: Mazowiecka Strefa Ekonomiczna z lotniskiem pasażerskim i *cargo* w okolicach Modlina, Strefa Ekonomiczna Lotniska Okęcie, Giełda Rolno-Towarowa w gminie Ożarów Mazowiecki i autostrada A2.

W przyszłej strukturze organizacji i zarządzania dla warszawskiego obszaru metropolitalnego rozważane są następujące konfiguracje ustrojowe:

- samorządowe stołeczne województwo warszawskie z samorządowymi gminami
- dwustopniowa struktura samorządowa z powiatami¹ i gminami
- jednostopniowa struktura samorządowa gmin tworzących związki
- jednostopniowa struktura samorządowa z metropolitalną gminą centralną o szczególnych uprawnieniach szczebla wojewódzkiego.

¹ W myśl opracowanej koncepcji gminy pozawarszawskie wchodziłyby w skład 10 powiatów. Oprócz Warszawy siedzibami powiatów mają być: Grodzisk Mazowiecki, Grójec, Nowy Dwór Mazowiecki, Otwock, Piaseczno, Pruszków, Sochaczew i Wołomin.

Na koniec należy zwrócić uwagę na pominięcie tematyki turystycznej i rekreacyjnej w studiach strategicznych, i to w przypadku Warszawy jak i jej obszaru metropolitalnego. A przecież nie ulega wątpliwości, że do głównych funkcji zaplecza ponad 1,5 milionowej aglomeracji należy także zaspokajanie różnorodnych potrzeb turystycznych, rekreacyjnych i zdrowotnych jej mieszkańców.

II. Diagnoza turystyki

1. Dostępność komunikacyjna

1.1. Stan i perspektywy

Region stołeczny, położony centralnie w kraju, stanowi ważny węzeł komunikacji międzynarodowej i krajowej, gdzie krzyżują się ważne europejskie szlaki drogowe, kolejowe i lotnicze. Do wielkich atutów należy tranzytowe miejsce na mapie Europy, w głównym korytarzu transportowym, łączącym Zachód i Wschód. W komunikacji krajowej województwo posiada dogodne połączenia z większością regionów i ośrodków turystycznych. Podstawowe sieci komunikacyjne mają wyraźnie układ dośrodkowy, zbiegający się w Warszawie.

Cały obszar województwa, jak i jego tereny rekreacyjne, cechują się potencjalnie dobrą dostępnością z Warszawy, zwłaszcza w komunikacji samochodowej. Prawie wszystkie gminy, z wyjątkiem Brochowa, są położone w odległości drogowej nie przekraczającej 50 km, a tym samym i w korzystnej izochronie godzinnego dojazdu. W ostatnich latach obserwuje się wyraźnie zwiększoną ruchliwość mieszkańców województwa, czemu towarzyszy spadek popularności środków komunikacji publicznej, zwłaszcza kolei. Zarówno to, jak i nagły rozwój motoryzacji oraz zaniedbania w inwestycjach drogowych są przyczyną coraz większych utrudnień komunikacyjnych między Warszawą i jej strefą podmiejską, widocznych zwłaszcza w rejonie Radzymina, Góry Kalwarii i Otwocka.

Na tle Europy i jej obszarów metropolitalnych widać jednak duże opóźnienia i zaniedbania warszawskie, do których generalnie należą:

- długie czasy dojazdów do krajów i stolic sąsiedzkich
- niskie standardy połączeń drogowych i kolejowych na głównych kierunkach europejskich
- brak autostrad i dróg ekspresowych oraz obwodnic wokół miast
- niskie parametry techniczne i zły stan nawierzchni na wielu drogach.

Radykalne, na poziomie europejskim polepszenie dostępności wymaga wielkich inwestycji komunikacyjnych, wśród których do czołowych zaliczają się:

- drugie lotnisko pasażerskie

- mazowiecki odcinek autostrady A2
- modernizacja wylotowych odcinków dróg krajowych i międzynarodowych
- obwodnice drogowe wokół miast, zwłaszcza wschodnia obwodnica Warszawy oraz obejścia Jabłonny i Radzymina
- podmiejska okrężna obwodnica warszawska (Stare Babice - Łomianki - Wesola - Raszyn - Piastów)
- modernizacja magistrali kolejowych i ich przystosowanie do szybkiego ruchu, w pierwszym rzędzie odcinków tras E20 i E65.

1.2. Komunikacja samochodowa

Długość dróg publicznych o nawierzchni twardej wynosi 5,8 tys. km, co daje 153 km na 100 km² powierzchni. Poza Warszawą jest 580 km dróg krajowych i 1120 km wojewódzkich oraz 4200 km dróg miejskich i gminnych, najbardziej zaniedbanych. Województwo przecinają drogi o znaczeniu międzynarodowym: Słubice - Terespol (E30), Gdańsk - Chyżne (E77), Warszawa - Kudowa (E67). Do ważnych tras transportowych zaliczają się też drogi krajowe, łączące stolicę z Kuźnicą Białostocką (nr 18), Lublinem (nr 17), Augustowem (nr 61). Dwujezdniowymi drogami szybkiego ruchu są trasy: cały odcinek E67 i północny odcinek E77 do Zakroczymia. Istnieją też krótkie, dwujezdniowe odcinki wylotowe z Warszawy na drogach głównych: E77 (do Grójca), E30 (do Starej Miłosny i do Ożarowa Maz.), nr 18 (do Radzymina) oraz na drogach nr 723 (do Piaseczna), nr 724 (do Konstancina-Jeziorny) i nr 718 (do Pruszkowa).

Wewnątrz województwa ważniejsze drogi dojazdowe o znaczeniu turystycznym łączą stolicę z Nieporętem (nr 633), Sochaczewem (nr 580), Karczewem (nr 801) oraz Nowy Dwór Maz. z Sochaczewem (nr 576 i 578). Charakter okrężnej trasy mają drogi nr 631 (w części wschodniej) oraz nr 720, 721 i 679 (w części zachodniej).

W przyszłości funkcję głównej trasy międzynarodowego tranzytu będzie pełnić płatna autostrada A2 (Berlin-Moskwa), której ostateczny przebieg przez województwo warszawskie nie jest jeszcze ustalony. Z istniejących propozycji najbardziej słuszny wydaje się wariant "ekologiczny", w którym autostrada biegnie południowym skrawkiem województwa w okolicach Tarczyna, Prażmowa i Góry Kalwarii. W dalszej przyszłości planowana jest droga ekspresowa Warszawa - Helsinki (tzw. *Via Baltica*), która w obrębie województwa będzie najprawdopodobniej przecinać gminy Radzymin i Marki.

Na drogach województwa przewozi pasażerów regularna komunikacja autobusowa. Ogólna długość tras autobusowych wynosi około 1400 km. Firmy warszawskie obsługują około 200 linii krajowych i 30 międzynarodowych. Ruch lokalny prowadzą przewoźnicy gminni i prywatni oraz agenci przedsiębiorstw państwowych.

1.3. Komunikacja kolejowa

Eksploatowana sieć kolejowa ma długość około 500 km. Na 100 km² przypada 13 km linii kolejowych. W gminach pozawarszawskich ich długość wynosi 320 km, a przystanków pasażerskich jest ponad 80. Obszar województwa przecina 7 ważnych, zelektryfikowanych i dwutorowych magistrali kolejowych, z których międzynarodowe znaczenie tranzytowe mają: Kunowice - Warszawa - Terespol (E30) oraz Gdańsk - Warszawa - Zebrzydowice (E65) i Warszawa - Kuźnica Białostocka. Zachodni skrawek województwa przecina magistrala "węglowa" Katowice - Gdańsk. Inne ważniejsze linie łączą stolicę z Krakowem, Lublinem i Wrocławiem.

Warszawa stanowi międzynarodowy węzeł kolejowy z ruchem pasażerskim liczącym 50-60 tys. osób na dobę. Można do niej dojechać z 36 europejskich stacji początkowych, z których 13 znajduje się w stolicach. W systemie Eurocity Warszawa ma połączenia z Berlinem i Wiedniem, zaś w systemie Intercity z Budapesztem i Pragą oraz kilkoma dużymi miastami w kraju.

Wiele pobliskich miejscowości łączy z Warszawą podmiejska trakcja kolejowa, obsługująca ruch pasażerski na siedmiu liniach: nasielskiej, wołomińskiej, mińskiej, otwockiej, radomskiej, skierniewickiej i łowickiej. Koleje podmiejskie ułatwiają dostęp do podwarszawskich terenów rekreacyjnych, zwłaszcza w takich gminach jak Pomiechówek, Józefów, Otwock i Celestynów w części wschodniej oraz Piaseczno w części zachodniej.

1.4. Komunikacja lotnicza

Warszawskie porty lotnicze na Okęciu pozwalają na łączność województwa drogą powietrzną z krajem, Europą i światem. Z krajowego lotniska kursują samoloty w kierunku Gdańska, Katowic, Krakowa, Poznania, Rzeszowa, Szczecina i Wrocławia. Nowy, międzynarodowy terminal lotniczy, który rocznie może przyjąć 3,5 mln pasażerów, utrzymuje regularne połączenia z 74 miastami na świecie, w tym z 27 stolicami europejskimi. Międzynarodowe lotnisko na Okęciu, będące europejskim



Rys. 1. Średnie czasy dojazdów do Warszawy (wg oprac. IGPIK)

portem średniej wielkości, stanowi jedyne przejście graniczne na terenie województwa. W 1994 roku przyleciało na nie 570 tys. obcokrajowców, głównie z Europy Zachodniej (80%).

Planowane podmiejskie lotnisko towarowo-pasażerskie, dla którego spośród kilku propozycji najbardziej prawdopodobna jest lokalizacja w Modlinie (Nowy Dwór Mazowiecki) będzie mieć zdolność przepustową 7 mln osób rocznie. Lotnisko modlińskie wraz z dworcem kolejowym ma być częścią usługowo-administracyjnego sektora Mazowieckiej Strefy Ekonomicznej. Inna rozważana lokalizacja lotniska podmiejskiego to tereny w gminie Nadarzyn.

2. Atrakcje i walory przyrodnicze

Środowisko przyrodnicze województwa pozwala na rozwijanie turystyki o charakterze krajoznawczym i wypoczynkowym. Krajobraz regionu jest typowo nizinny, ale i dość urozmaicony, o różnorodnym ukształtowaniu powierzchni. Na jego urodę składają się kotliny, równiny i wysoczyzny, rzeki i ich doliny, wydmy piaszczyste i lasy.

Do największych atrakcji przyrodniczo-krajobrazowych należą:

- doliny Wisły, Narwi i Bugu, tworzące unikalny układ rzeczny o dużej naturalności
- Puszcza Kampinoska i inne duże kompleksy leśne.

2.1. Klimat

Klimat województwa cechuje przejściowość między morskim i kontynentalnym, z charakterystyczną zmiennością pogody. Część zachodnia ma klimat nieco łagodniejszy, wschodnia bardziej ostry, jednak lokalne różnice są niewielkie. W ciągu całego roku występuje około 1500-1600 godzin słonecznych, pokrywa śnieżna utrzymuje się przeciętnie przez 60 dni, lato zaś trwa 90-100 dni. Najkorzystniejsze warunki klimatyczne wykazuje południowo-zachodnia część województwa. Najwyższe usłonecznienie mają lokalnie wschodnie jego partie oraz skrawek na zachód od Błonia i Podkowy Leśnej. Wiatry wieją głównie z kierunków zachodnich.

Okolice Konstancina i Otwocka cechują się szczególnie korzystnymi warunkami bioklimatycznymi dla lecznictwa uzdrowiskowego. W Konstancinie-Jeziornie, uzdrowisku statutowym, leczy się głównie zaburzenia hormonalne, przemiany materii

i układu krążenia. Otwock to znany, nizinny ośrodek leczenia chorób płucnych.

2.2. Rzeki i doliny

Ważny element atrakcyjności krajobrazowej i turystycznej stanowią rzeki i ich rozległe doliny, często z urwistymi krawędziami. Do największych należą: Wisła oraz jej dopływy - Narew z Bugiem i Wkrą, Bzura z Łasicą i Utratą oraz Świder z Mienią i Jeziorka z Tarczynką. Unikalnym zjawiskiem jest połączenie się największych rzek: Narwi z Bugiem i Wisłą. Z pięknych, wysokich partii dolinowych znane są okolice Zakroczymia i Czerska nad Wisłą oraz przełom Wkry w pobliżu Pomiechówka. Do niezwykle malowniczych zalicza się też dolina Świdra.

Wysokimi walorami krajobrazowymi i rekreacyjnymi wyróżnia się Jezioro Zegrzyńskie o powierzchni 33 km², nadające się do uprawiania wielu form turystyki i rekreacji wodnej, zwłaszcza żeglarstwa. Urozmaicenie stwarzają też liczne stawy i niewielkie jeziora rozsiane po całym obszarze. Udział wód w powierzchni województwa jest spory i wynosi 3,6%.

2.3. Lasy

Lasy województwa zajmują 870 km² i stanowią resztki olbrzymich niegdyś puszczy mazowieckich. Wskaźnik lesistości wynosi 23% i waha się od 0,02% do ponad 80% w niektórych gminach. Ponad 70% lasów jest własnością publiczną, w większości skarbu państwa, pozostałe to przeważnie rozdrobnione lasy prywatne.

W lasach występuje przewaga gatunków iglastych, głównie sosny, która zajmuje 80% powierzchni leśnej. Dominującymi typami siedlisk są bory sosnowe (52%) i bory mieszane (25%), a więc zespoły bardzo atrakcyjne dla turystyki i rekreacji. Jednak duży udział drzewostanów młodych, które obejmują prawie połowę całego arealu leśnego, znacznie obniża te możliwości, na co niebagatelny wpływ mają też i zagrożenia środowiskowe.

Zasoby leśne województwa są znacznie przekształcone i charakteryzują się dużym rozproszeniem. Do największych i najładniejszych kompleksów należą Puszcza Kampinoska i Lasy Chojnowskie. Z dorodnych drzewostanów znane są też lasy: Młochowskie i Sękocińskie oraz Celestynowskie, Chotomowskie, Nieporęckie i Pomiechowskie. Największy udział lasów mają takie gminy jak: Podkowa Leśna,

Wesoła, Celestynów, Leoncin, Izabelin, Otwock, Nieporęt i Jabłonna (wszystkie powyżej 40%).

Znaczna część lasów publicznych jest objęta różnymi formami ochrony przyrody i krajobrazu, co niekiedy powoduje pewne ograniczenia w użytkowaniu rekreacyjnym, a nieraz i turystycznym. Rezerваты leśne zajmują obszar ponad 8 km². W parkach narodowych i krajobrazowych znajduje się 46% powierzchni leśnej. Lasów ochronnych jest blisko 338 km² (39%), w tym prawie całość stanowią lasy o funkcjach turystyczno-rekreacyjnych, a więc: uzdrowiskowo-klimatyczne, krajobrazowe i masowego wypoczynku oraz strefy zieleni wysokiej, które łącznie obejmują 310 km².

2.4. Dziedzictwo przyrodnicze

W województwie warszawskim zachowało się wiele terenów i obiektów o dużych wartościach naturalnych, zasługujących na szczególną ochronę konserwatorską i stanowiących jednocześnie duże atrakcje turystyczne o charakterze krajoznawczym i ekologicznym. Na to swoiste dziedzictwo przyrodnicze składają się:

- Kampinoski Park Narodowy (356,6 km²), chroniący wielki kompleks lasów puszczańskich, wysokie wydmy śródlądowe, duży obszar torfowisk i bagien, bogatą szatę roślinną, wiele gatunków rzadkich roślin i zwierząt oraz liczne miejsca historyczne; obejmuje on także 20 rezerwatów ścisłych, z których najcenniejsze to: Czapliniec, Granica, Krzywa Góra, Nart, Roztoka, Rybitew i Wilków
- Mazowiecki Park Krajobrazowy o łącznej powierzchni 144 km², w tym 109 km² w województwie warszawskim
- Chojnowski Park Krajobrazowy (68 km²)
- 47 rezerwatów przyrody² (łącznie 27 km²), w tym 41 w gminach pozawarszawskich oraz 36 obiektów otwartych dla turystyki, najliczniej reprezentowanych przez rezerваты leśne i krajobrazowe, między innymi: Świder (238 ha), Dolina Wkry w Kosewku, Wąwóz Szaniawskiego w Zegrzynku oraz Obory i Jabłonna; z obiektów nieudostępnianych do szczególnie cennych należą rezerваты faunistyczne: Stawy Raszyńskie i Grabicz

² Według opinii Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody ochroną rezerwatową należałoby objąć jeszcze kilka obiektów o łącznej powierzchni około 300 ha.

- 90 parków dworskich, pałacowych i innych ze starym drzewostanem o dużej wartości przyrodniczej; wyróżniające się obiekty to Młochów i Rozalin (gm. Nadarzyn), Długa Kościelna i Okuniew (gm. Halinów), Pęcice i Helenów (gm. Michałowice), Lipków i Zielonki (gm. Stare Babice), Brochów i Jabłonna.
- 1220 pomników przyrody, w tym 895 w gminach pozawarszawskich, głównie w postaci zabytkowych drzew, alei i głązów; najbardziej znane okazy to m.in. dęby Obrońca i Bartek Mazowiecki, Sosna Królowej Bony i Sosna Powstańców, Topola Biała w Lesznie, Aleja Chopina (nieдалeko Kampinosu), zespół alei lipowych w Otrębusach oraz głąz "Mazur" w Piasecznie.

Lasy, wody i bagna są ostojami dziko żyjących zwierząt i ptactwa, zarówno gatunków chronionych jak i łownych. Z ssaków spotkać można sarny, łosie, daniela, dziki, lisy i zające, są też wilki i rysie oraz bobry i wydry. Świat ptactwa wodnego i błotnego, liczącego ponad 170 gatunków, reprezentują łabędzie, bociany, żurawie, czaple siwe, spotykane są też ptaki drapieżne jak muszolowy i pustulki oraz orły, orliki i rybołowy. Pogłowie grubej i drobnej zwierzyny łownej liczy około 26 tys. sztuk.

W strukturze przyrodniczej województwa elementami integrującymi staną się obszary chronionego krajobrazu, które niby korytarze ekologiczne obejmą doliny rzeczne, tereny leśne i łąkowe, rejon wypoczynkowo-uzdrowiskowe, strefy ochronne parków krajobrazowych i narodowego. Obszary te są już uwzględniane w planach zagospodarowania przestrzennego, a w końcowej fazie znajdują się prace nad utworzeniem warszawskiego obszaru chronionego krajobrazu o powierzchni około 1050 km². Warto też wspomnieć o planowanym parku krajobrazowym w dolinie Wisły.

Atrakcje dziedzictwa przyrodniczego rozkładają się dość nierównomiernie. W przekroju regionalnym do gmin o wyróżniających się walorach przyrodniczych i krajobrazowych można zaliczyć: Brochów, Celestynów, Czosnów, Górę Kalwarię, Izabelin, Kampinos, Karczew, Konstancin-Jeziornę, Leoncin, Leszno, Nieporęt, Piaseczno, Pomiechówek, Radzymin, Serock, Wiązownę i Zielonkę. Szczególną rangę mają te zwłaszcza gminy, w obrębie których leży Kampinoski Park Narodowy.



Rys. 2. Gminy wyróżniające się walorami turystycznymi

1 - przyrodniczo-krajobrazowymi, 2 - kulturowymi

2.5. Walory wypoczynkowe

Walory środowiska przyrodniczego mogą być także podstawą turystyki wypoczynkowej. W województwie potencjalnie korzystne ku temu warunki mają wody powierzchniowe i lasy. Za najatrakcyjniejszy rejon, zaliczany do obszarów II kategorii, a więc bardzo wysokiej rangi krajowej, uznaje się Zalew Zegrzyński z przyległymi terenami. Tej klasy walory są tylko w gminach: Nieporęt, Radzymin i Serock. Inne wyróżniające się pod tym względem obszary są zaliczane do najniższej IV kategorii atrakcyjności krajowej, a ich główny potencjalnie walor stanowią wody rzeczne i lasy. Większe takie tereny, położone poza Kampinoskim Parkiem Narodowym, występują w gminach: Celestynów, Pomiechówek i Wiązowna oraz Jabłonna, Karczew i Piaseczno (wszystkie powyżej 50 km²), tworząc rejony wypoczynkowe:

- rejon Pomiechówka z doliną Wkry i lasami d. Puszczy Serockiej
- rejon celestynowski z doliną Świdra i potencjalnym uzdrowiskiem w Otwocku
- rejon chojnowski z doliną Jeziorki i uzdrowiskiem w Konstancinie
- rejon Zielonki i Sulejówka (obecnie tereny specjalne).

Wysokie wydmy mogą być wykorzystywane dla rekreacji zimowej (narty i sanki) oraz szybownictwa i lotniarstwa. Tradycje w takim użytkowaniu mają piaszczyste wyniesienia na wschód od Wisły, czego przykładem jest Wydma Meran w Otwocku.

3. Atrakcje kulturowe

3.1. Zasoby regionalne

Województwo warszawskie, obejmujące dawne ziemie historycznego Mazowsza: czerską, warszawską i zakroczymską, zawiera wcale niemałe bogactwo kulturowe. Liczne ślady historii oraz zabytki architektury i sztuki, tworzą krajobraz kulturowy, zazwyczaj ściśle zespolony z otaczającą przyrodą. To współgranie natury i kultury wytworzyło interesujące zespoły i atrakcje, warte szerszego udostępnienia i poznania.

Na walory kulturowe województwa składają się: historyczne układy urbanistyczne, zabytki sztuki, architektury i budownictwa, dzieła sztuki militarnej, zabytki archeologiczne, parki miejskie i wiejskie, cmentarze wojenne, upamiętnione miejsca historyczne, przejawy sztuki ludowej, imprezy kulturalne, handlowe, kongresowe itp. Ogółem w województwie jest 1500 obiektów zabytkowych, z tego 1123 w Warszawie i 377 na pozostałych terenach.

Tabela 3. Obiekty zabytkowe w województwie warszawskim

Wyszczególnienie	Liczba zabytków	
	województwo	gminy pozawarszawskie
Kościoły, zespoły kościelne i kościelno-klasztorne	101	39
Klasztory, inne obiekty sakralne	23	11
Pałace, zespoły pałacowe i pałacowo-parkowe	107	27
Dwory, zespoły dworskie z parkiem	49	41
Budynki użyteczności publicznej	126	30
Kamienice i domy mieszkalne	753	96
Układy urbanistyczne	82	5
Fortyfikacje	16	5
Budynki gospodarcze i przemysłowe	27	9
Obiekty transportowe	2	-
Cmentarze	51	40
Parki	23	12
Stanowiska archeologiczne	115	62

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

3.2. Zabytki gmin pozawarszawskich

W gminach pozawarszawskich do ważniejszych walorów i atrakcji kulturowych, które mogą stanowić, obecnie lub w przyszłości, podstawę do kształtowania regionalnego produktu turystycznego można zaliczyć:

- Założenia sakralne (* obiekty o szczególnej atrakcyjności)
 - gotycko-renesansowy kościół obronny w Brochowie*
 - gotycko-renesansowe kościoły w Serocku i Zakroczymiu

- barokowe zespoły kościelno-klasztorne w Górze Kalwarii i Zakrocymiu
 - barokowe kościoły w Górze Kalwarii* (tzw. Dom Piłata) i Rokitnie (gm. Błonie)
 - późnobarokowe kościoły w Kobyłce* (rokoko) i Karczewie
 - klasycystyczne kościoły w Nadarzynie i Wiązownie
 - kościoły drewniane: późnogotycko-renesansowy w Długiej Kościelnej* (gm. Halinów), barokowe w Izdebnie Kościelnym (gm. Grodzisk Maz.) i Kampinosie oraz kościoły parafialne w Żukowie (gm. Grodzisk Maz.) i Gliniance (gm. Wiązowna).
- Założenia rezydencjonalne (** obiekty o szczególnej atrakcyjności*).
 - zespoły pałacowo-parkowe w Otwocku Wielkim* (gm. Karczew, obecnie nieudostępniany), Jabłonie* i Młochowie* (gm. Nadarzyn) oraz w Falentach (gm. Raszyn), Helenowie (gm. Michałowice), Jadwisinie (gm. Serock), Passie (gm. Błonie), Pęcicach (gm. Michałowice), Rozalinie (gm. Nadarzyn), Wiązownie i Zaborowie (gm. Leszno)
 - liczne zespoły dworsko-parkowe, zwłaszcza w Brochowie, Brześćcach* (gm. Góra Kalwaria), Grodzisku Mazowieckim, Kampinosie, Karolinie (gm. Brwinów), Lipkowie* (gm. Stare Babice), Oborach* (gm. Konstancin-Jeziorna), Pilaszkowie (gm. Ożarów Maz.), Pruszkowie (muzeum) i Tułowicach
 - zespoły eklektycznych i secesyjnych willi letniskowych w Konstancinie i Otwocku
- Militaria (** obiekty o szczególnej atrakcyjności*)
 - ruiny gotyckiego zamku obronnego książąt mazowieckich w Czersku* (gm. Góra Kalwaria)
 - Twierdza Modlin* (Nowy Dwór Mazowiecki)
 - forty zakroczymskie i inne towarzyszące Twierdzy Modlin
 - Wały Napoleońskie w Serocku
 - miejsca bitew: Kobyłka (1794), Raszyn* (1809), Góra Kalwaria (1809), Ostrówek (1809), Górki (1863), Ossów* (1920), Radzymin* (1920)
 - cmentarze wojenne i miejsca martyrologii: Granica (gm. Kampinos), Laski (gm. Izabelin), Modlin (Nowy Dwór Maz.), Ossów (gm. Wołomin), Palmiry (gm. Czosnów), Pomiechówek, Radzymin, Wiersze (gm. Czosnów), Wólka Pęcherska (gm. Piaseczno)

- Zabytki archeologiczne (** obiekty o szczególnej atrakcyjności*)
 - stanowiska hutnicze (dymarki) z czasów rzymskich w Biskupicach* (gm. Brwinów)
 - grodziska w Błoniach, Czersku i Serocku oraz Zamczysko w Puszczy Kampinoskiej
- Historyczne układy urbanistyczne (** obiekty o szczególnej atrakcyjności*)
 - średniowieczne i późniejsze założenia urbanistyczne w małych miastach mazowieckich jak: Góra Kalwaria* (Nowe Jeruzalem), Karczew, Piaseczno, Radzymin, Serock, Zakroczym
 - zespoły urbanistyczno-krajobrazowe miast-ogrodów: Konstancin*, Milanówek, Otwock*, Podkowa Leśna*.

Wymienione obiekty zabytkowe nie wyczerpują oczywiście całej listy kulturowych atrakcji województwa. Spośród innych zabytków wypada jeszcze, choćby dla przykładu wymienić: neorenesansowy spichrz w Modlinie oraz dworce kolejowe w Grodzisku Mazowieckim i Otwocku, dawne zajazdy w Nadarzynie i Raszynie oraz zespół fabryki papieru w Jeziornie.

Dużą atrakcją krajoznawczą są dwie zabytkowe kolejki wąskotorowe, liczące 47 km długości. Muzealne pociągi z bogatym programem wycieczkowym kursują na obrzeżach Puszczy Kampinoskiej, z Sochaczewa (muzeum) do Wilcz Tułowskich. Drugą kolejką zabytkową można odbyć wycieczki z Piaseczna do Grójca.

3.3. Muzea

Województwo warszawskie posiada bardzo liczne i niezwykle cenne placówki muzealne, jednak większość ich, i to tych najważniejszych znajduje się w samej stolicy (blisko 10% stanu krajowego). W 57 istniejących muzeach, z których 12 podlega Wojewodzie, odnotowano 2,1 mln osób w 1994 roku. Poza Warszawą jest 6 placówek, które zwiedziło 100 tys. osób. Są to:

- Ośrodek Dydaktyczno-Muzealny J.R. Kobendzów w Granicy (gm. Kampinos) z muzeum przyrodniczym i parkiem etnograficznym
- Muzeum Walki i Męczeństwa w Palmirach
- Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego w Pruszkowie
- Muzeum im. A. i J. Iwaszkiewiczów w Stawisku

Ponadto istnieją mniejsze udostępniane zbiory i ekspozycje o charakterze muzealnym. Należą do nich zbiory sienkiewiczowskie w Lipkowie i sztuki cyrkowej w Julinku. Inne zbiory są w Pilaszkowie (ekspozycja kościuszkowska), Karolinie, Górze Kalwarii, Milanówku i Otrębusach.

3.4. Pamiątki historyczne

Na ziemiach podwarszawskich mieszkało i tworzyło wielu wybitnych Polaków. Z osobą Fryderyka Chopina kojarzy się Brochów, z Józefem Chełmońskim dwory w Starych Chełmoniach i Kuklówce oraz Żelechów i Grodzisk Mazowiecki, są pamiątki po wybitnym malarzu. W Konstancinie mieszkali im. innymi Wacław Gąsiorowski i Stefan Żeromski, po którym istnieje zbiór pamiątek w dawnej willi pisarza. Jednym z założycieli willowego Otwocka był Michał Andriolli, sławny rysownik. Zofia Nałkowska wraz z ojcem, znanym geografem, zamieszkiwała "dom nad łąkami" w Górkach Wołomińskich, zaś w Zegrzynie tworzył dramaturg Jerzy Szaniawski.

3.5. Judaica

Wreszcie wypada wspomnieć o zabytkach i pamiątkach żydowskich, które poza Warszawą przetrwały bardzo nielicznie. Do znanych ośrodków mazowieckiego żydostwa polskiego i chasydyzmu należały niegdyś Nowy Dwór Mazowiecki i Radzymin, a przede wszystkim Góra Kalwaria, w której miał swój dwór słynny cadyk Alter. W mieście tym są budynki po dawnych synagogach, cmentarz z grobem cadyka i pomniki martyrologiczne. Kirkuty z zachowanymi nagrobkami przetrwały w Grodzisku Mazowieckim, Karczewie, Nowym Dworze Mazowieckim, Okuniewie, Otwocku i Pruszkowie. Warto też wspomnieć, że w Leoncinie urodził się Izaak B. Singer, pisarz żydowski i noblista.

3.6. Tradycja i współczesność

W skromnym wymiarze przetrwała tradycyjna sztuka i budownictwo ludowe. Zanikające przejawy folkloru tzw. kołbielskiego spotykamy w gminie Celestynów (wieś Regut i okolice). Stare chałupy typu holenderskiego i puszczańskiego występują jeszcze w Puszczy Kampinoskiej i jej okolicach. Dwór w Karolinie (Otrębusy) jest siedzibą Zespołu Pieśni i Tańca "Mazowsze", tamże można oglądać zbiory sztuki ludowej z różnych krajów.

Dość skromnie wygląda kalendarz wydarzeń kulturalno-artystycznych i turystycznych oraz uroczystości okazjonalnych. Spośród stałych imprez, które odbywają się w gminach pozawarszawskich, zwracają uwagę: Mazowiecki Festiwal Muzyczny w Brwinowie (z koncertami w kilku miejscowościach), Obchody Rocznicowe Bitwy Warszawskiej w Radzyminie, Rajd Pieszy po Mazowszu im. A. Janowskiego, Maraton Pieszy po Puszczy Kampinoskiej, Rajd Wąskotorowy (okolice Piaseczna).

3.7. Wyróżniające się miejscowości i gminy

Łącznie w województwie warszawskim można wskazać około 50 miejscowości o potencjalnych walorach krajoznawczo-kulturowych. Międzynarodowym i ogólnopolskim znaczeniem wyróżnia się Warszawa, która stanowi wielkie centrum turystyczne, kulturalne, naukowe i handlowo-usługowe. Rangę co najmniej krajową mają miejscowości: Brochów, Czersk, Góra Kalwaria, Granica, Jabłonna, Modlin i Radzymin. Do grupy tej mogą też pretendować: Sulejówek, Otwock Wielki i Biskupice. Inne ważniejsze miejscowości o randze regionalnej to zwłaszcza: Długa Kościelna, Karczew, Kobyłka, Konstancin-Jeziorna, Lipków, Młochów, Ossów, Obory, Otwock, Palmiry, Podkowa Leśna, Raszyn, Serock i Zakroczym.

Do gmin wyróżniających się dziedzictwem kulturowym można zaliczyć te, które mają kilka i więcej obiektów zabytkowych i co najmniej jeden szczególnie interesujący pod względem krajoznawczym. W grupie gmin pozawarszawskich są to: Brochów, Brwinów, Góra Kalwaria, Grodzisk Mazowiecki, Halinów, Jabłonna, Kampinos, Karczew, Kobyłka, Konstancin-Jeziorna, Michałowice, Nadarzyn, Nowy Dwór Mazowiecki, Otwock, Podkowa Leśna, Radzymin, Raszyn, Serock, Stare Babice, Wiązowna i Zakroczym.

4. Infrastruktura turystyczna

4.1. Turystyczne obiekty noclegowe

Na całym obszarze województwa w 1994 roku było czynnych 119 obiektów noclegowych, ewidencjonowanych przez Wojewódzki Urząd Statystyczny. Łącznie liczyły one 18.149 miejsc, co stanowiło 2,6% zasobów krajowych. W 96 obiektach całorocznych mieściło się 14.741 miejsc, a więc 81% ich stanu wojewódzkiego. W domkach turystycznych znajdowało się 2849 miejsc (15,7%).

Przeważający rodzaj bazy noclegowej stanowiły hotele: 32 obiekty zlokalizowane w większości na obszarze Warszawy miały 9285 łóżek (51%). Dość duży udział w całości bazy posiadały ponadto: obiekty "inne" (12,6%), zespoły domków turystycznych (9,2%), ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe (7,5%) i ośrodki wczasowe (6,4%).

Tabela 4. Obiekty noclegowe turystyki rejestrowane w województwie warszawskim w 1994 roku.

Grupy rodzajowe obiektów	Województwo ogółem		Gminy pozawarszawskie	
	obiekty	miejsca	obiekty	miejsca
Hotele i obiekty podobne	48	9992	17	591
Obiekty szkoleniowe i wypoczynkowe	23	2770	23	2770
Schroniska	6	494	2	103
Kempingi i zespoły domków turystycznych	18	2198	14	1551
Pozostałe	24	2695	14	700

Źródło: Opracowanie własne według danych WUS

Zgodnie z tym samym źródłem statystycznym w Warszawie funkcjonowało 49 ewidencjonowanych obiektów mających łącznie 12.434 miejsca noclegowe. Na pozostałym obszarze odnotowano 70 takich obiektów liczących 5715 miejsc noclegowych (31,5%).

Statystyka wojewódzka nie obejmuje obecnie całej turystycznej bazy noclegowej, znajdującej się na obszarze województwa. Na podstawie innych źródeł³ i własnego rozpoznania szacuje się, że rzeczywiste zasoby recepcyjne są większe o około 45%. W samej tylko Warszawie znajduje się aktualnie około 90 obiektów o łącznej pojemności wynoszącej ponad 17 tys. miejsc, głównie hotelowych. Wśród nich są wysokostandardowe hotele pięcio- i czterogwiazdkowe, występujące tylko w stolicy. W takim świetle ocenia się, że całe województwo ma bazę recepcyjną, liczącą 27 tys. miejsc noclegowych w 210 obiektach.

³ Między innymi Centrum Promocji Turystycznej Regionu Mazowsze

Tabela 5. Turystyczne obiekty noclegowe w Warszawie

Wyszczególnienie	Obiekty	. Miejsca noclegowe
Hotele 1-5 gwiazdek	29	10.525
Hotele bezgwiazdkowe	22	1450
Parahotele (przyszkolowe, internaty itp.)	20	2320
Kempingi i zespoły domków turystycznych	8	1305
Pozostałe obiekty	9	800

Źródło: Opracowanie własne według danych Centrum Promocji Turystycznej Regionu Mazowsze

4.2. Zmiany w zasobach recepcyjnych

W przeszłym dziesięcioleciu nastąpił dość znaczny ubytek w wojewódzkich zasobach turystycznej bazy noclegowej, kiedy to liczba miejsc zmniejszyła się o ponad 13 tys. (40%). Straty te w dużej mierze dotyczyły bazy sezonowej, głównie dotknęły one pokoi gościnnych, domów wycieczkowych i kempingów. Poczynając od 1990 roku sytuacja zaczyna się powoli zmieniać i zaczyna przybywać nowych obiektów, zwłaszcza hotelowych, których potencjał recepcyjny wzrósł o 40%. Mimo pozytywnych tendencji obecny stan bazy noclegowej nie dorównuje jeszcze sytuacji z 1980 roku i w gminach pozawarszawskich jest nadal niższy o 25%.

Tabela 6. Turystyczne obiekty noclegowe w latach 1980-1994

Wyszczególnienie	Miejsca noclegowe w tys.			
	1980	1990	1994	
Województwo ogółem	32,8	19,7	18,1	27,0 ^a
Gminy pozawarszawskie	13,4	7,6	5,7	10,0 ^a

^a Dane według innych źródeł

Źródło: Opracowanie własne według danych WUS i innych źródeł

4.3. Zasoby recepcyjne gmin pozawarszawskich

Na podstawie własnego rozpoznania udało się ustalić, że w gminach pozawarszawskich znajdują się 123 obiekty mające łącznie 9960 miejsc noclegowych. W 90 obiektach całorocznych jest 5600 miejsc (56%). Dominującą grupę stanowią obiekty wypoczynkowe, na które składają się ośrodki wczasowe i szkoleniowo-wypoczynkowe oraz domy pracy twórczej. Łącznie w 40 takich obiektach mieści się 4700 miejsc (47%). Znaczące pozycje zajmują też zespoły domków turystycznych oraz hotele i obiekty im podobne, które liczą 1960 miejsc i są najliczniej reprezentowane przez hotele i pensjonaty. Uwagę zwraca brak kempingów oraz skromne rozmiary recepcyjne pól biwakowych i pokoi gościnnych.

Charakterystycznym rodzajem obiektów są różne ośrodki nastawione na organizowanie kursów, szkoleń i konferencji. Oprócz typowych ośrodków szkoleniowo-wypoczynkowych podobną działalność prowadzą niektóre zakładowe ośrodki wczasowe i domy pracy twórczej, nierzadko funkcjonujące na zasadach zwykłych hoteli. Duże zgrupowanie tego rodzaju obiektów napotykamy nad Jez. Zegrzyńskim. Najbardziej znanym jest Dom Zjazdów i Konferencji PAN w pałacu w Jabłonie.

Tabela 7. Turystyczne obiekty noclegowe w gminach pozawarszawskich w 1994 r

Wyszczególnienie	Obiekty	Miejsca noclegowe
Hotele	23	1178
Motele	9	196
Pensjonaty	9	374
Domy wycieczkowe	6	311
Schroniska	1	79
Schroniska młodzieżowe	2	48
Ośrodki wczasowe	19	2549
Ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe	17	1913
Domy pracy twórczej	4	240
Zespoły domków turystycznych	14	1895
Kempingi	-	-
Pola biwakowe	5	310
Pokoje gościnne	5	83
Inne obiekty	9	790

Źródło: Opracowanie własne na podstawie różnych źródeł

Sanatoria uzdrowiskowe i zakładowe istnieją w Konstancinie-Jeziornie, Otwocku i Józefowie, gdzie razem liczą około 800 łóżek. W konstancińskim uzdrowisku, znanym centrum rehabilitacyjnym, znajduje się tężnia solankowa i inhalatorium.

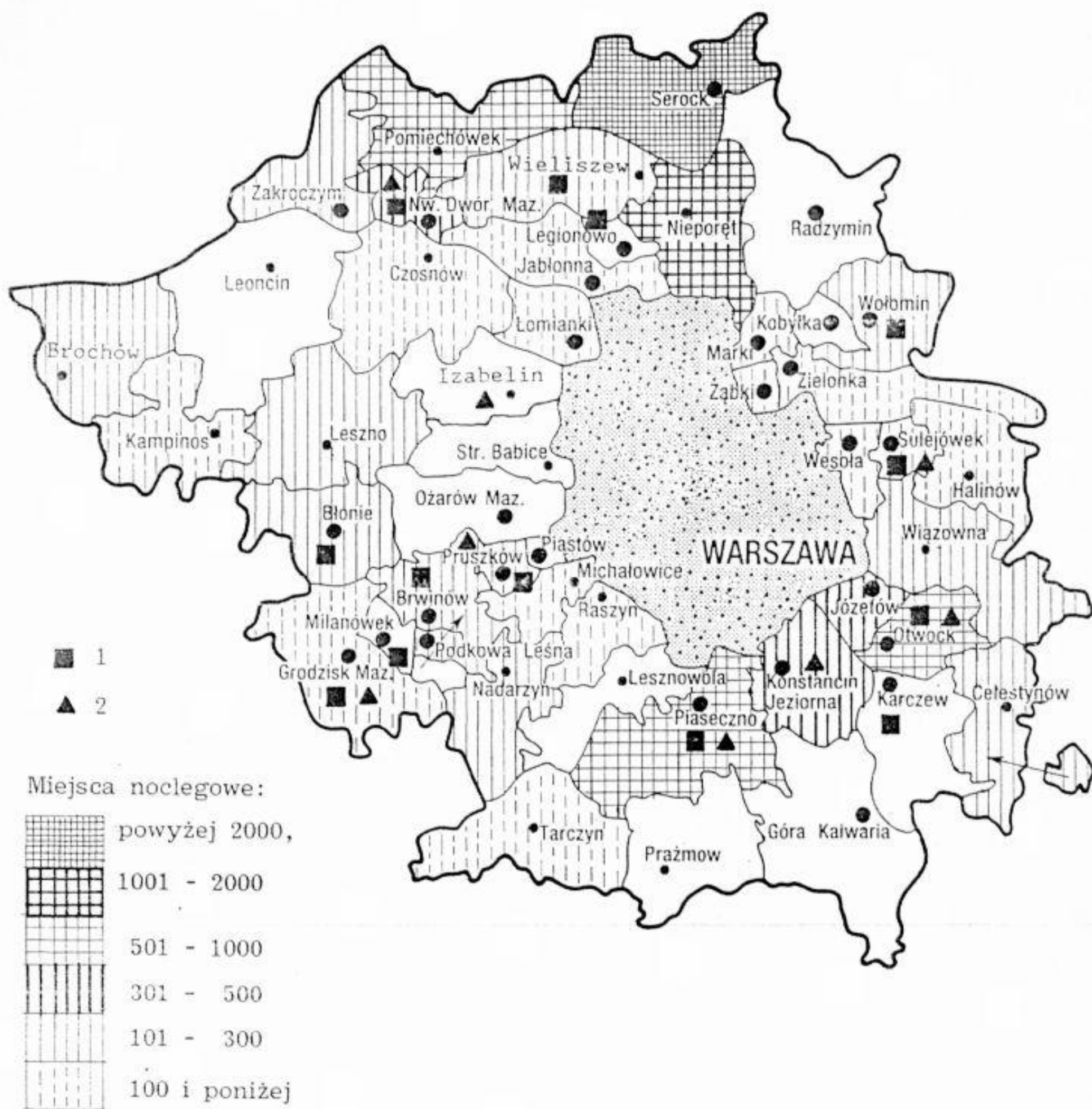
Według informacji Warszawskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w województwie jest 15 gospodarstw agroturystycznych, funkcjonujących w 12 wsiach, najwięcej w gminie Brwinów i Kampinos.

Wykaz turystycznych obiektów noclegowych w poszczególnych gminach pozawarszawskich przedstawia tabela 8.

4.3.1. Standardy użytkowe i techniczne

Standard turystycznej bazy noclegowej w gminach pozawarszawskich jest dość zróżnicowany. Tylko część obiektów, bo około 40, była poddana kategoryzacji. Gwiazdkami od jednej do trzech legitymuje się 17 hoteli i moteli, z których 8 to obiekty trzygwiazdkowe. Kategorię od I do III ma przyznane 25 pensjonatów, domów wycieczkowych, schronisk młodzieżowych i zespołów domków turystycznych, przy czym wyraźnie przeważają obiekty III kategorii (około 2 tys. miejsc noclegowych). Spośród pozostałych obiektów wyższym od średniego standardem wyróżniają się ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe i domy pracy twórczej. Warto zwrócić uwagę na dużą dowolność w nazewnictwie obiektów niekategoryzowanych, co widoczne jest zwłaszcza w przypadku obiektów hotelowych.

Ceny usług hotelarskich są zróżnicowane w zależności od kategorii oraz standardu i lokalizacji. Najtańsze usługi oferują domy wycieczkowe i zespoły domków turystycznych. Generalnie nocowanie pod Warszawą jest tańsze niż w samej stolicy. Ceny noclegów w warszawskich hotelach trzygwiazdkowych kosztują od 50 do 250 zł, w dwugwiazdkowych wynoszą one od 40 do 180 zł, a w jednogwiazdkowych od 25 do 80 zł. Warto podać, że średnio w kraju nocleg jednej osoby w hotelu trzygwiazdkowym kosztuje około 170 zł. Ceny noclegów w gminach pozawarszawskich podaje tabela 9.



Rys. 3. Infrastruktura turystyczna w gminach pozawarszawskich
1 - biura podróży, 2 - punkty informacji turystycznej

Tabela 8. Wykaz turystycznych obiektów noclegowych w gminach pozawarszawskich

Gmina	Liczba ogółem		Liczba miejsc noclegowych													
	obiektów	miejsc noclegowych	Hotele	Motele	Pensjonaty	Domy wycieczkowe	Schroniska	Schroniska młodzieżowe	Ośrodki wczasowe	Ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe	Domy pracy twórczej	Zespoły domków turystycznych	Kempingi	Pola biwakowe	Pokoje gościnne	Inne obiekty
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Błonie	2	218	184	34												
Brochów	2	227							150			77				
Brwinów	2	160														160
Celestynów	1	116								116						
Czosnów	1	42	42													
Grodzisk Maz.	2	79	32													47
Halinów	2	28	16	12												
Jabłonna	1	42									42					
Józefów	2	383	107									276				
Kampinos	1	24						24								
Konstancin-Jeziorna	9	466	80		103					78	57				14	134
Leszno	2	184	80				24			80						
Łomianki	4	72	18	44											10	
Marki	1	27		27												
Michałowice	1	19			19											
Nadarzyn	4	226	102									52				72
Nieporęt	11	1735	80		120	40			706	406		283		100		
Nowy Dwór Maz.	5	304	112			48						94		50		
Otwock	9	901			50	58			260	70		304		100	59	
Piaseczno	8	727	90		58					64		419				96
Podkowa Leśna	3	81								81						
Pomiechówek	9	694			24		79		127	343		104				17
Puszczyk	3	180	103							66						
Haszyn	2	90	90													
Sorock	20	2059		37		115			1192	519	91	85		20		
Sulejówek	1	68								68						
Tarczyn	2	40	30	10												
Wesoła	1	64	64													
Wiązowna	3	198									50	108		40		
Wieliszew	2	137										23				114
Wołomin	4	299	29			50						70				150
Zakroczym	1	114							114							
Ząbki	1	20		20												
Zielonka	1	12		12												

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 9. Ceny noclegów w turystycznej bazie hotelarskiej w gminach pozawarszawskich

Wyszczególnienie	Ceny w zł		
	Kategoria obiektu		
	*** I	** II	* I
Hotele i motele	50-170	30-120	10-50
Pensjonaty	50-250	•	10-40
Domy wycieczkowe	•	7-15	
Zespoły domków turystycznych	•	7-30	
Ośrodki wypoczynkowe i szkoleniowe	30-150		

Źródło: Opracowanie własne

Badania Instytutu Turystyki z początku lat dziewięćdziesiątych pozwalają oszacować, że w województwie warszawskim przeważały wtedy obiekty o dobrym i średnim stanie technicznym (80% całości miejsc). W obiektach zdekapitalizowanych było około 10% miejsc. Orientacyjnie można przyjąć, że od tamtego czasu powiększył się udział obiektów w bardzo dobrym i złym stanie technicznym.

4.3.2. Przemiany własnościowe

W ostatnich latach wyraźnie zaczęło przybywać bazy prywatnej stanowiącej własność osób fizycznych lub spółek. W gminach pozawarszawskich takich obiektów jest 35 i mają one około 1500 miejsc (15% ogólnej liczby). Przeważnie są to nieduże hotele, motele i pensjonaty, rzadko liczące więcej niż 50 miejsc. Proces prywatyzacji bazy turystycznej polega najczęściej na zakładaniu nowych obiektów lub oddawaniu działających placówek komunalnych i zakładowych w dzierżawę prywatnym osobom i spółkom. Dotychczas zaledwie kilka obiektów zmieniło status własnościowy w wyniku sprzedaży prywatnym właścicielom.

Specyficzny rodzaj turystycznej bazy stanowią prywatne domy letniskowe, które występują w kilkunastu gminach. Duże zespoły rekreacyjnych "drugich domów" są w gminach: Pomiechówek (około 1000 obiektów), Serock, Wieliszew i Wiązowna, a ponadto w takich gminach jak: Czosnów, Góra Kalwaria, Karczew, Lesznowola, Piaseczno, Raszyn i Tarczyn.

Nadal jednak znaczna część bazy noclegowej, głównie o charakterze wypoczynkowym, pozostaje w gestii zakładów pracy, związków zawodowych i innych instytucji państwowych. Łącznie posiadają one 50 obiektów, liczących około 5 tys. miejsc noclegowych. Obiekty te w większości funkcjonują na zasadach komercyjnych i są ogólnie dostępne.

Znaczącym gestorem są podległe Wojewodzie Warszawskie Ośrodki Wypoczynku "Wisła", które poza Warszawą zarządzają 5 ośrodkami rekreacyjnymi, mającymi około 1,1 tys. miejsc w obiektach stałych i domkach turystycznych. Obiekty "Wisły" znajdują się w Kosewku (gm. Pomiechówek), Modlinie, Nieporęcie, Wierzbicy (gm. Serock) i Zalesiu Górnym (gm. Piaseczno).

Niewielki jest natomiast udział własności komunalnej. Zaledwie 6 obiektów i 500 miejsc, w przewadze niskostandardowych, dzierżawią prywatni ajenci.

Nieliczne wyjątki stanowią obiekty o charakterze zamkniętym, przeznaczone dla specjalnych grup bywalców. Przykładem są niektóre ośrodki szkoleniowe, podległe administracji państwowej. Wyjątkowe przeznaczenie mają też letnie rezydencje ambasad: niemieckiej w Jadwisinie i rosyjskiej w Skubiance oraz pałac w Otwocku Wielkim będący rezydencją Prezydenta R.P.

4.3.3. Rozmieszczenie bazy noclegowej

Turystyczne obiekty noclegowe poza Warszawą znajdują się w 34 gminach i 60 miejscowościach. Największy ich potencjał skupiają gminy: Serock i Nieporęt oraz Otwock, Piaseczno, Pomiechówek i Konstancin-Jeziorna. Do głównych miejscowości recepcyjnych zaliczają się: Białobrzegi, Jachranka, Jadwisin, Nieporęt, Rynia i Serock (wszystkie nad Zalewem Zegrzyńskim) oraz Józefów, Otwock i Zalesie Górne.

Główny rejon recepcyjny stanowi Jezioro Zegrzyńskie, gdzie jest około 4 tys. miejsc noclegowych. Inne rejony to: otwocki (1,6 tys. miejsc), konstanciński (1,2 tys.) i pomiechowski (1,0 tys.). W gminach kempingowych jest około 400 miejsc noclegowych. Ponadto w samym parku narodowym znajduje się 27 miejsc biwakowania i 17 parkingów turystycznych.

4.3.4. Wykorzystanie zdolności recepcyjnych

Jak to wynika z danych WUS, w okresie od października 1993 do września 1994 r. wykorzystanie pokoi w hotelach, motelach i pensjonatach wynosiło 62% dla całego województwa. W poszczególnych gminach wskaźnik ten wahał się od 5% do 58%, najwyższe wymiary osiągając w Pomiechówku, Błoniach i Otwocku (powyżej 50%).

Stopień obłożenia miejsc w pozostałych obiektach był niższy i wynosił 45%. W poszczególnych gminach mieścił się on w przedziale od 6% do 87%. Najwyższe obłożenie miejsc wykazywały gminy: Nadarzyn, Grodzisk Mazowiecki i Wiązowna.

Wykorzystanie pokoi lub miejsc powyżej 50% zanotowano w hotelach (63%), schroniskach młodzieżowych, obiektach "innych" i domach pracy twórczej. Najslabiej były obłożone kempingi i pola biwakowe.

Tabela 10. Stopień wykorzystania miejsc noclegowych w wybranych gminach

Gmina		Wykorzystanie pokoi w % ^a	Wykorzystanie miejsc w % ^b
Warszawa Centrum		63,7	49,2
Otwock		•	51,4
Konstancin-Jeziorna	m	41,5	34,2
	w	42,5	50,7
Piaseczno	m	40,9	•
	w	20,9	35,2
Serock	m	•	40,5
	w	15,7	46,2
Nieporęt		•	25,0
Pomiechówek		59,7	30,9

Oznaczenia: ^a hotele, motele i pensjonaty, ^b pozostałe obiekty, m - miasto, w - wieś

Źródło: Opracowanie własne według danych WUS

4.4. Wybrane placówki i urządzenia

4.4.1. Biura podróży

Przeprowadzone własne rozpoznanie pozwoliło ustalić, że w całym województwie prowadzi działalność usługową ponad 400 biur i agencji turystycznych. Większość z nich znajduje się na terenie Warszawy, gdzie mają też swoje siedziby duże i renomowane ogólnopolskie biura podróży oraz przedstawicielstwa firm zagranicznych. Liczne placówki są zrzeszone w Polskiej Izbie Turystyki i Warszawskiej Izbie Turystyki, do której należy ponad 50 biur z całego województwa. W tym jest kilka biur spoza Warszawy, na przykład z Grodziska Mazowieckiego, Milanówka i Pruszkowa.

W gminach pozawarszawskich działa około 30 biur i agencji podróży. Przeważnie są to małe placówki prywatne, trudniące się organizacją własnych imprez i pośrednictwem w sprzedaży cudzych usług. Większość oferuje imprezy krajowe, również na terenie województwa i Warszawy, a część prowadzi wyjazdy zagraniczne. Najczęściej placówki te świadczą wycieczki objazdowe, wczasy i wycieczki przyrodnicze oraz kolonie, zimowiska i wycieczki szkolne. Organizację i sprzedaż imprez turystyki kwalifikowanej prowadzi głównie kilka biur obsługi ruchu turystycznego PTTK, między innymi w Nowym Dworze Mazowieckim, Piasecznie i Pruszkowie.

Biura podróży są w 13 gminach, a na ich terenie w kilkunastu miejscowościach. Niektóre miasta jak Grodzisk Mazowiecki, Legionowo, Nowy Dwór Mazowiecki i Pruszków, mają po kilka takich placówek.

W Warszawie działa prywatne Centrum Informacji Turystycznej "MUFA". Punkty informacyjne prowadzi też 13 warszawskich i terenowych oddziałów PTTK, a wśród nich biura obsługi ruchu turystycznego w Nowym Dworze Mazowieckim, Piasecznie i Pruszkowie. Jak to wynika z ankiet gminnych, informacja turystyczna funkcjonuje też w Grodzisku Mazowieckim, Izabelinie, Otwocku i Sulejówku.

4.4.2. Szlaki turystyczne

Wojewódzka sieć znakowanych nizinnych szlaków pieszych liczy ponad 1270 km długości, w tym 16 tras mierzących 370 km w Kampinoskim Parku Narodowym. Otaczając wokół Warszawy ukazuje ona najbardziej interesujące zjawiska, ciekawostki i miejsca przyrodnicze i historyczno-kulturowe. Część szlaków ma charakter krótkich tras jednodniowych i weekendowych, inne zaś są trasami dłuższymi o zasięgu ponadregionalnym. Do ważniejszych i bardziej popularnych należą: Podwarszawski Szlak Okrężny, Szlak im. J. Iwaszkiewicza, Z biegiem Świdra, Wzdłuż Narwi i Wisły oraz 10 szlaków Puszczy Kampinoskiej, a wśród nich zwłaszcza: Główny Szlak Puszczański oraz szlaki im. F. Chopina, H. Dąbrowskiego, T. Lenartowicza, H. Sienkiewicza i A. Janowskiego. Sporo szlaków pieszych nadaje się również do wędrówek rowerowych i narciarskich. Jedną z najatrakcyjniejszych podwarszawskich tras zimowych jest Piaszczysta Perć.

Drogi lokalne, o niewielkim i mało uciążliwym ruchu samochodowym, są wykorzystywane do wędrówek rowerowych, coraz popularniejszych wśród mieszkańców dużych miast. W województwie, poza stolicą, nie ma specjalnych ścieżek dla rowerów. Na pobliskich terenach podmiejskich można wskazać kilka interesujących, jednodniowych tras o długości 40-50 km każda, zaczynających lub kończących się w Warszawie albo w miejscowościach o dobrych połączeniach kolejowych. Wzorcowymi przykładami takich propozycji są dwie trasy: z Wilanowa przez Górę Kalwarię, Czersk i Zalesie Górne do Piaseczna oraz z Nowego Dworu Mazowieckiego przez Kampinoski Park Narodowy do Żelazowej Woli i Sochaczewa.

4.4.3. Inne

W województwie warszawskim istnieją liczne urządzenia sportowo-rekreacyjne. Według dostępnych źródeł liczba podstawowych obiektów tego rodzaju wynosi około 1100, najwięcej jest sal gimnastycznych i kortów tenisowych. Jedyne pole golfowe znajduje się w Rajszewie (gm. Jabłonna).

Tabela 11. Podstawowe obiekty sportowo-rekreacyjne w województwie warszawskim

Wyszczególnienie	Liczba obiektów
Stadiony i boiska piłkarskie	71
Hale i sale gimnastyczne ^a	799
Pływalnie kryte i otwarte ^a	51
Lodowiska sztuczne zamrażane	3
Korty tenisowe	175
Pola golfowe	1

^a Łącznie z obiektami przyszkolnymi

Źródło: Dane UKFiT

W kilkunastu gminach istnieją kluby i sekcje jeździeckie oraz gospodarstwa i hodowle koni. Są to zwykle nieduże ośrodki jeździeckie, prowadzące działalność turystyczno-rekreacyjną. Na uwagę zasługują zwłaszcza takie obiekty w Bobrowcu (gm. Piaseczno), Kaniach (gm. Brwinów), Błędowie (gm. Pomiechówek), Żółwinie (gm. Podkowa Leśna), Książenicach (gm. Grodzisk Maz.) oraz Wiązownie, Lesznie i Wesolej.

Ogólne informacje o podstawowych usługach uzupełniających zawiera tabela zamieszczona poniżej. Dotyczą one zakładów gastronomicznych, sklepów i stacji benzynowych.

Tabela 12. Wybrane usługi uzupełniające w województwie warszawskim

Wyszczególnienie	Liczba obiektów	
	Ogółem	Gminy pozawarszawskie
Zakłady gastronomiczne ^a	3.100	•
Sklepy ogółem	22.860	6.760
Stacje benzynowe	150	55

^a Dane orientacyjne

Źródło: Opracowanie własne według danych WUS

5. Produkt turystyczny w gminach

Regionalny produkt turystyczny w województwie warszawskim przedstawia wyraźnie dwojaki obraz, który kształtują Warszawa i pozostałe gminy.

Dla Warszawy reprezentatywne kategorie produktów turystycznych, wynikające z atrakcji wielkiej metropolii i centrum kultury, nauki, handlu i komunikacji, stanowią:

- wycieczki wielkomiejskie
- wycieczki objazdowe
- pobyty biznesowe
- kongresy, targi i konferencje
- tranzyt
- jednodniowe pobyty związane z zakupami, kulturą i rozrywką.

Na pozostałym obszarze wyodrębniają się następujące kategorie produktu turystycznego:

- wypoczynek weekendowy nad wodą i w lesie
- wczasy i kolonie
- konferencje i szkolenia
- pobyty leczniczo-uzdrowiskowe
- wycieczki objazdowe
- wycieczki piesze i rowerowe
- ekoturystyka (wycieczki przyrodnicze)

- żeglarstwo (i podobne)
- jeździectwo
- pobyty agroturystyczne
- tranzyt.

W gminach pozawarszawskich spotykamy produkty turystyczne, cechujące się 5-14 dniowym i dłuższym uczestnictwem i zorganizowaną jego formą. Są to zwłaszcza: wczasy, kolonie, turnusy leczniczo-zdrowotne oraz konferencje i szkolenia. Pozostałe natomiast kategorie wiążą się najczęściej z wypoczynkiem krótkim, 2-3 dniowym i raczej z indywidualną jego organizacją.

Z przeprowadzonych analiz oraz ankietowania gmin wynika, że wyodrębnione kategorie produktu turystycznego nie występują w 8 gminach. Trzy i więcej takich kategorii oferuje 20 gmin, najwięcej gminy: Pomiechówek (7) oraz Celestynów, Konstancin-Jeziorna, Brochów, Wiązowna, Kampinos, Leszno i Serock (powyżej 5). Najczęściej spotykane kategorie, występujące w co najmniej 10 gminach to: wypoczynek weekendowy nad wodą i w lesie, konferencje i szkolenia, wycieczki pieszo-rowerowe, jeździectwo i tranzyt. W nieco mniejszej tylko liczbie gmin są oferowane wczasy, ekoturystyka i agroturystyka.

W województwie można wyróżnić kilka obszarów o charakterystycznej palecie produktów turystycznych. Oprócz Warszawy należą do nich:

- Zalew Zegrzyński, dla którego reprezentatywne są wczasy i kolonie, konferencje i szkolenia oraz żeglarstwo i rekreacja wodna
- dolina Wkry w okolicach Pomiechówka, dla której charakterystyczne są wczasy i kolonie oraz konferencje i szkolenia
- Kampinoski Park Narodowy, dla którego specyficzne kategorie stanowią ekoturystyka i wycieczki piesze
- Konstancin-Jeziorna, cechujące są przewagą pobytów leczniczo-zdrowotnych oraz konferencyjno-szkoleniowych.

Podstawowe składniki całkowitego produktu turystycznego w szerokim znaczeniu⁴, a więc atrakcje i walory turystyczne oraz obiekty recepcyjne i typowe jego kategorie przedstawia tabela 13.

⁴ Według S. Medlika: produkt turystyczny w wąskim znaczeniu - to, co turysta kupuje, w szerszym zaś znaczeniu - kompozycja tego, co turyści robią, a także walorów, urządzeń i usług, z których korzystają.

Tabela 13. Kategorie produktów turystycznych w gminach pozawarszawskich

Gmina	Wyróżniające się atrakcje i walory			Baza recepcyjno-usługowa				Kategoria produktu turystycznego										
	krajoznawczo-przyrodnicze	krajoznawczo-kulturowe	W - wypoczynkowa u - uzdrowiskowa	turystyczno-wycieczkowa	wypoczynkowa	szkoleniowo-konferencyjna	biuro podróży	wypoczynek weekendowy	wczasy i kolonie	konferencje i szkolenia	pobyty lecznicze	wycieczki objazdowe	wycieczki piesze i rowerowe	wycieczki przyrodnicze	zeglarsstwo (i podobne)	jedździectwo	pobyty agroturystyczne	transyt
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Błonie		+		+			+										+	+
Brochów	+	+	W	+	+			+	+			+	+	+			+	
Brwinów		+				+	+			+						+	+	
Celestynów	+		W		+	+		+	+	+			+	+				+
Czosnów	+		W	+									+	+		+	+	+
Góra Kalwaria		+	W					+				+	+					
Grodzisk Maz.		+		+			+									+		
Halinów		+		+												+		+
Izabelin	+		W					+				+	+	+				
Jabłonna	+	+	W			+				+		+						
Józefów			W	+	+				+		+					+		
Kampinos	+	+		+				+				+	+	+			+	
Karczew	+	+	W				+	+					+					
Kobyłka		+										+						
Konstancin-Jeziorna	+	+	U	+	+	+		+		+	+	+	+			+		
Legionowo							+											
Leoncin	+		W					+					+	+				
Leszno	+		W	+		+		+		+			+	+		+		
Lesznowola																+		
Łomianki	+		W	+														+
Marki				+														+
Michałowice		+		+														
Milanówek							+											
Nadarzyn		+	W	+				+								+		+
Nieporęt	+		W	+	+	+		+	+	+					+			
Nowy Dwór Maz.		+		+	+		+					+			+			
Otwock		+	W U	+	+	+	+	+	+		+		+					

Gmina	Wyróżniające się atrakcje i walory			Baza recepcyjno-usługowa				Kategoria produktu turystycznego										
	krajoznawczo-przyrodnicze	krajoznawczo-kulturowe	w - wypoczynkowe u - uzdrowiskowe	turystyczno-wynikowa	wypoczynkowa	sukienkowo-konferencyjna	biura podróży	wypoczynek weekendowy	wczasy i kolonie	konferencje i szkolenia	pobyty lecznicze	wycieczki objazdowe	wycieczki pieszo i rowerowe	wycieczki przyrodnicze	żeglarsstwo (i podobne)	jeździectwo	pobyty agroturystyczne	transzyt
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Piaseczno	+		W	+	+	+	+	+					+			+		
Podkowa Leśna	+	+				+		+		+						+		
Pomiechówek	+		W	+	+	+		+	+	+			+	+	+	+	+	
Prażmów			W														+	
Pruszków		+		+		+	+											
Radzymin	+	+	W					+				+						
Raszyn		+		+														+
Serock	+	+	W	+	+	+		+	+	+					+		+	
Stare Babice		+		+								+						
Sulejówek		+				+	+			+		+						
Tarczyn			W	+												+		+
Wesoła				+												+		+
Wiązowna	+	+	W	+	+	+		+		+			+	+		+		+
Wieliszew			W	+			+	+	+							+		
Wołomin				+			+											
Zakroczym		+			+			+	+									
Ząbki				+														
Zielonka	+			+				+										

Źródło: Opracowanie własne

Promocją regionalnego produktu turystycznego zajmuje się podległe Wojewodzie Centrum Promocji Turystycznej, które zasięgiem swojej działalności obejmuje województwo warszawskie i całe Mazowsze. Centrum wydaje materiały informacyjne, katalogi i foldery dotyczące atrakcji i infrastruktury, organizuje różne akcje i imprezy itp. Własną działalność promocyjną prowadzi Kampinoski Park Narodowy, który publikuje mapy, foldery i kwartalnik przyrodniczy "Puszcza Kampinoska". Podobną aktywnością na tym polu wykazuje się zarząd podwarszawskich parków krajobrazowych: Chojnowskiego i Mazowieckiego.

Również i część gmin, zwłaszcza tych najbardziej turystycznych, organizuje na własną rękę akcje promocyjne, wydając krótkie foldery i mapki. Działalność tego rodzaju zadeklarowało ponad dwadzieścia gmin pozawarszawskich jak: Leszno, Grodzisk Mazowiecki, Konstancin-Jeziorna, Nowy Dwor Mazowiecki, Radzymin, Serock, Zakroczym i Pomiechówek. Jednak najczęściej dotyczy ona ogólnej promocji gopodarczej, a dopiero w jej ramach turystyki.

6. Przyjazdowy ruch turystyczny

6.1. Odwiedzający i turyści

Województwo warszawskie zalicza się do regionów o największym natężeniu krajowego i zagranicznego ruchu turystycznego. Większość przyjazdów turystycznych koncentruje się w Warszawie.

Korzystając z badań i oszacowań Instytutu Turystyki można założyć, że w 1994 roku ogólna wielkość ruchu turystycznego w województwie wynosiła około 9 mln osób nocujących. Dla Polaków miejscowości warszawskie były celem około 3-4 mln podróży z co najmniej jednym noclegiem. Całkowite przyjazdy cudzoziemców szacuje się na około 5,6 mln osób, w tym 500-600 tys. to odwiedzający przez jeden dzień. Uwagę zwraca liczbowa przewaga turystów zagranicznych nad turystami z Polski.

Na podstawie analiz i porównań można w przybliżeniu określić, że gminy pozawarszawskie skupiają około 10% ogółu turystów w województwie, 20% turystów krajowych i 5% nocujących cudzoziemców. Liczby bezwzględne stąd wynikające przedstawia tabela 14.

Tabela 14. Ruch turystyczny w województwie warszawskim w 1994 roku

Wyszczególnienie	Województwo ogółem mln	Gminy pozawar- szawskie tys.
Turyści ogółem	9,0	900
Turyści krajowi	3,5	700
Turyści zagraniczni	5,0	200

Źródło: Opracowanie własne

Odwiedzający goście kierują się przeważnie na tereny atrakcyjne turystycznie. Oprócz Warszawy najchętniej odwiedzają Zalew Zegrzyński, Puszcę Kampinoską i Lasy Chojnowskie. Według Dyrekcji Kampinoskiego Parku Narodowego jego obszar penetruje rocznie ponad 500 tys. osób w celach turystycznych. Największą frekwencję obserwuje się w maju i czerwcu oraz we wrześniu i październiku, kiedy to puszcę odwiedzają liczne wycieczki szkolne. Młodzieżowe imprezy odbywają się też na terenie twierdzy Modlin, gdzie grupy chętnych uczestniczą w różnych zajęciach związanych z wojskowością.

6.2. Turyści w bazie noclegowej

Frekwencja turystów w obiektach noclegowych była znacznie niższa. Z danych statystycznych, dotyczących okresu październik 1993 - wrzesień 1994 wynika, że w województwie z turystycznej bazy noclegowej skorzystało 1.327 tys. osób, w tym 844 tys. gości zagranicznych (64%), a więc więcej niż Polaków. W strefie pozawarszawskiej wielkości te wynosiły odpowiednio 135 tys. osób i 21 tys. cudzoziemców. Uczestników wczasów i kolonii było ponad 10%.

W rzeczywistości obiekty noclegowe odwiedziło znacznie więcej osób. Porównując ich statystycznie rejestrowaną i rzeczywistą pojemność i jej wykorzystanie można z grubsza zakładać, że korzystających ogółem było więcej o 40% w całym województwie i o 60% w gminach pozawarszawskich, natomiast gości zagranicznych odpowiednio o 40% i 80% więcej.

Tabela 15. Nocujący w obiektach turystycznych^a

Wyszczególnienie	Województwo ogółem w mln.	Gminy pozawarszaw- skie w tys.
Nocujący w obiektach turystycznych ogółem	1,8	210
Cudzoziemcy w obektach turystycznych	1,1	40

a. Październik 1993 - wrzesień 1994

Źródło: Opracowanie własne

Opierając się na dostępnej statystyce warto podać, że poza Warszawą najwięcej nocujących przyjęły obiekty turystyczne w gminach: Serock, Konstancin-Jeziorna, Nieporęt, Piaseczno i Wołomin (wszystkie powyżej 10 tys. osób), najmniej zaś gminy Leszno i Zakroczym (poniżej 100 osób). Goście zagraniczni najchętniej nocowali w gminach: Wołomin, Serock, Konstancin-Jeziorna, Raszyn, Nadarzyn i Czosnów (we wszystkich powyżej 1 tys. cudzoziemców). W sześciu gminach nie odnotowano pobytu obcokrajowców w obiektach noclegowych, a w 3 innych frekwencja była minimalna (poniżej 100 osób). W grupie tej są między innymi takie gminy jak: Brochów, Leszno, Podkowa Leśna, Pomiechówek, Wieliszew i Zakroczym.

6.3. Goście zagraniczni w Warszawie

Ogólną charakterystykę przyjazdowego ruchu zagranicznego w województwie można jedynie przedstawić przez analogię, opierając się na wynikach cyklicznych badań wykonanych przez Instytut Turystyki na przejściach granicznych i w Warszawie.⁵ Omówienie tej tematyki tłumaczy fakt, że odwiedzający Warszawę turyści zagraniczni stanowią potencjalny rynek wtórny, mogący być zainteresowany penetracją innych terenów województwa. Nie bez znaczenia jest też fakt, że wykonywane dotąd badania ograniczały się do stolicy.

⁵ Por.: - Łaciak J.: Przyjazdy cudzoziemców do Warszawy w 1994 r. - Giereluk-Lubowicz Z., Łaciak J.: Analiza przyjazdowego zagranicznego ruchu turystycznego do Warszawy.

W Warszawie skupia się więcej niż czwarta część wszystkich przyjazdów zagranicznych do Polski. Przybysze z zagranicy zdecydowanie częściej odwiedzają stolicę niż inne duże miasta w kraju.

W przyjazdach gości zagranicznych wyróżniają się wyraźnie dwa odrębne segmenty: przyjezdni ze Wschodu (kraje dawnego ZSRR) oraz przybysze z Europy Zachodniej. W obu tych grupach występuje zróżnicowanie sezonowe.

Przyjazdy ze Wschodu, stąd najczęstsze są z Rosji, stanowią blisko połowę wszystkich przyjazdów zagranicznych do Warszawy. Wśród zjawiających się z Europy Zachodniej dominują Niemcy.

Tabela 16. Przyjazdy cudzoziemców do Warszawy w latach 1992-1994 (w mln osób)

Kraje	1992	1993	1994
Europa Wschodnia ^a	2,0	2,1	2,8
Europa Zachodnia	•	2,0	2,0
- w tym Niemcy	1,1	1,3	0,9
Pozostałe kraje	1,2	0,4	0,6

a. Kraje d. ZSRR

Źródło: Opracowania Instytutu Turystyki

6.3.1. Goście zagraniczni w 1993 roku

Na podstawie wyników badań ankietowych, przeprowadzonych w Warszawie, nasuwają się następujące uogólnienia dotyczące wszystkich turystów zagranicznych:

- Dominującą grupą byli turyści odwiedzający Warszawę po raz pierwszy.
- Stolica była docelowym lub głównym miejscem pobytu dla większości turystów, a dla około 10% stanowiła miasto tranzytowe.
- Przyjezdni przebywali w mieście najczęściej 2-3 dni.

- Przeważającą formą były przyjazdy organizowane samodzielnie.
- Turyści zwykle przybywali bez towarzyszących osób z rodziny i bez dzieci.
- Pobyt w Warszawie najgorzej oceniano od strony warunków sanitarnych i stanu bezpieczeństwa, najlepiej ze względu na gastronomię i atrakcje turystyczne.
- Nocujący w okolicach Warszawy najczęściej zatrzymywali się na kwaterach prywatnych i w mieszkaniu rodzin oraz na biwakach, zaledwie 10% korzystało z hoteli i innych obiektów hotelarskich.

Turyści z Zachodu

W przyjazdach z Europy Zachodniej można poczynić następujące odrębne spostrzeżenia:

- Turyści z Zachodu przybywali do Warszawy głównie w celach turystyczno-poznawczych, biznesowych i służbowych oraz dla odwiedzin krewnych i znajomych
- Przeważali przyjeżdżający pierwszy raz
- Przyjezdni korzystali z hoteli, moteli i zajazdów (około 40%), natomiast w sezonie częściej niż poza nim także z domów wycieczkowych, schronisk młodzieżowych i hoteli studenckich, najrzadziej z kwater prywatnych
- W okolicach Warszawy nocowało blisko 10% odwiedzających
- Charakterystyczne były przyjazdy bez udziału pośredników
- Środkiem transportu był najczęściej samochód, rzadziej samolot; kolej i autokar odgrywały mniejszą rolę
- W żywieniu się korzystali głównie z restauracji, rzadziej zaś z barów i ulicznej gastronomii.

Przyjazdy ze Wschodu

W turystyce ze Wschodu uzewnętrzniały się następujące odrębności:

- Głównym celem przyjazdów do stolicy były zakupy i sprawy handlowe, mniej ważne były sprawy biznesowe i służbowe, a zwłaszcza cele typowo turystyczne i rodzinne
- Charakterystyczne były zarówno przyjazdy jednokrotne jak i wielokrotne
- Relatywnie częstsze były pobyty krótkie (jednodniowe) oraz długie (sześć i więcej dni)
- Miejsce noclegu stanowiły najczęściej kwatery prywatne, mieszkania krewnych i znajomych oraz pensjonaty i kempingi, a poza sezonem także hotel, motel i zajazd
- Sporo przyjezdnych nocowało w okolicy Warszawy (blisko 20%)

- Od strony organizacyjnej znaczące były przyjazdy za pośrednictwem biur podróży, na własną rękę i na zaproszenie
- Najczęściej przyjeżdżano koleją, rzadziej samochodem i autokarem
- Częściej korzystano z własnego wyżywienia i ulicznej gastronomii, znacznie rzadziej zaś z restauracji.

6.4. Goście zagraniczni na Mazowszu

Dla dopełnienia obrazu przyjazdowej turystyki zagranicznej w województwie warszawskim i ujęciu jej na szerszym tle regionalnym, omawia się dodatkowo przyjazdy cudzoziemców do województw centralnych, których część stanowi Mazowsze. Z charakterystyki tej, wykorzystującej wyniki badań cudzoziemców na przejściach granicznych⁶, warto wydobyć następujące aspekty:

- Główne cele przyjazdów stanowiły: sprawy handlowe (36%), turystyczno-poznawcze (30%) oraz biznesowe i służbowe
- Najwięcej odwiedzających pochodziło ze Wschodu (blisko 50%), skąd najczęściej przyjeżdżają Rosjanie, jednocześnie co czwarta osoba to Niemiec
- Średnia długość pobytu wynosiła 5 nocy; dłużej (5-14 nocy) przebywało 40%; krócej (2-3 dni) - co czwarta osoba
- Samodzielnie i bez pośrednictwa organizowało swoją podróż 45% osób, a czwarta część wybrała przyjazd grupowy i zorganizowany
- Połowa odwiedzających korzystała z bazy hotelowej, którą uzupełniały kwatery prywatne, pensjonaty i gościna u rodzin
- Przeważającym sposobem spędzania czasu był pobyt w mieście (dla 65% osób), co szósty cudzoziemiec uczestniczył w wycieczce objazdowej
- Ponad połowa przyjeżdżała samochodem osobowym, blisko trzecia część autokarem; z pociągu i samolotu korzystało niecałe 10%.
- Przedmiotem krytyki były zwłaszcza wysokie koszty pobytu, organizacja podróży i stan sanitarny
- Większość odwiedzających Mazowsze zamierzała ponownie przyjechać do Polski.

⁶ Por.: Łaciak J.: Turystyka przyjazdowa do wybranych regionów Polski w 1994 r.

7. Turystyka w gospodarce gmin i regionu

7.1. Funkcje gospodarcze gmin

W zaspokajaniu podstawowych potrzeb bytowych mieszkańców aglomeracji i województwa warszawskiego turystyce i wypoczynkowi przyznaje się trzecie w kolejności miejsce: po pracy i mieszkaniu. Do najbardziej pryncypialnych funkcji, jakie gminy pozawarszawskie pełnią wobec metropolii stołecznej można zwłaszcza zaliczyć:

- Tworzenie efektywnego zaplecza żywnościowego, zwłaszcza warzywniczo-ogrodniczego i sadowniczego
- Udział w zaspokajaniu różnorodnych potrzeb rekreacyjnych i zdrowotnych
- Zasilanie biocenotyczne terenów zurbanizowanych.

Gminy pozawarszawskie przedstawiają bardzo zróżnicowany obraz pod względem gospodarki, urbanizacji i zagospodarowania. Do gmin o wysokim poziomie zamożności zaliczają się między innymi: Piaseczno, Łomianki, Grodzisk Mazowiecki, Konstancin-Jeziorna, Serock i Nieporęt. Gminy najslabiej rozwinięte to zwłaszcza: Brochów, Celestynów, Leoncin, Pomiechówek, Prażmów, Halinów, Kampinos i Izabelin. Inne samorządowe jednostki reprezentują średni poziom zamożności.

Grupę gmin o wysokich wskaźnikach urbanizacji tworzą wszystkie miasta i cztery gminy: Raszyn i Michałowice oraz Lesznowola i Ożarów Mazowiecki. Tylko kilka jednak miast jak Wołomin, Błonie, Piastów i Pruszków ma wyraźnie miejski charakter zagospodarowania. Odmienne są inne miasta jak: Józefów, Karczew, Konstancin-Jeziorna, Otwock i Podkowa Leśna, które cechuje zabudowa ekstensywna. Większość natomiast gmin wiejskich, wśród których można wskazać rolnicze i usługowe, ma zabudowę w mniejszym lub większym stopniu rozproszoną.

W strukturze gospodarczej województwa wyodrębniają się gminy o wyraziście zarysowujących się, rzeczywistych lub potencjalnych funkcjach głównych i pomocniczych w zakresie rolnictwa, przemysłu, mieszkalnictwa, turystyki i wypoczynku oraz ekologii i ochrony przyrody. Funkcja turystyczna pod taką postacią występuje łącznie w 23 gminach pozawarszawskich.

Turystykę w randze głównej funkcji można przypisać gminom: Nieporęt, Serock oraz Izabelin. Jako funkcja pomocnicza występuje ona w 20 gminach, takich jak:

- Pomiechówek, Nowy Dwór Mazowiecki, Wieliszew

- Celestynów, Wiązowna, Otwock, Józefów
- Brochów, Leoncin, Czosnów, Leszno, Kampinos, Izabelin
- Piaseczno, Konstancin-Jeziorna, Góra Kalwaria, Podkowa Leśna.

Funkcja uzdrowiskowo-lecznicza ma priorytetową rangę w Konstancinie-Jeziornie, za pomocniczą zaś jest uważana w Otwocku i Józefowie.

Gminy o funkcji turystycznej grupują się w północnej i południowej części województwa po obu stronach Wisły. Układ funkcji głównych i pomocniczych w nich przedstawia tabela 17. W pozostałych gminach turystyka ma znaczenie marginalne.

Tabela 17. Gminy o funkcji turystycznej w województwie warszawskim

Gmina	Funkcje		Poziom zamożności: I - wysoki, II - średni, III - niski
	główne	pomocnicze	
Brochów	E	TR	III
Celestynów	EM	T	III
Czosnów	ER	T	II
Góra Kalwaria	RE	T	II
Izabelin	ET		III
Józefów	M	TU	II
Kampinos	ER	T	III
Konstancin-Jeziorna	RUE	T	I
Leoncin	ER	T	III
Leszno	ER	T	II
Łomianki	ME	T	I
Nadarzyn	R	T	II
Nieporęt	T	R	I
Nowy Dwór Maz.	M	T	II
Otwock	M	UT	II
Piaseczno	R M E	P T	I
Podkowa Leśna	M	T	II
Pomiechówek	R	T	III
Radzymin	R	T M	II
Serock	T R		I
Wiązowna	R E	T	II
Wieliszew	R	T	II
Zakroczym	R M	T	II

Oznaczenia funkcji: T - turystyka, R - rolnictwo, P - przemysł, M - mieszkanictwo, U - lecznictwo uzdrowiskowe, E - ekologia

Źródło: Opracowanie własne

7.2. Przychody uzyskiwane od turystów

Wielkość finansowych przychodów uzyskiwanych z przyjmowania turystów stanowi najbardziej adekwatny wskaźnik odzwierciedlający pozycję turystyki w gospodarce regionalnej i lokalnej. Ujęcie wszystkich składników tworzących taki przychód, jak i ich rachunek, są niezwykle skomplikowane i wymagają wielu wielorakich informacji i wskaźników bardzo trudnych obecnie do uzyskania. Stąd też możliwe jest tylko bardzo uproszczone i orientacyjne oszacowanie wielkości przychodów czerpanych z turystyki na podstawie wydatków ponoszonych przez turystów i inne osoby odwiedzające województwo lub gminy w celach turystycznych.⁷

Wydatki turystyczne cudzoziemców w Polsce są przedmiotem cyklicznych badań prowadzonych przez Instytut Turystyki na przejściach granicznych od kilku już lat. W 1994 roku wynosiły one średnio: 211 USD na osobę i 37 USD na osobę dziennie.⁸ Jednodniowi odwiedzający wydawali przeciętnie 49 USD na osobę dziennie. Według tychże badań całkowite wydatki poniesione podczas całego pobytu w Polsce przez gości zagranicznych, którzy odwiedzili Warszawę wynosiły 37 USD na osobę dziennie (w 1993 roku - 35 USD), a więc nieco więcej niż w analogicznym przypadku dla innych dużych miast polskich.

Znacznie wyżej określają wydatki cudzoziemców badania zagranicznego ruchu przyjazdowego do Warszawy w 1993 roku. Średnio ich wielkość w stolicy oscylowała około 100 USD na osobę dziennie. Bardziej szczegółowe informacje na ten temat podaje tabela 18.

⁷ Definicja Światowej Organizacji Turystyki określa przychody z turystyki przyjazdowej jako wydatki osób odwiedzających dany kraj, włączając w to opłaty za transport międzynarodowy na rzecz miejscowych przewoźników. W praktyce zalicza się do nich również przychody od odwiedzających jednodniowych.

⁸ Dla porównania warto podać, że w 1994 roku na Węgrzech turyści zagraniczni wydawali średnio około 30 USD dziennie na osobę.

Tabela 18. Średnie wydatki turystów zagranicznych w Warszawie w 1993 r.

Wyszczególnienie		Wydatki w USD	
		Warszawa	okolice
Europa Zachodnia	A	100	70
	B	590	590
Europa Wschodnia ^a	A	90	30
	B	580	340
Pozostałe kraje	A	90	60
	B	900	660

a. Kraje dawnego ZSRR

A - Wydatki na osobę dziennie, B - wydatki na osobę

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań Instytutu Turystyki

Wobec znacznych różnic w ocenie wysokości wydatków ponoszonych przez cudzoziemców w stolicy i kraju oraz prawdopodobnego ich częściowego zawyżenia w pierwszym wypadku, przychody z turystyki zagranicznej oszacowano w dwu wariantach, w każdym z nich uwzględniając wielkości wydatków na osobę i na osobę dziennie. W obu wariantach dla turystów krajowych przyjęto orientacyjnie, że wysokości dziennych wydatków wynoszą 50 zł na osobę dziennie w stolicy i 30 zł w gminach pozawarszawskich.

W wariantcie I, opartym na wynikach badań warszawskich, wpływy finansowe od turystów zagranicznych oszacowano na 3,1-3,3 mld USD dla całego województwa oraz na 70-100 mln USD dla gmin pozawarszawskich. Wariant II, wykorzystujący wyniki krajowych badań granicznych, pozwala oszacować globalnie przychody wojewódzkie na 1,1 - 1,4 mln USD. W gminach pozawarszawskich ich wielkość określa się orientacyjnie na 40-50 mln USD. Dla porównania warto podać, że według oszacowań Instytutu Turystyki całkowite wpływy z przyjazdów cudzoziemców do Polski w 1994 roku wyniosły łącznie ponad 6 mld USD. Kwota ta jest wyższa o ponad 30% od analogicznych wielkości oszacowanych rok wcześniej. W takim świetle nasuwa się komentarz, że wyliczone w wariantcie I przychody od cudzoziemców są jednak prawdopodobnie znacznie zawyżone na skutek tego, że w badaniu warszawskim

informacje o wydatkach pochodziły od nieproporcjonalnie dużej grupy osób korzystających z hoteli.

Orientacyjne przychody uzyskane od turystów krajowych oszacowano na około 320 mln zł dla całego województwa i na około 40 mln zł dla gmin pozawarszawskich.

Oszacowane kwoty ilustrują skalę globalnych dochodów uzyskanych przez wszystkie podmioty gospodarcze partycypujące w świadczeniu różnych usług turystom. Tylko część więc w postaci różnych podatków i opłat zasila budżet państwa oraz kasy miast i gmin. Warto też pamiętać, że jedynie niedużą część takich wpływów przyjmują jednostki działające w branży turystycznej, ponieważ spory procent wydatków ponoszonych przez turystów przypada na rzecz innych dziedzin gospodarczych.

Tabela 19. Zestawienie wybranych dochodów i wydatków w mln zł

Wyszczególnienie	Województwo warszawskie	Gminy pozawarszawskie
Dochody budżetowe ogółem ^a	1140	254
Wydatki budżetowe na turystykę i wypoczynek ^a	0,2	0,12
Szacunkowe przychody z turystyki ogółem ^b	3400	150

a. Dane na 1993 r. według WUS

b. Na podstawie wydatków turystów w 1994 r.

Źródło: Opracowanie własne

III. Przesłanki rozwojowe

1. Popyt turystyczny w perspektywie 2005 roku

1.1. Krajowe prognozy turystyczne

Przewidywania prognostyczne rozwoju turystyki w Polsce są niezwykle obiecujące, a nieraz nawet wyglądają zbyt optymistycznie. Opierając się na trendach światowych zakładają one ogromny, o dużym znaczeniu gospodarczym, rozwój tej dziedziny. Według Komitetu Prognoz "Polska w XXI wieku" za 15 lat można oczekiwać przyjazdu do Polski ponad 200 mln cudzoziemców, wśród których 30% będą stanowić turyści. Z tranzytu i turystyki ma też pochodzić 30-45% wszystkich polskich wpływów dewizowych. Przyrost ludnościowy, poprawa warunków życia, podniesienie zamożności i poziomu zarobków, zwłaszcza w grupie osób wykształconych, spowoduje zwiększony popyt na turystykę krajową. Czynnikiem pobudzającym stanie się też liczba osób w wieku poprodukcyjnym i młodzieży, segmentów stanowiących najczęstszą klientelę turystyczną. Wzrost popytu wywoła potrzebę znacznej rozbudowy turystycznej bazy recepcyjnej. Eksperci przewidują, że w roku 2010 podwoi się liczba moteli, schronisk i kempingów, miejsca noclegowe zaś potroją się w stosunku do obecnego stanu.

Eksperci zagraniczni przewidują w ciągu najbliższego dziesięciolecia znaczący wzrost dyspozycyjnego dochodu Polaków i jego części przypadającej na turystykę. A. D. Little⁹ spodziewa się, że do 2004 roku nastąpi podwojenie popytu określonego wydatkami turystycznymi. W okresie tym uczestnictwo społeczeństwa w turystyce krajowej może się zwiększyć z obecnych 30% do 55%, a łączna liczba noclegów ma wzrosnąć do około 200 mln rocznie, a więc o 25%. W przyjazdowej turystyce zagranicznej, w której prym będą wieść przybysze z krajów sąsiedzkich, noclegi wzrosną o blisko 50% i dojdą do wielkości 46 mln.

Prognoza do 2000 roku przewiduje możliwość zwiększenia liczby turystów zagranicznych o 35% do wielkości około 25 mln osób oraz przyrost wydatków cudzoziemców o 60% (do 10 mld USD).

⁹ Por. Plan rozwoju krajowego produktu turystycznego. Raport końcowy.

1.2. Wojewódzka prognoza demograficzna

Opracowane prognozy demograficzne dla województwa warszawskiego i Warszawy przewidują ujemne przyrosty naturalne, zakładając jednak realną możliwość wzrostu liczby mieszkańców przez napływowy ruch migracyjny, głównie z województw ościennych. Jednocześnie zachodzić będą procesy starzenia się ludności. Z prognozy biologicznej wynika, że do roku 2015 prawdopodobne są następujące zmiany demograficzne:

- naturalny ubytek ludności w Warszawie i niewielki przyrost na pozostałym obszarze
- naturalny spadek liczebności dzieci i młodzieży oraz wysoki przyrost roczników emerytalnych, które za 20 lat mają stanowić 20% całej populacji.

Tabela 20. Prognoza demograficzna dla województwa warszawskiego

Wyszczególnienie	Mieszkańcy w tys.	
	2000 rok	2005 rok
Województwo	2450	2510
Warszawa	1650	1660
Pozostałe gminy	800	850

Źródło: Opracowanie Biura Planowania Rozwoju Warszawy

1.3. Hipotezy rozwojowe

Konstruując hipotezę popytu turystycznego do 2005 roku w województwie warszawskim przyjęto następujące założenia:

- Warszawa oraz jej stołeczność i europejskość będą głównym magnesem przyciągającym turystów krajowych i zagranicznych
- wzrost przyjazdów z zagranicy będą warunkować procesy dalszego otwarcia się Polski na Zachód oraz szeroka współpraca z krajami sąsiedzkimi; momentem przełomowym stanie się wejście Polski do wspólnoty europejskiej
- rozwój krajowego ruchu turystycznego będzie raczej rezultatem wzrostu uczestnictwa i częstszych podróży, a nie przyrostu ludności

- na większe uczestnictwo i częstotliwość będą miały wpływ: wzrost zamożności, ruchliwości i standardów życiowych Polaków, a zwłaszcza mieszkańców aglomeracji warszawskiej, co uzależnione jest od dalszych przemian społecznych i gospodarczych
- dla strefy pozawarszawskiej głównym rynkiem źródłowym pozostanie nadal aglomeracja warszawska, jej mieszkańcy i odwiedzający ją goście zagraniczni
- można się spodziewać zmian w strukturze przyjazdów z Europy Wschodniej
- pod koniec okresu pojawi się znacząca grupa osób w wieku poprodukcyjnym, tworząca aktywny segment popytu turystycznego
- należy się liczyć z przeniesieniem się części nocujących u rodzin i znajomych do bazy turystycznej
- aby skierować popyt do gmin pozawarszawskich niezbędne jest podniesienie ich atrakcyjności turystycznej, ograniczenie żywiołowej urbanizacji oraz sanacja i rewaloryzacja środowiska naturalnego i kulturowego.

Tabela 21. Wstępna hipoteza ruchu turystycznego w 2005 roku

Wyszczególnienie	Turyści ogółem w mln		Turyści zagraniczni w mln	
	I	II	I	II
Województwo warszawskie	12,0	15,0	7,5	10,0
Gminy pozawarszawskie	1,2	1,5	0,3	0,5

Źródło: Opracowanie własne

Uwzględniając prognozy ogólnokrajowe można skonstruować dwa warianty prognostyczne na okres do 2005 roku.

- Wariant I w sposób umiarkowany zakłada, że ogólna wielkość ruchu turystycznego w województwie warszawskim powiększy się o około 30%, przyjazdy gości zagranicznych wzrosną natomiast o ponad połowę (około 60%), czemu powinno towarzyszyć 2-2,5 krotne zwiększenie ogólnych przychodów turystycznych
- Wariant II, bardziej optymistyczny, przewiduje przyrost ogólnej liczby turystów o około 60% i dwukrotnie większe przyjazdy gości zagranicznych, głównie do Warszawy.

Na takiej podstawie można zaryzykować podanie przybliżonych liczb charakteryzujących przewidywany ruch turystyczny w województwie i gminach pozawarszawskich (por. tabela 21).

2. Główne rynki turystyczne

Produkty turystyczne, wynikające z atrakcji i infrastruktury, znajdują swoich nabywców na rynkach turystycznych, stanowiących źródła potencjalnych klientów. Dla regionalnego produktu turystycznego, związanego z całym województwem, za najważniejsze, zewnętrzne rynki zbytu można uznać kolejno w każdej z grup:

A. Grupa rynków zagranicznych

- Niemcy
- Rosja
- Pozostałe kraje Europy Wschodniej
- Pozostałe kraje Europy Zachodniej
- Izrael i diaspora żydowska

B. Grupa rynków krajowych

- Mazowsze
- Pozostałe regiony

Większość wymienionych rynków jest nastawiona w głównej mierze na produkty związane z atrakcyjnością i specyfiką Warszawy, jako stolicy i wielkomiejskiego centrum historycznego, kulturalnego, handlowego, naukowego i gospodarczego.

Inaczej kształtują się rzeczywiste i potencjalne rynki turystyczne, zainteresowane strefą pozawarszawską. W tym przypadku najważniejszy jest rynek warszawski, który tworzą:

- mieszkańcy ponad 1,5 milionowej aglomeracji stołecznej
- odwiedzający Warszawę goście zagraniczni (potencjalnie 5-7 mln osób).

Na wysoką atrakcyjność rynku warszawskiego składają się: duży popyt na wypoczynek krótkookresowy w pobliżu miejsca zamieszkania, dobra dostępność komunikacyjna, kontakty rodzinne i towarzyskie, zamożność i ruchliwość mieszkańców oraz powiązania gospodarcze i służbowe.

Drugim znaczącym, lecz nie równoważnym, rynkiem grupowym jest 6 ościennych województw mazowieckich: ciechanowskie, ostrołęckie, płockie, radomskie, siedleckie

i skierniewickie. Atrakcyjność tego rynku, znacznie niższa, wynika z bliskiego położenia i dobrej dostępności komunikacyjnej oraz kontaktów rodzinno-towarzyskich i powiązań gospodarczych.

3. Wyjazdy turystyczne mieszkańców Warszawy

Główne źródło wyjazdów turystycznych do gmin pozawarszawskich stanowią mieszkańcy stolicy. Opierając się na wykonanym w 1995 roku przez Instytut Turystyki badaniu¹⁰ można lapidarnie zobrazować wyjazdy Warszawiaków.

W krajowych wyjazdach trwających 5 dni i więcej brało udział 55% badanych, a 46% było uczestnikami wyjazdów krótkich (1-3 noclegi). Podczas krótko trwających podróży wyraźnie faworyzowane było nocowanie u krewnych i znajomych oraz w domach letniskowych i kwaterach prywatnych. W czasie długich wyjazdów jednakowym prawie wzięciem cieszyły się ośrodki czasowe, kwatery wynajmowane i kempingi oraz mieszkania krewnych i znajomych. W świetle tego warto podkreślić, że 30% ankietowanych podaje, iż oni sami lub ich rodzina posiadają działkę lub dom letniskowy w okolicach Warszawy.

Tabela 22. Rodzaje zakwaterowania Warszawiaków w wyjazdach krajowych

Zakwaterowanie	Rodzaj wyjazdu	
	na krótko	na długo
Hotele i obiekty podobne	14%	15%
Ośrodek czasowy	4%	22%
Kemping i domki turystyczne	15%	21%
Kwatery prywatne	16%	22%
Mieszkanie krewnych lub znajomych	37%	20%
Dom letniskowy	18%	10%

Źródło: *Badania Instytutu Turystyki*

¹⁰ Bartoszewicz W., Łaciak J.: Wyjazdy turystyczne mieszkańców Warszawy

Okolice Warszawy obejmujące siedem województw mazowieckich odwiedziło około 60% ankietowanych. Województwo warszawskie zazwyczaj i najczęściej odwiedza 36% wszystkich respondentów i 60% spośród udających się na Mazowsze. W analizowanym roku nad Zalew Zegrzyński wybrało się 24%, do Puszczy Kampinoskiej - 19%, a do Zalesia Górnego - 12% wszystkich osób. Na podróż z co najmniej jednym noclegiem decydowało się blisko 40% osób, w tym trzy lub więcej razy w miesiącu - 10%, raz lub dwa razy w miesiącu - 12%, raz na kilka miesięcy i rzadziej - 18%. Bez nocowania wyjeżdżało nieznacznie mniej osób, bo 35%.

W wyjazdach w okolice Warszawy, i to zarówno z noclegiem jak i bez nocowania, przeważały cele: turystyczno-wypoczynkowy (u powyżej 40% osób) oraz odwiedziny krewnych i znajomych (u powyżej 20%). W każdym z tych segmentów około 60% organizowało swoją podróż samodzielnie, w pełni zorganizowanych imprezach uczestniczyło zaledwie po około 5%. Najczęściej używano samochodu osobowego, rzadziej zaś korzystano z autobusów i kolei.

Tabela 23. Wykorzystywane środki transportu

Środek transportu	Rodzaj wyjazdu	
	z nocowaniem	bez nocowania
Samochód osobowy lub motocykl	52%	45%
Autobus	14%	12%
Kolej	16%	15%
Rower	1%	3%

Źródło: Badania Instytutu Turystyki

3.1. Weekendy Warszawiaków

Wiosenne wyjazdy weekendowe były przedmiotem sondażu wykonanego w 1994 roku.¹¹ Z badania wynika, że wiosną w dwa ostatnie dni tygodnia po 20% warszawiaków (powyżej 15 roku życia) siedzi w domu albo idzie na spacer, nie opuszczając miejsca zamieszkania. W domu pozostają zwłaszcza renciści i emeryci (ponad 30%). Na działkę własną lub znajomych udaje się 30% uczestników sondażu,

¹¹ Por. Sondaż RUN dla "Gazety Wyborczej"

6% wybiera się na wycieczkę do Puszczy Kampinoskiej, zaś 8% nad Zalew Zegrzyński. Częściej wyjeżdżają osoby z wyższym wykształceniem oraz mężczyźni, z których na weekend poza własnym domem decyduje się 30%, a z kobiet tylko co piąta osoba.

4. Konkurencyjność turystyczna

4.1. Konkurencyjność zasobów turystycznych

Pod pojęciem "konkurencyjności" rozumie się kombinację atrakcji, infrastruktury i dostępności oraz pochodnych od nich: wizerunku i ceny. Trzy pierwsze z wymienionych składników są decydujące, gdyż to one właśnie najbardziej wpływają na decyzje o zakupie. Konkurencyjność całego województwa i jego pozawarszawskiej części na głównych rynkach określono na podstawie analizy zasobów turystycznych, uwzględniając atrakcje przyrodnicze, atrakcje kulturowe, położenie tranzytowe, bazę recepcyjną i dostępność. W ocenie zastosowano trójstopniową skalę wyróżniając wysoki, średni i niski stopień konkurencyjności.

Tabela 24. Konkurencyjność województwa warszawskiego

Rynki	Atrakcje przyrodnicze	Atrakcje kulturowe	Infrastruktura	Dostępność	Tranzyt
Europa Zachodnia	C	B	C	B	A
Europa Wschodnia	C	B	B	B	A
Żydzi	C	A	C	C	C
Polska	C	A	A	A	B
Mazowsze	B	A	A	A	A

Stopień konkurencyjności: A - wysoki, B - średni, C - niski

Źródło: Opracowanie własne

Wyniki analiz dotyczące województwa warszawskiego wykazują, że na europejskim rynku jedynie tranzyt oraz atrakcje kulturowe na rynku żydowskim osiągają wysoką konkurencyjność. Na rynkach krajowym i mazowieckim wysoką konkurencyjność mają atrakcje kulturowe, infrastruktura usługowa i dostępność, przy czym na taką ocenę w

dużej mierze rzutuje pozycja Warszawy. Tranzytowe znaczenie województwa wzmocni się jeszcze bardziej w przyszłości, z chwilą realizacji wielkich inwestycji komunikacyjnych: autostrady A2 oraz nowego lotniska pasażerskiego i towarowego.

Tabela 25. Konkurencyjność gmin pozawarszawskich

Rynki		Atrakcje przyrodnicze	Atrakcje kulturowe	Infrastruktura	Dostępność	Tranzyt
Europa Zachodnia		C	C	C	B	B
Europa Wschodnia		C	C	B	B	B
Żydzi		C	B	C	C	C
Polska		C	C	B	B	B
Mazowsze		B	C	B	A	B
Warszawa	Polacy	B	B	B	A	A
	cudzoziemcy	B	B	C	A	B

Stopień konkurencyjności: A - wysoki, B - średni, C - niski

Źródło: Opracowanie własne

Z przeprowadzonej analizy wynika, że konkurencyjność strefy pozawarszawskiej na pierwotnych rynkach zagranicznych jest niska, podobnie jak i na rynku krajowym. Wyraźnie poprawia się ona na rynku regionalnym, który tworzą województwa mazowieckie, osiągając najlepszy efekt na rynku warszawskim.

4.2. Konkurencyjność produktu turystycznego gmin pozawarszawskich

Z oceny zasobów turystycznych w gminach pozawarszawskich narzuca się wniosek, że większość produktów turystycznych cechuje się raczej niską konkurencyjnością na rynkach europejskich. Wyjątek stanowi produkt w postaci międzynarodowego tranzytu samochodowego, osobowego i ciężarowego, którego znaczenie jeszcze bardziej wzrośnie po wybudowaniu autostrady A2 i modernizacji dróg głównych.

Znacznie większe możliwości zbytu dla wielu produktów rysują się natomiast na rynku polskim. Toteż drogą eliminacji dalsze analizy konkurencyjności, odnoszące się do głównych kategorii produktu turystycznego, ograniczono do trzech rynków: ogólnopolskiego, mazowieckiego i warszawskiego. Dla ich uproszczenia zblokowano produkty turystyczne, które wykazują się pewnym podobieństwem cech, w trzy jednorodne grupy. W ocenie zastosowano pięciopunktową skalę od 1 do 5 oraz wprowadzono wagę od 0,1 do 0,5 określającą rangę przyjętych kryteriów.

A. Grupa produktów związanych z wypoczynkiem urlopowo-wakacyjnym: wczasy, kolonie i inne

Tabela 26

Wyszczególnienie	Waga	Rynki			
		Krajowy (Polska)	Regionalny (Mazowsze)	Warszawski	
				Polacy	Cudzoziemcy
Atrakcje	0,5	1	2	2	1
Dostępność	0,2	2	4	5	5
Infrastruktura	0,2	2	3	3	1
Wizerunek	0,1	1	1	2	1
Indeks konkurencyjności		1,4	2,5	2,8	1,8

Źródło: Opracowanie własne

B. Grupa produktów związana z wypoczynkiem krótkookresowym: wycieczki piesze i rowerowe, wycieczki objazdowe, ekoturystyka, żeglarstwo, jeździectwo i inne

Tabela 27

Wyszczególnienie	Waga	Rynki			
		Krajowy	Regionalny	Warszawski	
				Polacy	Cudzoziemcy
Atrakcje	0,4	1	2	3	2
Dostępność	0,3	2	4	5	5
Infrastruktura	0,2	2	2	2	1
Wizerunek	0,1	1	1	4	2
Indeks konkurencyjności		1,5	2,5	3,5	2,7

Źródło: Opracowanie własne

C. Grupa produktów o charakterze specjalnym: konferencje i szkolenia, pobyty leczniczo-uzdrowiskowe i inne

Tabela 28

Wyszczególnienie	Waga	Rynki			
		Krajowy	Regionalny	Warszawski	
				Polacy	Cudzoziemcy
Atrakcje	0,3	1	2	2	1
Dostępność	0,2	2	4	5	5
Infrastruktura	0,4	3	3	3	1
Wizerunek	0,1	2	2	4	1
Indeks konkurencyjności		2,1	2,8	3,2	1,8

Źródło: Opracowanie własne

Jak to widać z wyliczonych indeksów, które trzeba jednak traktować jako pomocniczą orientację, a nie ściśle wskaźniki, konkurencyjność gmin pozawarszawskich rozpatrywana od strony wyróżnionych grup produktów turystycznych i głównych rynków, jest wyraźnie zróżnicowana. I tak grupa produktów związanych z wypoczynkiem urlopowo-wakacyjnym ma największe szanse na rynku warszawskim (Polacy) i regionalnym, zaś produkty związane z wypoczynkiem krótkookresowym zajmują mocną pozycję wobec obu segmentów rynku warszawskiego (Polacy i cudzoziemcy) oraz na rynku mazowieckim. Trzecia z rozpatrywanych grup produktów o charakterze specjalnym jest konkurencyjna na rynkach: warszawskim (Polacy) i regionalnym, a także i krajowym. Z przeprowadzonych analiz wynika ważność rynku warszawskiego, zwłaszcza jego segmentu polskiego. Rynek ten można uznać za najbardziej atrakcyjny dla produktów turystycznych strefy pozawarszawskiej.

5. Stymulatory i bariery rozwojowe

Pozytywne i negatywne aspekty i strony rozwojowe zostały omówione dla obszaru pozawarszawskiego, stanowiącego główny przedmiot analiz i ustaleń opracowywanej strategii. Odkrycie i wskazanie najistotniejszych atutów i słabości oraz szans i zagrożeń będzie stanowić wyjściową podstawę do późniejszego sformułowania i wyboru strategicznych rozwiązań i działań rozwojowych. Korzystne bowiem efekty można uzyskać tylko wtedy, gdy nastąpi eliminacja lub ograniczenie słabych stron i zagrożeń oraz odpowiednie wygranie atutów i szans.

5.1. Atuty i słabości

A. Mocne strony.

- Liczne obszary o środowisku naturalnym, głównie lasy i doliny rzeczne
- Puszcza Kampinoska jako park narodowy oraz dwa parki krajobrazowe: Chojnowski i Mazowiecki
- Unikalny układ dolin rzecznych Wisły, Bugu i Narwi z rozległym Zalewem Zegrzyńskim o wysokich walorach rekreacyjnych
- Kilka atrakcji kulturowych o wysokiej randze (standard krajowy): Twierdza Modlin z zespołem towarzyszących fortów w okolicznych miejscowościach, ruiny zamkowe w Czersku, kościoły w Brochowie i Kobyłce, pałace w Otwocku Wielkim i Jabłonnice, a ponadto inne liczne zabytki i miejsca historyczne
- Miejscowości o zasobach przyrodoleczniczych i tradycji uzdrowiskowej: Konstancin-Jeziorna i Otwock
- Położenie w otoczeniu wielkiej stołecznej aglomeracji miejskiej, pretendującej do miana metropolii europejskiej i międzynarodowego centrum turystycznego
- Wieloletnie tradycje letniskowe i weekendowe wielu miejscowości podmiejskich
- Znaczne zaplecze konferencyjno-szkoleniowe
- Położenie tranzytowe w centrum kraju i w relacjach międzynarodowych: wschód-zachód i północ-południe
- Bliskość portów lotniczych: międzynarodowego i krajowego.

B. Słabe strony

- Mała atrakcyjność większości terenów wypoczynkowych, z wyjątkiem Zalewu Zegrzyńskiego zaliczanych do IV kategorii krajowej
- Przewaga zabytków o niższych walorach i ich rozproszenie
- Zanieczyszczenie wód powierzchniowych i ich nieprzydatność do kąpiel i rekreacji
- Chaos przestrzenny i estetyczny, zwłaszcza w krajobrazie zurbanizowanym i otoczeniu dróg
- Ubogość placówek i wydarzeń kulturalno-artystycznych: muzeów i wystaw, imprez lokalnych itp.
- Niedostatek ośrodków i urządzeń rozrywkowych i sportowo-rekreacyjnych, zwłaszcza kąpielisk, pól golfowych i kortów tenisowych
- Nieprzystosowanie wielu atrakcji do udostępnienia i zwiedzania oraz niedostępność niektórych z nich
- Niedostosowanie bazy recepcyjnej do istniejących potrzeb i popytu

- Niskie z reguły standardy użytkowe i techniczne bazy recepcyjnej i usługowej
- Nieodpowiednia jakość wielu świadczonych usług turystycznych, niski stopień ich prywatyzacji i nierzadko relatywnie wysokie ceny
- Niedostatek informacji i promocji turystycznej
- Brak samoorganizacji gmin i koordynacji w ich działalności proturystycznej.

5.2. Szanse i zagrożenia

C. Szanse

- Duży popyt na turystykę podmiejską i krótki wypoczynek wśród mieszkańców ponad 1,5 milionowej aglomeracji warszawskiej i kilku milionowej rzeszy odwiedzających ją gości zagranicznych
- Wzrastające zapotrzebowanie na lecznictwo uzdrowiskowe w podmiejskich kurortach, związane ze starzeniem się ludności
- Budowa autostrady A2 według wariantu ekologicznego i rozwój usług dla ruchu tranzytowego
- Utworzenie Mazowieckiej Strefy Ekonomicznej z lotniskiem pasażerskim i zapleczem hotelarskim
- Wykorzystanie walorów przyrodniczych do rozwoju turystyki alternatywnej: ekoturystyki i agroturystyki na podmiejskich terenach
- Zachodzące procesy restrukturyzacji, prywatyzacji i komercjalizacji infrastruktury turystycznej.

D. Zagrożenia

- Zły stan środowiska, zwłaszcza zanieczyszczenia wód i powietrza oraz odpadami
- Niekontrolowany, obszarowy rozwój urbanizacji w postaci rozproszonej i wypieranie funkcji turystycznej przez funkcje mieszkalno-usługowe
- Ograniczenia w użytkowaniu turystycznym wynikające z ochrony przyrody i krajobrazu na terenach prawnie chronionych
- Niedorozwój infrastruktury technicznej w zakresie gospodarki wodnej i ściekowej oraz transportu i telekomunikacji
- Zły stan bezpieczeństwa publicznego
- Przytłaczająca konkurencyjność atrakcji turystycznych Warszawy
- Zwiększająca się konkurencyjność turystyczna gmin w sąsiednich województwach (pojezierze Gostynińskie, Puszcza Biała i Kamieniecka i inne)
- Mała chłonność naturalna terenów rekreacyjnych przy dużym naporze odwiedzających

- Brak harmonizacji, zrównoważenia i integralności w rozwoju Warszawy i jej regionu
- Niekorzystne tendencje demograficzne

5.3. Główne bariery rozwojowe

Strefa pozawarszawska może osiągnąć dobrą pozycję w turystyce całego regionu po nadrobieniu wielu opóźnień rozwojowych oraz usunięciu licznych deficytów i hamulców. Na podstawie przeprowadzonych analiz można uznać, że do największych barier na tej drodze należą:

- Zanieczyszczenia środowiskowe, głównie wód powierzchniowych
- Ograniczenia w użytkowaniu turystycznym, wynikające z prawnej ochrony przyrody i krajobrazu, a dotyczące głównie rekreacji
- Mała atrakcyjność walorów turystycznych, zwłaszcza wypoczynkowych
- Chaos przestrzenny i estetyczny, panujący na terenach zabudowanych i komunikacyjnych
- Zły stan bezpieczeństwa publicznego, zwłaszcza na drogach i terenach leśnych
- Niedorozwój infrastruktury technicznej w zakresie ochrony środowiska i komunikacji
- Niska jakość większości świadczonych usług i duża zmienność w ich profilu
- Nieodpowiednie standardy techniczne i funkcjonalne bazy materialnej
- Niedostatek urządzeń sportowych, rekreacyjnych i rozrywkowych, letnich i zimowych
- Niedostatek środków inwestycyjnych, zwłaszcza będących w gestii gmin
- Brak profesjonalnej promocji i informacji turystycznej
- Niedocenianie możliwości i korzyści rozwojowych turystyki przez samorządy lokalne
- Brak koordynacji i wspólnych działań proturystycznych między gminami

IV. Marketingowa strategia rozwojowa

Jak to już wcześniej napisano, główny ciężar całej pracy skupia się na strategii rozwoju turystyki w strefie pozawarszawskiej w perspektywie 2005 roku. Pełne ujęcie analogicznej tematyki dla Warszawy powinno się znaleźć w postulowanym, oddzielnym opracowaniu poświęconym sprawom stolicy na ogólnym tle regionalnym.

Przy formułowaniu strategii dotyczącej dużego i niejednorodnego organizmu przestrzennego, jaki przedstawia 46 gmin pozawarszawskich, przyjęto złożony sposób postępowania, wykorzystując metody i techniki stosowane w planowaniu strategicznym i przestrzennym oraz w teorii i praktyce marketingowej.

Opracowanie części strategicznej oparto na następującej konstrukcji:

- wyznaczenie celów strategicznych
- wybór i sformułowanie strategii rozwojowych
- określenie zadań i działań związanych z realizacją strategii
- instrumentarium realizacyjne strategii.

1. Główne cele strategiczne

W przedstawianej strategii rozwojowej za nadrzędne, przyjmuje się dwa główne cele:

- Stwarzanie odpowiednich warunków do rozwoju turystycznego wypoczynku mieszkańców aglomeracji warszawskiej i odwiedzających gości zagranicznych
- Osiąganie przez samorządowe wspólnoty lokalne korzyści wyrażających się rozwojem gospodarczym i kulturalnym.

Realizacji powyższych celów ogólnych, tzw. misji, powinno towarzyszyć osiągnięcie bardziej szczegółowych celów pośrednich. Jako ważniejsze z nich można wymienić:

- Zachowanie wartości przyrodniczych i ich ochrona przed degradacją
- Podnoszenie atrakcyjności turystycznej województwa i wzbogacanie jego wizerunku
- Kształtowanie atrakcyjnego produktu turystycznego i oferty usługowej
- Stymulowanie rozwoju infrastruktury turystycznej
- Utworzenie nowoczesnego sektora turystycznego działającego w ramach gospodarki

rynkowej

- Zwiększenie frekwencji turystów krajowych i zagranicznych
- Stworzenie większych szans na zatrudnienie oraz wzrost dochodów i poziomu życia mieszkańców.

2. Scenariusze rozwojowe

Rozpoznanie i analizy uwarunkowań i możliwości rozwojowych wskazują, że realizacja głównych misji i celów z nimi związanych, może mieć charakter ekstensywny lub ekspansywny w zależności od tego, co przyniesie przyszłość i jak potoczą się procesy urbanizacyjne wokół Warszawy.

Uwzględniając te przesłanki można przyjąć, że najbardziej prawdopodobne są dwa warianty strategiczne:

- Strategia przetrwania
- Strategia umiarkowanej ekspansji.

Scenariusz pierwszy, zakłada kontynuację obecnie obserwowanych procesów i trendów w otoczeniu i wewnątrz turystyki, a mianowicie:

- koncentracji funkcji stołecznych i metropolitalnych w gminach warszawskich oraz żywiołowej i rozproszonej, "plamowej" urbanizacji strefy podmiejskiej
- regresywnych częściowo zmian zachodzących w popycie i uczestnictwie turystycznym, zwłaszcza w wypoczynku urlopowo-wakacyjnym, a także w potencjale recepcyjnym.

W wyniku tego może następować powolne, stopniowe ograniczanie funkcji turystycznej i żywiołowej oraz wypieranie ich przez funkcje mieszkalno-usługową i przemysłowo-składową. Czynnikiem sprzyjającym owym zmianom mogą się stać utrzymujące się nadal niektóre ograniczenia: zły stan środowiska naturalnego, mała aktywność samorządów lokalnych, trudna dostępność do środków inwestycyjnych i inne.

Należy się spodziewać, że w sferze turystyki może to wywołać konkretne skutki, a mianowicie:

- jeszcze większą niż dotychczas dysproporcję w przyjazdowym ruchu krajowym i zagranicznym między Warszawą a strefą obrzeżną
- dużą koncentrację masowego wypoczynku cotygodniowego na terenach intensywnie zagospodarowanych jak Jezioro Zegrzyńskie i dolina Wkry

- utrzymywanie się ekstensywnej turystyki specjalistycznej (pieszej, przyrodniczej itp.) głównie na terenach specjalnie chronionych i ich obrzeżach
- zanikanie funkcji turystycznej na terenach podlegających presji urbanizacyjnej na rzecz wypoczynku codziennego
- skierowanie się popytu, zwłaszcza w zakresie wypoczynku krótko- i średniookresowego na dalej położone tereny w ościennych województwach mazowieckich
- wycofywanie się z rynku niektórych miejsc, produktów i podmiotów turystycznych
- dużą zmienność i płynność w turystycznej działalności usługowej.

W opisanej sytuacji, która w ogólnym przekroju regionalnym jest niekorzystna i nie rokuje szybkiej poprawy, najbardziej odpowiednia dla całości jest strategia przetrwania. Podstawowe jej założenia z pozycji rynkowej to:

- minimalizacja ryzyka we wszelkich podejmowanych działaniach
- niewysokie nakłady inwestycyjne na rozbudowę infrastruktury
- ograniczenie zasięgu oddziaływań rynkowych połączone z eliminacją niektórych segmentów
- zawężenie asortymentu produktów z częściowym wycofywaniem się z rynku
- utrzymywanie względnie wysokich cen na produkty o mocnej pozycji rynkowej oraz znaczne obniżki cen w innych wypadkach
- zmniejszanie się sieci dystrybucji produktów do minimalnie koniecznej wielkości
- ograniczony zakres działań promocyjnych lub ich wstrzymywanie.

Scenariusz drugi, oparty na strategii umiarkowanej (selektywnej) ekspansji, przyjmuje ukształtowanie się bardziej optymistycznie zapowiadającej się sytuacji ekologicznej, gospodarczej i przestrzennej, a mianowicie:

- zintegrowanie rozwoju aglomeracji warszawskiej i jej regionalnego otoczenia
- zrównoważony rozwój podstawowych funkcji: ekologicznej, żywicielskiej i turystycznej, związanych z obsługą aglomeracji stołecznej, przekształcającej się w europejską metropolię
- ograniczenie nieefektywnego rozprzestrzeniania się urbanizacji przez intensyfikację i ekonomizację wykorzystania przestrzeni zagospodarowanych
- znaczną poprawę w stanie i ochronie środowiska, zwłaszcza wód powierzchniowych
- powstanie ogólnej koniunktury przyjaznej dla branży turystycznej na szczeblu lokalnym i regionalnym.

Wymienione przesłanki pozwalają widzieć przyszły obraz turystyki w gminach pozawarszawskich w bardziej jasnych barwach. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można się więc spodziewać, że będą przeważać korzystne zjawiska jak:

- zwiększony popyt mieszkańców aglomeracji warszawskiej na wypoczynek w strefie podmiejskiej
- większy niż dotychczas "przepływ" gości zagranicznych ze stolicy do strefy obrzeżnej
- rozszerzanie terenów masowego i indywidualnego wypoczynku cotygodniowego w wyniku sanacji i podniesienia atrakcyjności przestrzeni turystycznej, zwłaszcza nadwodnej
- rozwijanie turystyki alternatywnej, przyjaznej środowisku, zwłaszcza ekoturystyki i agroturystyki
- powolna stabilizacja w usługach turystycznych, sprzyjająca podnoszeniu ich jakości.

W takich warunkach, ujmując całość spraw, możliwe jest zastosowanie strategii umiarkowanej ekspansji. Generalnie da się ona przedstawić w następujący sposób:

- zachowanie dotychczasowej pozycji turystyki lub jej wzmocnienie z ukierunkowaniem na selektywny rozwój
- ograniczanie ryzykownych działań z dopuszczeniem małego ryzyka
- prowadzenie aktywnej polityki inwestycyjnej z nastawieniem na osiągnięcie szybkich efektów
- zwiększanie oddziaływań popytowo-rynkowych z ochroną dotychczas opanowanych segmentów i ich pogłębianiem
- selektywny dobór produktów oparty na innowacyjności i specjalizacji
- stabilizacja cen oraz defensywne lub ekspansywne ich obniżki w zależności od sytuacji rynkowej
- utrzymywanie dystrybucji na obecnym poziomie oraz jej selektywne rozszerzanie
- zaktywizowanie promocji dla stymulowania popytu oraz zmiany wyobrażenia o miejscu i produkcie.

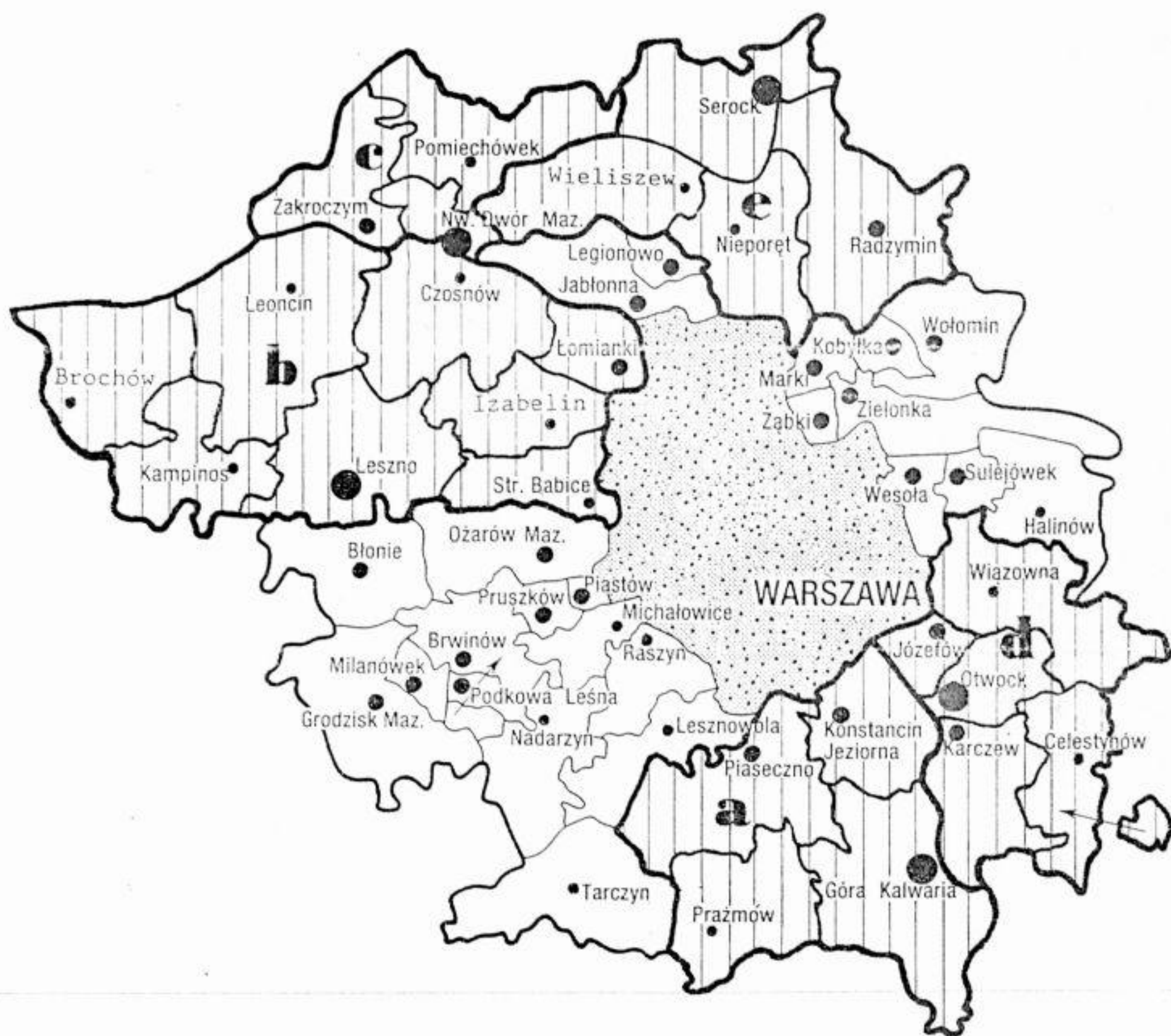
3. Sformułowanie strategii rozwojowej

Porównując opisane dwa warianty możliwych strategii rozwojowych pod kątem realizacji i spełnienia celów głównych i pośrednich widać, że scenariusz drugi oparty na strategii umiarkowanej ekspansji w ujęciu selektywnym jest bardziej pożądanym, gdyż w pełniejszym zakresie pozwala osiągnąć spodziewane efekty. Wobec wyraźnej



Rys. 4. Funkcja turystyczna gmin pozawarszawskich

1 - główna, 2 - równorzędna, 3 - uzupełniająca



Rys. 5. Strategiczne obszary działania

a - Chojnowski, b - Kampinoski, c - Modliński, d - Otwocki, e - Zegrzyński

przewagi, jaką uzyskuje we wszystkich prawie aspektach, wariant ten został wybrany jako podstawa do opracowania dalszych rozwiązań i konstrukcji.

3.1. Lokalna pozycja turystyki

W całościowym ujęciu regionalnym zakłada się umocnienie pozycji turystyki w gronie innych występujących funkcji jak przemysł, rolnictwo, leśnictwo, ochrona przyrody, mieszkalnictwo i usługi. W poszczególnych jednostkach samorządowych turystyka będzie pełnić rolę główną, równorzędną lub uzupełniającą (pomocniczą), a może też nie mieć w ogóle znaczenia. W części gmin nastąpi awans funkcji turystycznej, która umocni wtedy swoją pozycję w gospodarce miejscowej.

Warto podkreślić, że samorządy podwarszawskie doceniają znaczenie i miejsce turystyki w rozwoju społeczności lokalnych. Przemawia za tym najlepiej fakt, że w swoich ankietach zarządy 15 gmin uznają turystykę za funkcję równorzędną z innymi dziedzinami, a tylko 10 uważa jej rolę za nieistotną. Według tychże opinii ponad 20 gmin ma szanse i możliwości dalszego rozwoju turystyki, co świadczy o jej akceptacji społecznej i spodziewanych z niej korzyściach.

Do gmin, w których turystyka będzie funkcją główną lub wiodącą zaliczają się:

- Izabelin, Nieporęt, Serock.

Równorzędność funkcji turystycznej z innymi istotnymi funkcjami wystąpi w gminach:

- Brochów, Celestynów, Czosnów, Józefów, Kampinos, Konstancin-Jeziorna, Leoncin, Leszno, Nowy Dwór Mazowiecki, Otwock, Pomiechówek, Radzymin, Wiązowna, Wieliszew.

Rola uzupełniająca turystyki utrzyma się w większości pozostałych gmin, w bardziej lub mniej znaczącym wymiarze. Wyraźnie mocniejszą pozycję pod tym względem mają szanse zająć Góra Kalwaria, Karczew, Piaseczno, Podkowa Leśna, Prażmów, Stare Babice, Zakroczym i Zielonka.

Jak więc widać i w przyszłości turystyka będzie najczęściej współistnieć z innymi funkcjami gospodarczymi, nierzadko ustępując im pola, a tylko w 3 gminach uzyska rangę głównej funkcji. Generalnie można więc przyjąć, że wymienione 25 gmin zakreśla zakres przestrzenny strategii.

3.2. Strategiczne obszary działania

Uwzględniając rozmieszczenie atrakcji i walorów oraz potencjału recepcyjnego, a także przypisaną funkcję strategiczną można wydzielić większe jednostki przestrzenne, złożone z kilku gmin i stanowiące tzw. strategiczne obszary działania. W jednostkach tych, które wyróżniają się atrakcyjnością i możliwościami rozwojowymi, powinna nastąpić zróżnicowana pod względem intensywności i charakteru kumulacja różnych strategicznych działań odnoszących się do rozwoju produktu turystycznego, promocji, rozbudowy i modernizacji infrastruktury, ochrony środowiska itp.

W całym województwie wyróżnia się 6 strategicznych obszarów działania:

- Warszawski, obejmujący 11 gmin stołecznych i dalej nie rozpatrywany
- Zegrzyński w gminach: Nieporęt, Radzymin, Serock i Wieliszew
- Modliński w gminach: Nowy Dwór Mazowiecki, Pomiechówek i Zakroczym
- Kampinoski w gminach: Brochów, Czosnów, Izabelin, Kampinos, Leoncin, Leszno, Łomianki i Stare Babice
- Chojnowski w gminach: Góra Kalwaria, Konstancin-Jeziorna, Piaseczno i Prażmów
- Otwocki w gminach: Celestynów, Józefów, Karczew, Otwock i Wiązowna.

Za dodatkowy strategiczny *quasi* obszar działania można uznać trzy pozostałe gminy: Podkowę Leśną, Tarczyn i Zielonkę, nie stanowiące zwartego organizmu przestrzennego.

3.3. Segmentacja rynkowa

Jak to wynika z wcześniejszych rozważań głównym źródłem pozyskiwania turystów w strefie pozawarszawskiej jest i będzie aglomeracja stołeczna, a właściwie jej mieszkańcy i odwiedzający goście zagraniczni, stanowiący razem aktywny i obszerny rynek turystyczny, zainteresowany wypoczynkiem na terenach podmiejskich w dogodnej odległości od miejsc zamieszkania i pobytu. Wielkość realną tego rynku można określić na ponad 30% dorosłych mieszkańców aglomeracji warszawskiej, a więc około 500 tys. osób, które często, rzadko lub sporadycznie będą odwiedzać gminy pozawarszawskie.

Drugi pod względem ważności to rynek regionalny, obejmujący pozostałe województwa mazowieckie. Mniej atrakcyjne są natomiast rynki ogólnokrajowy oraz europejski: wschodni i zachodni, mimo to zaznaczają one swoją obecność. Ogółem z

rynków tych można się spodziewać 1,2 - 1,5 mln turystów krajowych i 0,3 - 0,5 mln gości zagranicznych.

Oba główne rynki polskie nie są jednolite i składają się z zbiorowości wykazujących różne zainteresowania i nawyki turystyczne. Wyodrębnienie względnie jednorodnych grup ludności pozwala na segmentację rynkową. Za kryteria różnicujące społeczność przyjmuje się zwykle: wiek, stan rodzinny i stopień zamożności.

Pod względem wieku można wydzielić dwa segmenty:

- ludzi młodych, bardziej ruchliwych i preferujących aktywne formy turystyki, rekreacji i rozrywki
- ludzi starszych, poszukujących wygód i wypoczynku biernego.

Stan rodzinny pozwala podzielić zbiorowość następująco:

- osoby samotne i młode małżeństwa bezdzietne, które najbardziej interesują różne wycieczki indywidualne i aktywna rekreacja
- małżeństwa z małymi dziećmi, poszukujące bezpiecznych i wygodnych warunków wypoczynku dla swojego potomstwa
- rodziny z dorastającymi dziećmi i małżeństwa starsze bez dzieci, preferujące wypoczynek spokojny, w komfortowych warunkach, z możliwością urozmaiconej rozrywki
- rodziny wieloosobowe, przeważnie mniej zamożne i mniej aktywne turystycznie.

Wziąwszy natomiast pod uwagę osiągnięte dochody i poziom zamożności można wyróżnić rodziny o niskich, średnich i wysokich dochodach.

Badania ludności dużych miast oraz poczynione obserwacje i opinie organizatorów turystyki przemawiają za tym, że największym segmentem rynkowym zainteresowanym produktem turystycznym gmin podmiejskich jest zbiorowość ludzi młodych i w średnim wieku, żyjących samotnie lub w niedużych rodzinach i osiągających dochody nieco wyższe niż średnio w kraju. Inne segmenty rynkowe, które należy brać pod uwagę, to także:

- osoby i małżeństwa starsze, o średnich i wysokich dochodach
- małżeństwa i matki z małymi dziećmi
- osoby pragnące poprawić stan zdrowia i korzystać z leczenia uzdrowiskowego
- amatorzy aktywnego wypoczynku i sportów rekreacyjnych jak żeglarstwo, jazda konna, wędkowanie i inne

- uczestnicy różnych konferencji, zjazdów i szkoleń
- dzieci i młodzież szkolna.

Odrębny wreszcie rynek stanowią obcokrajowcy. W grupie tej można wydzielić segmenty turystów ze wschodu i zachodu Europy oraz cudzoziemców zainteresowanych odwiedzinami gmin pozawarszawskich i obcokrajowców goszczących w Warszawie.

3.4. Rozwój produktu turystycznego

Kategorie produktu turystycznego

Analizy predyspozycji i atrakcji turystycznych w gminach pozawarszawskich oraz wyniki ankietowania lokalnych zarządów pozwalają dokonać wyboru i ustalić potencjalne kategorie produktu turystycznego. Łącznie wyodrębniono 17 takich kategorii. Biorąc pod uwagę rozmiar popytu można je przyporządkować trzem segmentom rynkowym: o małej, średniej lub dużej liczbie potencjalnych nabywców. Układ ten przedstawia się następująco:

- Produkty turystyczne dla szerokiego segmentu nabywców
 - wypoczynek weekendowy nad wodą i w lesie
 - wędrowki piesze
 - wypoczynek wczasowo-pensjonatowy
 - pobyty u gospodarzy na wsi
- Produkty turystyczne dla średniego segmentu
 - kolonie i zimowiska
 - wędrowki rowerowe
 - żeglarstwo i sporty wodne
 - wycieczki przyrodnicze
 - wycieczki objazdowe
 - obsługa tranzytu
- Produkty turystyczne dla wąskiego segmentu
 - jeździectwo i wczasy w siodle
 - wędrowki narciarskie nizinne
 - pobyty leczniczo-uzdrowiskowe
 - konferencje i szkolenia
 - wyjazdy na wędkowanie
 - wyjazdy hobbistyczno-sportowe (golf, tenis)

- przejażdżki specjalne (kolejki wąskotorowe, biała flota).

Opisane produkty turystyczne można zbloковать w kilka podstawowych grup, wydzielając kategorie wypoczynkowe, turystyczne i specjalistyczne oraz krótkookresowe i długookresowe. Dla gmin pozawarszawskich charakterystyczne są formy związane z krótkim pobytem, a wśród nich zwłaszcza dominującą pozycję zajmuje wypoczynek sobotnio-niedzielny. Dłuższy czas trwania cechuje wypoczynek wczasowo-pensjonatowy, kolonie i zimowiska, pobyty leczniczo-uzdrowiskowe, a po części także pobyty u gospodarzy na wsi oraz konferencje i szkolenia.

Produkt turystyczny w układzie segmentacyjnym

Kreowanie produktów turystycznych powinno być dostosowane do potrzeb rynkowych, które znajdują swoje odzwierciedlenie w przeprowadzonej wcześniej segmentacji rynkowej. Wyselekcjonowane główne segmenty są zainteresowane zestawami wybranych produktów turystycznych.

Dla najliczniejszego segmentu rynkowego, obejmującego ludzi młodych i w średnim wieku, samotnych lub tworzących rodziny bezdzietne, średnio zamożnych, oferta turystyczna powinna obejmować:

- wypoczynek weekendowy nad wodą i w lesie
- wycieczki objazdowe
- wędrówki piesze
- wędrówki rowerowe
- jeździectwo i wczasy w siodle
- żeglarstwo i sporty wodne
- wędrówki narciarskie nizinne
- wycieczki przyrodnicze
- wyjazdy hobbistyczno-sportowe.

Dla segmentu składającego się z osób i małżeństw starszych, średnio lub bardzo zamożnych, najbardziej odpowiednia jest oferta wypoczynkowo-turystyczna zawierająca:

- wypoczynek weekendowy nad wodą i w lesie
- wędrówki piesze
- wycieczki przyrodnicze
- wędrówki rowerowe

- wypoczynek u gospodarzy na wsi
- wypoczynek wczasowo-pensjonatowy
- pobyty leczniczo-zdrowotne w uzdrowiskach.

Dla młodych małżeństw i kobiet z małymi dziećmi, średnio zamożnych, powinno się przygotować następującą ofertę wypoczynkową:

- wypoczynek u gospodarzy na wsi
- wypoczynek weekendowy nad wodą i w lesie
- wypoczynek wczasowo-pensjonatowy.

Osoby średnio i wysoko zamożne, pragnące poprawić swoje zdrowie, są zainteresowane głównie ofertą leczniczo-wypoczynkową obejmującą:

- pobyty leczniczo-uzdrowiskowe
- wypoczynek wczasowo-pensjonatowy
- wypoczynek weekendowy w lesie.

Grupie amatorów i miłośników aktywnego wypoczynku i sportów rekreacyjnych, składającej się z osób o wysokich i średnich dochodach, najlepiej sprzedaje się oferta turystyczno-specjalistyczna:

- wyjazdy wędkarskie
- wędrowki rowerowe
- jeździectwo i wczasy w siodle
- żeglarstwo i sporty wodne
- wędrowki narciarskie nizinne
- wyjazdy hobbistyczno-sportowe.

Dla cudzoziemców z zachodu Europy, przebywających w Warszawie, za najbardziej odpowiednią należy uznać ofertę turystyczno-wypoczynkową, a mianowicie:

- wypoczynek weekendowy nad wodą
- wycieczki objazdowe
- wyjazdy hobbistyczno-sportowe
- żeglarstwo i sporty wodne
- jeździectwo i rekreacja konna
- wycieczki przyrodnicze.

Rozmieszczenie produktu turystycznego

Opisane wcześniej kategorie produktu turystycznego mogą stanowić elementy oferty turystycznej w wielu gminach pozawarszawskich, gdzie rozkładają się dość nierównomiernie. Bogatym zwłaszcza ich zestawem wyróżniają się strategiczne obszary działania. Poszczególne takie jednostki przestrzenne mogą więc kreować różnorodną ofertę turystyczną i wypoczynkową, a mianowicie:

- Obszar zegrzyński
 - wypoczynek weekendowy nad wodą
 - wypoczynek wczasowo-pensjonatowy
 - kolonie i zimowiska
 - konferencje i szkolenia
 - żeglarstwo i sporty wodne
 - wyjazdy wędkarskie
 - wyjazdy hobbistyczno-sportowe
 - wędrowki piesze
 - wędrowki rowerowe.
- Obszar modliński
 - wypoczynek weekendowy nad wodą i w lesie
 - wypoczynek wczasowo-pensjonatowy
 - kolonie i zimowiska
 - pobyty u gospodarzy na wsi
 - konferencje i szkolenia
 - wycieczki objazdowe
 - wyjazdy wędkarskie
 - kajakarstwo i sporty wodne
 - wędrowki piesze
 - wędrowki rowerowe
 - jeździectwo i wczasy w siodle
 - obsługa tranzytu.
- Obszar otwocki
 - wypoczynek weekendowy nad wodą i w lesie
 - wypoczynek wczasowo-pensjonatowy
 - pobyty leczniczo-uzdrowiskowe
 - konferencje i szkolenia
 - kolonie i zimowiska
 - pobyty u gospodarzy na wsi

- wędrówki piesze
- wędrówki rowerowe
- wędrówki narciarskie
- wycieczki przyrodnicze
- wycieczki objazdowe
- obsługa tranzytu.
- Obszar chojnowski
 - wypoczynek weekendowy w lesie i nad wodą
 - pobyty leczniczo-uzdrowiskowe
 - wypoczynek wczasowo-pensjonatowy
 - pobyty u gospodarzy na wsi
 - kolonie i zimowiska
 - wycieczki objazdowe
 - wędrówki piesze
 - wędrówki rowerowe
 - obsługa tranzytu
 - przejażdżki zabytkową kolejką
- Obszar kampinoski
 - wycieczki przyrodnicze
 - wycieczki piesze
 - wędrówki rowerowe
 - wędrówki narciarskie
 - pobyty u gospodarzy na wsi
 - jeździectwo
 - wycieczki objazdowe
 - przejażdżki zabytkową kolejką.

Produkty turystyczne charakterystyczne dla poszczególnych gmin zestawiono w tabeli 29.

3.5. Polityka cenowa

Jednym z ważnych elementów strategii marketingowej jest kształtowanie ceny produktów turystycznych. Jak to bowiem wykazują badania, na wybór miejsca i formy rekreacji w strefie podmiejskiej olbrzymi wpływ ma, oprócz jakości i atrakcyjności środowiska naturalnego, właśnie cena wypoczynku. Decydujące oddziaływanie na sposób ustalania cen mają trzy czynniki ekonomiczne: koszty, popyt i konkurencja. Na nich to jest oparte budowanie cen metodą kosztową lub metodą rynkową, zorientowaną na popyt albo na konkurencję.

Tabela 29. Rozwojowe kategorie produktów turystycznych w gminach pozawarszawskich

Gmina	Wypoczynek weekendowy lasie i nad wodą	Wypoczynek wczasowy	Zimowa kolonia	Konferencje i szkolenia	Pobyty leczniczo-uzdrowiskowe	Pobyty u gospodarzy na wsi	Wycieczki objazdowe	Wędrówki piesze	Wędrówki rowerowe	Wycieczki przyrodnicze	Wędrówki narciarskie nizinne	Zeglarsko i sporty wodne	Jeździectwo	Wyjazdy na wędkowanie	Wyjazdy hobbistyczno-sportowe	Przejażdżki specjalne	Obsługa tranzytu
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Blonie						+											+
Brochów	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+		+			+	
Brwinów				+		+							+				
Celestynów	+	+	+	+		+		+	+	+	+						+
Czosnów	+					+		+	+	+	+		+	+			
Góra Kalwaria	+				+	+	+	+	+					+			+
Grodzisk Maz.													+				
Halinów						+							+				+
Izabelin	+						+	+	+	+	+						
Jabłonna				+											+		
Józefów	+	+	+		+								+				
Kampinos	+					+	+	+	+	+	+		+				
Karczew	+					+		+	+								+
Kobyłka							+										
Konstancin-Jeziorna	+	+		+	+		+	+	+				+				
Leoncin	+					+		+	+	+	+						
Leszno	+			+		+		+	+	+	+		+				
Lesznówola													+				
Łomianki	+												+		+		+
Marki																	+
Nadarzyn	+					+							+				+
Nieporęt	+	+	+	+					+			+		+	+	+	
Nowy Dwór Maz.	+						+					+				+	+
Otwock	+	+	+		+			+	+		+						
Piaseczno	+					+		+	+				+			+	
Podkowa Leśna	+			+				+	+				+				
Pomiechówek	+	+	+	+		+		+	+	+		+	+	+	+		
Prażmów						+											+
Radzymin	+						+							+			
Raszyn							+										+
Serock	+	+	+	+		+						+		+	+	+	
Stare Babice	+						+										
Sulejówek				+			+										
Tarczyn						+							+			+	+
Wesoła											+		+				+
Wiązowna	+		+	+		+		+	+	+	+		+	+			+
Wieliszew	+	+	+									+	+	+			
Zakroczym	+	+	+			+											+
Zielonka	+														+		

Źródło: Opracowanie własne

W kształtowaniu cen produktów turystycznych w strefie pozawarszawskiej proponuje się przyjęcie formuły uniwersalnej, polegającej na odpowiednim stosowaniu elementów z trzech wymienionych metod, w zależności od sytuacji na rynku i rodzaju działalności.

Formuła kosztowa, dawniej a i teraz też jeszcze dość często stosowana, polega na określeniu wysokości ceny poprzez ponoszone koszty własne i odpowiednie narzuty zysku. Formułę tę można przyjmować zwłaszcza w usługach społecznych, dostosowanych z budżetu lub zasilanych z różnych funduszy, a przede wszystkim tam, gdzie istnieją tzw. ceny regulowane, chroniące interesy średnich grup odbiorców. Ceny oparte na kosztach powinno się więc ustalać głównie dla produktów turystycznych związanych z lecznictwem uzdrowiskowym, wypoczynkiem kolonijnym dzieci i młodzieży oraz wczasami i turystyką o charakterze socjalnym. Aby w polityce "jednej ceny dla wszystkich" zadowolić równocześnie i producenta i klienta, należy dążyć do racjonalnego obniżania kosztów.

Formuły rynkowego ustalania cen pozwalają na aktywną politykę cenową, zorientowaną na konkurencję i na klienta. Jedną z nich, formuła popytowa, opiera się na możliwościach finansowych potencjalnych nabywców produktu turystycznego. Ich opinia na temat, ile pieniędzy mogą lub chcą przeznaczyć na wypoczynek, umożliwia elastycznie kształtować ceny w poszczególnych segmentach rynkowych. Dla orientacji warto podać przykład, że w 1994 roku we Wrocławiu na wypoczynek 1-dniowy w strefie podmiejskiej połowa ankietowanych osób była skłonna przeznaczyć od 30 do 50 zł, a jedna trzecia - od 60 zł do 70 zł. Na wypoczynek 2-dniowy, sobotnio-niedzielny, ponad 60% chciało wydać od 60 zł do 100 zł, a jedna piąta mniej niż 50 zł. Można się spodziewać, że mieszkańcy Warszawy prawdopodobnie podaliby kwoty, zbliżone, być może nieznacznie wyższe. Dla produktu turystycznego ceny oparte na rzeczywistym i potencjalnym popycie proponuje się zwłaszcza stosować przy wprowadzaniu innowacji oraz przy wchodzeniu na rynek.

Formuła konkurencyjna polega na ustalaniu ceny własnego produktu z uwzględnieniem cen stosowanych przez konkurentów. Zależnie od sytuacji mogą to być:

- cena maksymalna, na przykład produktu oferowanego turystom zagranicznym
- cena pasywna, taka sama jak u konkurentów
- cena konkurencyjna, niższa od panującej na rynku i często stosowana dla nowych produktów.

Na podstawie przeciętnych wydatków Polaków na wypoczynek krótki można określić, że obecne ceny konkurencyjne pobytu 1 osoby w okolicach Warszawy powinny oscylować wokół 30 zł dziennie przy korzystaniu z usług o średnim standardzie. Dla przyciągnięcia części osób odwiedzających stolicę należy stosować korzystną ofertę cenową usług hotelarskich, proponując ceny niższe od warszawskich.

Występowanie w wielu gminach pozawarszawskich tych samych lub podobnych produktów adresowanych do tych samych segmentów rynkowych, może powodować chęć ustalania jednostkowych cen konkurencyjnych w poszczególnych gminach lub ich zespołach tworzących strategiczne obszary działania. W tym drugim wypadku prowadzenie wspólnej polityki dla całego obszaru powinno ograniczać lub eliminować potrzebę konkurencyjności cenowej między gminami związkowymi. Jednak wypada zauważyć, że interes ogólny całej społeczności lokalnej może kłócić się nieraz z doraźnymi interesami poszczególnych firm i podmiotów gospodarczych, nastawionych zwykle na wysoki i szybki zysk.

Celem pobudzenia popytu w okresach tradycyjnego spadku sprzedaży oraz dla racjonalizacji wykorzystania zdolności recepcyjnych zaleca się stosować strategię różnicowania cen i obniżek cenowych. Różnicowanie oferty cenowej powinno zwłaszcza następować w zależności od: standardu usługi, czasu i pory jej świadczenia, atrakcyjności lokalizacyjnej. Ponadto proponuje się stosować opusty i rabaty cenowe, związane z zakupem grupowym, korzystaniem z usług poza sezonem oraz promocją cenową oferty turystycznej. Jak wykazują doświadczenia obniżki takie muszą być stosunkowo duże, na przykład 20-40%, gdyż niższe nie zachęcają do zakupów.

W konkluzji przedstawionych propozycji w zakresie polityki cenowej w gminach pozawarszawskich wypada podkreślić, że nadrzędną strategiczną jej zasadą powinno być jednak ustalanie cen konkurencyjnych, co wymusza wprowadzenie kalkulowania niskich zysków jednostkowych, lecz za to przynosi oczekiwane korzyści wskutek przyciągania większej liczby turystów i uzyskiwania zwiększonych obrotów finansowych.

3.6. Kształtowanie sieci dystrybucji

W dystrybucji produktu turystycznego gmin pozawarszawskich przyjmuje się dwa sposoby sprzedaży:

- sprzedaż bezpośrednią
- sprzedaż z udziałem pośredników.

Przy pierwszym sposobie dystrybucji produkt turystyczny jest bezpośrednio kupowany przez nabywcę od wytwórcy usługi, na przykład od hotelu, kempingu, restauracji, wypożyczalni sprzętu i rolników-kwaterodawców. Istotna rola przypada wtedy odpowiedniej informacji i promocji oferowanego produktu. Potencjalny klient powinien więc być rzetelnie i rzeczowo poinformowany o cenach i standardzie usługi, a jednocześnie musi zostać odpowiednio zachęcony, aby z własnej inicjatywy i na własne ryzyko korzystać z proponowanej oferty po nieco niższej cenie. Sprzedaż bezpośrednia jest najbardziej odpowiednia dla produktów związanych z wypoczynkiem weekendowym i turystyką indywidualną jak wędrówki piesze i rowerowe, wycieczki przyrodnicze, a także z tranzytem. Może być także stosowana i dla innych kategorii.

Inaczej wyglądają sprawy dystrybucyjne w przypadku zorganizowanych form wypoczynku i turystyki jak wczasy, kolonie i zimowiska, zbiorowe wycieczki objazdowe, konferencje i szkolenia. W sprzedaży tego rodzaju produktów, a także po części i innych, proponuje się obok sprzedaży bezpośredniej uruchomienie dystrybucji z jednym lub dwoma kanałami pośrednimi.

W pierwszym wypadku przewiduje się, że pośrednikiem może być miejscowe lub stołeczne biuro podróży albo specjalnie powołane gminne centrum obsługi turystycznej. W drugiej koncepcji miejscowym pośrednikiem ma być gminne lub lokalne centrum obsługi, pełniące rolę hurtownika. Dodatkowe ogniwo w tym układzie powinny stanowić wybrane biura i agencje turystyczne działające w Warszawie i okolicy, współpracujące ze wspomnianą jednostką lokalną. Biura te umieszczają gminny produkt turystyczny w swych ofertach i akcjach promocyjnych, partycypując w części zysku osiąganego z jego sprzedaży. Wypada podkreślić, że liczba ogniw pośrednictwa wpływa wydatnie na wysokość ceny: im więcej jest ich w procesie sprzedaży, tym wyższa jest zwykle cena produktu.

W dystrybucji pozawarszawskich produktów turystycznych powinno być wykorzystane już istniejące środowisko pośredników rynkowych, dobrze zwłaszcza rozwinięte w Warszawie. Jest to duża, na ogół sprawna organizacyjnie sieć biur podróży i agencji turystycznych (blisko 400 placówek), wśród których nie brakuje renomowanych firm o ustalonej marce i mocnej pozycji, członków izb turystycznych. Wykorzystanie ich do sprzedaży i promocji na rynku warszawskim niektórych, bardziej atrakcyjnych, lokalnych produktów turystycznych wymaga jedynie nawiązania odpowiednich kontaktów i współpracy. Bliskość Warszawy i atrakcyjność jej infrastruktury usługowej powoduje, że w dystrybucji lokalnego produktu pozawarszawskiego może być stosowana sieć franchisingowa, zwłaszcza w usługach o wyższym standardzie, nastawionych na turystów zagranicznych.

Z przytoczonych sformułowań wynika, że na sieć dystrybucji produktu turystycznego gmin pozawarszawskich złożą się:

- gminne lub lokalne centra obsługi turystycznej, obejmujące zasięgiem swojej działalności poszczególne wspólnoty samorządowe lub ich zespoły
- miejscowe biura i agencje turystyczne
- biura podróży działające w Warszawie.

Proponuje się, aby lokalne centra obsługi turystycznej powstały przede wszystkim we wskazanych wcześniej 5 obszarach strategicznego działania. Na lokalizację takich placówek, obsługujących gminy związkowe, nadają się zwłaszcza ośrodki miejskie. Wstępne propozycje to: Nowy Dwór (obszar modliński), Serock (obszar zegrzyński), Otwock (obszar otwocki), Leszno (obszar kampinoski), Góra Kalwaria (obszar chojnowski).

3.7. Promocja produktu turystycznego

W przypadku strefy pozawarszawskiej proponuje się, aby działania promocyjne w zakresie produktu turystycznego były realizowane głównie w ramach:

- promocji województwa warszawskiego
- promocji wyróżnionych 5 obszarów strategicznego działania.

Z opisanych wcześniej kategorii produktu turystycznego należy reklamować głównie te, które wyróżniają się szczególną atrakcyjnością w ofercie lokalnej, a także i te, które mogą znaleźć szeroki krąg nabywców. Do takich właśnie należą na przykład: aktywny wypoczynek weekendowy jak żeglarstwo i sporty wodne na Zalewie

Zegrzyńskim, wędrowki przyrodnicze po Puszczy Kampinoskiej, przejażdżki konne, wycieczki do Twierdzy Modlińskiej, a także pobyty lecznicze w Konstancinie, konferencje i zjazdy w Jabłonie, wycieczki objazdowe trasą chopinowską i inne.

Adresatami działań promocyjnych powinni być przede wszystkim potencjalni klienci-turyści, stanowiący obszerne segmenty rynkowe najbardziej zainteresowane danym produktem, a także inne grupy wpływające na kształtowanie opinii i podejmowanie decyzji o zakupie (mass-media, pośrednicy i inni). W omawianym wypadku gmin pozawarszawskich głównym segmentem, na który powinna być nakierowana promocja, jest bardzo liczna grupa Warszawiaków średnio zamożnych, młodych i w średnim wieku, samotnych lub tworzących rodziny bezdzietne. Do grupy tej, bardzo aktywnej turystycznie, należy adresować działania promujące zwłaszcza wypoczynek weekendowy nad wodą i w lesie oraz osiem innych, wcześniej przypisanych kategorii. Cudzoziemcom natomiast trzeba zachwalać głównie weekendy nad wodą, obsługę tranzytu i wycieczki objazdowe oraz wyjazdy hobbistyczno-sportowe, żeglarstwo i jeździectwo.

W promowaniu produktu gmin pozawarszawskich powinny być używane różnorodne środki, zwłaszcza reklamowo-informacyjne, takie jak: wydawnictwa (foldery, broszury, informatory), artykuły i notki prasowe, filmy video, radio i telewizja regionalna. Szeroko wykorzystywać należy również inne dostępne kanały i instrumenty, na przykład z zakresu *"public relations"* (konferencje prasowe, wywiady dziennikarskie oraz seminaria, spotkania i wycieczki z udziałem przedstawicieli środków masowego przekazu). Szczególną rolę promocyjną może też odegrać stosowanie tzw. sprzedaży osobistej, której dodatkową zaletą jest możliwość poznania turystycznych preferencji potencjalnej klienteli. Warto jednak podkreślić, że na zakres i wybór środków reklamy z reguły najczęściej wpływają jej koszty i możliwości finansowe zamawiających.

Głównymi podmiotami realizującymi promocję lokalnego produktu turystycznego powinny być wspólnoty gmin, składających się na obszary strategicznego działania. Rola uzupełniająca natomiast przypadłaby turystycznym jednostkom gospodarczym, jak hotele, biura podróży itp., funkcjonującym w ich obrębie i promującym własne produkty.

3.8. Opcje działań strategicznych

Sformułowana powyżej marketingowa strategia rozwojowa, dotycząca turystyki w gminach pozawarszawskich, opiera się na wzajemnie uzupełniających i wspomagających się cząstkowych strategiach w zakresie produktu turystycznego, ceny, dystrybucji i promocji. Główne kierunki strategii wyznaczają przyjęte cele nadrzędne, uznawane za jej misję i obejmujące szerszy zakres zagadnień i rozstrzygnięć.

Kluczem do pomyślnej realizacji strategicznych założeń jest określenie dalszej drogi postępowania oraz wskazanie, jakie działania powinny być podjęte dla rozwiązania konkretnych problemów i osiągnięcia odpowiednich efektów. Warto w tym miejscu podać, że w opiniach samorządów lokalnych na temat najważniejszych spraw dla rozwoju lokalnego turystyki przeważają wypowiedzi podające niedostatek środków finansowych oraz luki w infrastrukturze technicznej i usługowej, a także słabość promocji i informacji turystycznej, niedobory koordynacji i współpracy między gminami, małą atrakcyjność oferowanego produktu turystycznego.

W ramach omawianej strategii wyróżnia się więc główne kierunki programowe działań, które mają istotne znaczenie dla osiągnięcia założonych celów. Są one następujące:

- wzbogacanie i kształtowanie atrakcji i walorów przyrodniczych i kulturowych
- modernizacja, uporządkowanie i rozbudowa bazy recepcyjnej
- rozwijanie i integracja promocji turystycznej
- utworzenie sprawnie funkcjonującej informacji turystycznej
- szkolenie i doskonalenie kadr turystycznych.

Priorytetowe działania, które składają się na każdy z wymienionych bloków programowych zostaną przedstawione w następnym rozdziale. Dla każdego z nich jako celów realizacyjnych ułożono sekwencje w postaci zadań, przedsięwzięć i propozycji z uwzględnieniem ich ważności.

V. Strategiczne programy działania

1. Kształtowanie i wzbogacanie atrakcji turystycznych

Jedną ze słabości ograniczających rozwój strefy pozawarszawskiej jest niezbyt wysoka jej atrakcyjność turystyczna, wynikająca z niedostatku atrakcji i walorów przyrodniczych i kulturowych. Stąd też w działaniach strategicznych należy położyć duży nacisk na wzbogacanie istniejących i kształtowanie nowych atrakcji turystycznych. Jest to ważny cel realizacyjny, związany z podnoszeniem atrakcyjności i kreowaniem pożądanego produktu turystycznego, zwłaszcza aktywnego wypoczynku weekendowego.

Warto podkreślić, że wykonanie niektórych proponowanych przedsięwzięć wykracza poza możliwości i zakres działalności samej branży turystycznej, toteż niezbędne jest włączenie się do realizacji innych dziedzin jak ochrona środowiska, leśnictwo, gospodarka wodna i kultura. Przedstawione propozycje są zgodne z zamierzeniami samorządów lokalnych oraz służb ochrony zabytków i przyrody. W obecnej fazie są to w większości propozycje wstępne, wymagające szczegółowych opracowań studialnych i projektowych. Weryfikacja ich realności nastąpi za pośrednictwem rynku i możliwości pozyskania inwestorów publicznych i prywatnych.

1.1. Atrakcje i walory przyrodnicze i krajobrazowe

Zadanie 1. Czyściejsze wody dla turystyki.

Zły stan ekologiczny głównych rzek i zbiorników wodnych powoduje, że rzeczą konieczną jest kontynuowanie i wzmożenie działalności zmierzającej do oczyszczania wód powierzchniowych oraz budowa i urządzenie nowych zbiorników wodnych. Za główne zadanie przyjmuje się uzyskanie I i II lub zachowanie II klasy czystości wód: Wkry, Narwi, Utraty, Świdra i Jeziorki oraz Zalewu Zegrzyńskiego, umożliwiające korzystanie z kąpeli oraz rekreacji i sportów wodnych, a także uzyskanie co najmniej III klasy czystości wód w Wiśle, pozwalające na ograniczone ich użytkowanie do sportów wodnych. Powinno się dążyć do utrzymania Wisły w stanie możliwie zbliżonym do naturalnego lub do technicznej jej przebudowy i wykorzystania dla gospodarki bez utraty wartości przyrodniczych z zachowaniem partii rezerwatowych.

Przedsięwzięcia i propozycje:

- Budowa lub zakończenie realizacji sieci kanalizacyjnych i biologicznych oczyszczalni ścieków, z priorytetem dla obszarów: zegrzyńskiego, kampinoskiego i otwockiego
- Odtworzenie dawnego koryta rzeki Świder oraz realizacja ciągu rekreacyjnych zbiorników i jezior o powierzchni około 130 ha (tzw. "Świder Bis")¹²
- Przystosowanie zbiornika wodnego na Gliniankach w Zielonce do celów rekreacyjnych
- Urządzenie nadwodnego parku wypoczynkowego wzdłuż doliny Świdra i Mieni (gm. Otwock i Wiązowna), z zespołami kąpieliskowo-plażowymi
- Wznowienie turystycznej żeglugi małymi statkami pasażerskimi i tratwami oryjskimi na Wiśle z okazjonalnym programem wycieczkowym na trasie Warszawa - Modlin, a także żeglugi na Zalewie Zegrzyńskim z wycieczkami do Pułtusa.

Zadanie 2. Zdrowe lasy dla rekreacji indywidualnej.

Nie najlepsza kondycja lasów podwarszawskich zwłaszcza prywatnych, wymaga wyraźnej poprawy stanu sanitarnego i zdrowotnego drzewostanów leśnych oraz dalszego powiększania ich powierzchni, która powinna zajmować 25% - 30% obszaru całego województwa.

Przedsięwzięcia i propozycje:

- Zalesianie gruntów rolniczo-nieprzydatnych lub stanowiących enklawy międzyleśne o słabych glebach, zwłaszcza na obszarze otwockim i kampinoskim
- Urządzenie dwóch Leśnych Parków Rekreacji w Naturze w Opaleniu Kampinoskim i Lesznie, na obrzeżach Puszczy Kampinoskiej
- Utworzenie leśnego parku uzdrowiskowego w Otwocku, z alejkami i ścieżkami oraz elementami małej architektury.

Zadanie 3. Uzupełnienie systemu terenów chronionych i aktywnych przyrodniczo.

Istniejące tereny i obiekty chronionej przyrody nie obejmują jeszcze wszystkich elementów, które dałyby pełny system ochrony dziedzictwa przyrodniczego. Układ ten docelowo powinien objąć park narodowy, parki krajobrazowe, pomniki i rezerваты przyrody, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe i użytki ekologiczne oraz obszary chronionego krajobrazu, tworzące razem Zielony Pierścień Warszawy.

¹² Według koncepcji opracowanej przez Biuro Planowania Rozwoju Warszawy.

Przedsięwzięcia i propozycje:

- Rozszerzanie sieci pomników i rezerwatów przyrody
- Utworzenie Nadwiślańskiego Parku Krajobrazowego im. Piastów Mazowieckich
- Ustanowienie Warszawskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu
- Nadanie Otwockowi statusu uzdrowiska i utworzenie strefy ochrony uzdrowiskowej
- Urządzenie w Puszczy Kampinoskiej Ekomuzeum i Parku Faunistycznego w Łosiej Wólce oraz Leśnego Arboretum w Jakubowie
- Stworzenie zwierzyńca - rezerwatu z wybiegiem obserwacyjnym w Chojnowskim Parku Krajobrazowym (gm. Prażmów)
- Wytyczenie ścieżek przyrodniczych i naukowych oraz tras dydaktycznych w Kampinoskim Parku Narodowym i rezerwach przyrody.

1.2. Atrakcje kulturowe i historyczne

Zadanie 4. Utrzymanie i wspieranie lokalnych muzeów.

Mała liczba niedużych muzeów w gminach pozawarszawskich nie stanowi zachęty do wycieczek i zwiedzania, zwłaszcza że przeważają tradycyjne formy ekspozycji. Mimo to są to jednak obiekty wzbudzające zaciekawienie turystów. Istnieją także inne miejsca i pamiątki pozwalające rozszerzać sieć lokalnych placówek muzealnych o nowe interesujące obiekty.

Przedsięwzięcia i propozycje:

- Unowocześnianie ekspozycji i wzbogacanie zbiorów muzealnych w istniejących placówkach, na przykład zastosowanie technik audiowizualnych
- Proponowane nowe placówki muzealne
 - Muzeum J. Piłsudskiego w willi "Milusin" w Sulejówku
 - Rezerwat archeologiczny hutnictwa mazowieckiego z ekspozycją dymarek i wytopu żelaza w Biskupicach
 - Muzeum Fortyfikacji w Twierdzy Modlin.

Zadanie 5. Centrum turystyczne w Twierdzy Modlin

Potężna warownia na wysokim brzegu Wisły przy ujściu Narwi, złożona z dwu pierścieni fortyfikacji i fortów zewnętrznych, zawiera interesujące zabytki sztuki obronnej. Walory historyczne i architektoniczne twierdzy, przyciągające liczne grupy turystów, zwłaszcza wycieczki młodzieży szkolnej, pozwalają na rozszerzenie programu

turystycznego. Obecnie istnieją tu ogólnodostępne obiekty jak hotel i internat garnizonowy, bar szybkiej obsługi i klub z kawiarnią, a także urządzone są różne imprezy jak ogniska turystyczne z degustacją grochówki wojskowej, strzelanie z broni sportowej oraz loty "taksówkami" powietrznymi nad twierdzą, działa też klub przewodników "Bastion". Znaczenie turystyczne twierdzy powinno znacznie wzrosnąć po wybudowaniu lotniska pasażerskiego w jej okolicy.

Przedsięwzięcia i propozycje:

- Urządzenie muzeum Twierdzy Modlin ze skansenem sztuki fortyfikacyjnej oraz ekspozycjami militariów i zabytków techniki
- Rekonstrukcja "Reduty Napoleona", jedynej w Europie tego typu działobitni autorstwa francuskiego Cesarza
- Odbudowa monumentalnego, neorenesansowego spichlerza, w wspaniałej krajobrazowej lokalizacji na Wyspie Szwedzkiej w widłach Wisły i Narwi, z adaptacją na cele turystyczne
- Remont Baszty Św. Michała i przeznaczenie jej wraz z przyległymi terenami nadrzecznymi na rekreację
- Przystosowanie fortów w Kazuniu do celów turystycznych i kulturalnych oraz wytyczenie pieszej trasy fortyfikacyjnej
- Uporządkowanie przestrzenno-krajobrazowe i estetyczne otoczenia twierdzy w obrębie strefy ochrony konserwatorskiej i widokowej
- Rozszerzanie oferty turystycznej w scenerii architektury fortyfikacyjnej
 - wytyczenie szlaku spacerowego wokół twierdzy
 - urządzenie tarasów widokowych na fortyfikacjach jak Wieża Tatarska i Brama Saperska
 - przejażdżki promem lub łodziami wzdłuż murów twierdzy
 - loty powietrzne nad twierdzą i okolicą
 - organizowanie imprez plenerowych związanych z wojskiem i historią twierdzy jak światło i dźwięk, happeningi, turnieje i zawody strzeleckie, występy orkiestr wojskowych, pokazy musztry itp.

Zadanie 6. Centrum Chopinowskie w Brochowie

W Brochowie nad Bzurą, miejscowości o tradycji chopinowskiej, gdzie jest renesansowa bazylika obronna, znajduje się w trakcie budowy Międzynarodowe Centrum im. F. Chopina. Docelowo na centrum to, zamierzone jako "Żelazowa Wola Bis", złożą się obiekty:

- zabytkowy dawny dwór, który pomieści sale koncertowe
- część dydaktyczno-hotelowa usytuowana w zieleni parkowej.

Zadanie 7. Przywrócenie atrakcji historyczno-kulturowych

Wiele innych zabytków w gminach pozawarszawskich jest zaniedbanych lub niedostępnych dla turystów. Stan ten wymaga zwiększenia środków na rewaloryzację zabytków oraz ułatwień w zakupie lub zwrocie prywatnym osobom. Jednocześnie należy czynić starania dla udostępnienia na określonych warunkach niektórych zabytków stanowiących rezydencje prywatne lub obiekty zamknięte.

Przedsięwzięcia i propozycje:

- Odbudowę dworku Szaniawskiego w Zegrzynku i ewentualne utworzenie muzeum biograficznego lub innej instytucji kulturalnej poświęconej pamięci wybitnego pisarza i dramaturga
- Rekonstrukcja pożydowskich zabytków w Górze Kalwarii z przeznaczeniem na cele religijne i kulturalne oraz odnowienie i uporządkowanie zachowanych kirkutów
- Udostępnienie do okresowego zwiedzania barokowego założenia pałacowo-ogrodowego Bielińskich w Otwocku Wielkim
- Urządzenie parku historycznego Bitwy Warszawskiej, miejsca uroczystości patriotycznych w Radzyminie
- Odtworzenie i pielęgnacja tradycji obyczajowych i ludowych we wsiach Puszczy Kampinoskiej oraz folkloru kołbielskiego w Mazowieckim Parku Krajobrazowym.

Zadanie 8. Atrakcyjne imprezy i wydarzenia

Najlepszym pomysłem na przyciąganie turystów, jak to dowodzą doświadczenia zagraniczne, są różne interesujące imprezy i wydarzenia kulturalno-artystyczne i sportowo-rozrywkowe, których niedostatek odczuwa się w gminach podwarszawskich. Dużą zwłaszcza popularnością cieszą się imprezy plenerowe, połączone z obsługą handlową i gastronomiczną. W ich aranżacji ważną rzeczą jest bezpośrednie włączenie się turystów, tak aby mogli oni uczestniczyć w śpiewach, tańcach, zawodach, konkursach i różnych grach. Do organizacji takich widowisk, które poprzez swój charakter powinny kojarzyć się z określonym miastem lub gminą, należy włączać szeroko mieszkańców, poprzez instytucje społeczne i kulturalne.

Przedsięwzięcia i propozycje:

- Organizowanie imprez i widowisk plenerowych
 - dymarkowe wytopy żelaza w Biskupicach
 - turnieje rycerskie na zamku w Czersku
 - imprezy o charakterze wojskowym i historycznym w twierdzy modlińskiej
 - uroczystości związane z kulturą Żydów Polskich w Górze Kalwarii
 - widowiska historyczne na motywach sienkiewiczowskiej trylogii w Lipkowie
 - imprezy i koncerty chopinowskie w Brochowie
 - widowiska związane z Mazowszem w Karolinie
 - imprezy cyrkowe i rozrywkowe w Julinku
- Zwiększenie oferty imprez turystycznych i sportowych
 - regaty i rejsy żeglarskie na Jeziorze Zegrzyńskim
 - spływy kajakowe na Wkrze
 - okolicznościowe rajdy piesze i rowerowe w Puszczy Kampinoskiej
 - zimowe biegi narciarskie dla młodzieży i dzieci
- Uatrakcyjnienie programu wycieczek zabytkowymi kolejkami wąskotorowymi o imprezy towarzyszące na przykład wycieczki "jabłczane" kolejką piaseczyńską
- Uruchomienie kolejki turystycznej na trasie Pomiechówek - Nieporęt.

2. Przekształcenia i rozwój bazy recepcyjnej

Istotną barierę w dalszym rozwoju turystyki w gminach pozawarszawskich stanowi niedostatek odpowiedniej bazy recepcyjno-usługowej, głównie obiektów hotelarskich i kempingowych oraz urządzeń sportowo-rekreacyjnych, przeznaczonych dla aktywnego wypoczynku krótkiego, w tym sobotnio-niedzielnego. Chcąc w przyszłości sprostać potencjalnemu popytowi należy podjąć realizację programu działań, których celem byłoby uzyskanie zasobów recepcyjnych, odpowiadających rozwojowi produktu turystycznego. Osiągnięcie tego celu jest możliwe dwoma ścieżkami, do których można zaliczyć:

- Działania modernizacyjno-porządkujące w zasobach istniejących
- Budowa nowej bazy recepcyjno-usługowej.

2.1. Działania modernizacyjne i porządkujące

Istniejąca baza noclegowa charakteryzuje się dużą liczbą obiektów o niskim i średnim standardzie technicznym i użytkowym, znacznym udziałem zakładowych obiektów wypoczynkowych i szkoleniowych, małą partycypacją własności prywatnej,

sporym udziałem miejsc sezonowych, dużą dowolnością pod względem nazewnictwa i kategoryzacji. Odrębnym problemem jest często spotykana brzydota architektoniczna zabudowy turystycznej, jej dysharmonijne usytuowanie w krajobrazie oraz rażące braki w infrastrukturze technicznej, zwłaszcza w zakresie ochrony środowiska. Ważnym zadaniem strategicznym staje się więc usunięcie istniejących nieprawidłowości i niedostatków, co wymaga podjęcia radykalnych działań modernizacyjnych i porządkujących.

Zadanie 1. Modernizacja bazy noclegowej

Prace remontowo-modernizacyjne i odtworzeniowe w zależności od zużycia technicznego bazy noclegowej powinny obejmować:

- wykonanie remontów kapitałnych, polegających na odtworzeniu i modernizacji substancji budowlanej i sanitarnej w budynkach o złym i średnim stanie technicznym, przy jednoczesnym podniesieniu jej jakości i trwałości
- podwyższenie standardów użytkowych i sanitarnych obiektów (zmiana struktury pokoi, doposażenie ich w urządzenia sanitarne, ogrzewcze itp.)
- zmianę wyposażenia i wystroju wnętrz, zwłaszcza ogólnego przeznaczenia jak halle, restauracje itp.

Generalnie przyjmuje się zasadę, że remontów generalnych wymagają budynki trwałe po 20-25 letniej eksploatacji, a więc głównie zbudowane w latach siedemdziesiątych i dotychczas nie modernizowane. Inne założenie to, że pilnych robót renowacyjnych potrzebują przede wszystkim obiekty o złym stanie technicznym oraz połowa obiektów o średnim stanie technicznym, a więc łącznie obiekty liczące około 30% wszystkich miejsc. Budynki natomiast całkowicie zdekapitalizowane, zwłaszcza o charakterze sezonowym i lekkiej konstrukcji, najlepiej jest przeznaczać do rozbiórki, aby na ich miejscu odtworzyć nowe obiekty trwałe o odpowiednim standardzie. W województwie warszawskim budynki i budowle w dziale turystyki i wypoczynku mają 15% stopień zużycia.

Wstępnie szacuje się, że w gminach podwarszawskich pracami remontowymi należałoby objąć obiekty turystyczne, mające razem 3-4 tys. miejsc noclegowych. Głównie będą to ośrodki wczasowe i kolonijne, ośrodki szkoleniowe, obiekty sanatoryjne, domy wycieczkowe i zespoły domków turystycznych, w mniejszym znacznie zaś zakresie hotele, motele i pensjonaty, stanowiące w większości obiekty nowe i prywatne. Za jeden z priorytetów można uznać odtworzenie rekreacyjnej bazy

Warszawskich Ośrodków Wypoczynkowych "Wisła" w Kosewku, Nieporęcie i Zalesiu Górnym. Duże potrzeby remontowo-modernizacyjne wystąpią zwłaszcza w gminach: Nieporęt, Serock, Otwock, Pomiechówek, Józefów i Piaseczno.

Przy okazji robót remontowo-modernizacyjnych, w miarę potrzeb powinna następować zmiana sezonowego użytkowania obiektów na całoroczne lub o przedłużonym sezonie. Zalecane są także zmiany rodzaju, kategorii i nazewnictwa obiektów zgodnie z obowiązującymi przepisami.

Wypada przestrzec, że dalsze zaniechanie lub odkładanie w czasie robót odtworzeniowych, wynikające najczęściej ze szczupłości środków finansowych, grozi dekapitalizacją znacznej części majątku trwałego turystyki. Jedną z dróg wyjścia jest prywatyzacja bazy turystycznej, pozwalająca znaleźć odpowiednich inwestorów.

Zadanie 2. Kategoryzacja bazy noclegowej.

Zasoby istniejącej bazy recepcyjnej cechuje dość duża dowolność w nazewnictwie i kategoryzacji obiektów. Toteż rzeczą ważną i pilną jest uregulowanie tych spraw w nawiązaniu do standardów obowiązujących w innych krajach europejskich. Główną przeszkodą w podjęciu odpowiednich działań stanowi brak aktualnych przepisów prawnych, zwłaszcza ustawowych.

Najnowszy projekt ustawy o świadczeniu usług turystycznych zakłada pod tym względem wprowadzenie właściwych zasad i rygorów. Usługi hotelarskie mogą być świadczone w obiektach, które spełniają wymagania co do wielkości i wyposażenia oraz zakresu działalności, ustalone dla danego rodzaju i kategorii obiektów hotelarskich. Świadczenie takich usług dopuszczalne jest również w obiektach innych, jednak pod warunkiem, że spełniają one minimalne wymogi sanitarne, budowlane i przeciwpożarowe oraz określone odrębnymi przepisami. Warto podkreślić, że podmioty gospodarcze są obowiązane uzyskać zaszeregowanie obiektu do odpowiedniego rodzaju i kategorii w formie decyzji administracyjnej przed rozpoczęciem działalności hotelarskiej.

Zgodnie z powyższym projektem ustala się dla hoteli, moteli i pensjonatów 5 kategorii oznaczonych gwiazdkami, zaś dla kempingów - cztery kategorie gwiazdkowe. Domy wycieczkowe i schroniska młodzieżowe są kwalifikowane do 3 kategorii oznaczonych cyframi rzymskimi. Wojewoda dokonuje zaszeregowania do

poszczególnych rodzajów, nadaje kategorię oraz prowadzi ewidencję hoteli, moteli, pensjonatów, kempingów, schronisk i schronisk młodzieżowych. W przypadku domów wycieczkowych, pól biwakowych i obiektów innych odpowiedniego kwalifikowania dokonuje właściwy wójt lub burmistrz. Wymienione organy powinny w powyższych sprawach zasięgać opinii samorządu gospodarczego lub wyspecjalizowanych stowarzyszeń. W tym też celu niezbędne będzie powołanie odpowiednich komisji kwalifikacyjnych oraz założenie ksiąg rejestracyjnych.

Wymagania dotyczące wyposażenia i zakresu usług oraz zasady i tryb zaliczania obiektów hotelarskich do poszczególnych rodzajów i kategorii, a także minimalne warunki niezbędne dla obiektów innych oraz sposoby sprawowania nadzoru i prowadzenia ewidencji, zostaną określone odpowiednimi aktami wykonawczymi po uchwaleniu ustawy. W ramach prowadzonych prac przygotowawczych Polskie Zrzeszenie Hoteli Turystycznych opracowało własny projekt wymagań kategoryzacyjnych dla hoteli, moteli i pensjonatów w zakresie: zewnętrznych elementów zagospodarowania, wewnętrznych instalacji i urządzeń technicznych, funkcji i programu użytkowego, usług podstawowych i uzupełniających oraz wymagań specjalnych i kwalifikacji personelu.

Zadanie 3. Prywatyzacja turystycznej bazy recepcyjnej

Proces prywatyzacji turystycznych obiektów noclegowych przebiega relatywnie powoli w całym kraju. W gminach pozawarszawskich własność prywatną stanowi około 40 obiektów liczących w przybliżeniu 1500 miejsc noclegowych (15% ogólnej liczby). Część obiektów pozostających własnością komunalną i zakładową jest wydzierżawiana prywatnym agentom. Doświadczenia zagraniczne dowodzą, że efektywność gospodarowania zasobami materialnymi przez prywatne firmy może być nawet kilkunastokrotnie wyższa niż przy zarządzie publicznym. Idąc tym śladem proponuje się stymulację i nasilenie działań prywatyzacyjnych odnośnie bazy noclegowej, stanowiącej obecnie własność komunalną lub różnych przedsiębiorstw i instytucji państwowych. Dobrze przeprowadzona prywatyzacja może się okazać skutecznym środkiem zapobiegającym niekorzystnym objawom, do jakich należy przeznaczanie istniejącej bazy recepcyjnej na cele nie związane z turystyką.

W procesie transformacji własnościowej należy szczególnie dbać o prawidłowość jej przebiegu zgodnie z obowiązującym prawem oraz o rzetelną, rynkową wycenę majątku trwałego. W każdym wypadku, z wyjątkiem procedury upadłościowej,

rozpoczęcie działań prywatyzacyjnych powinno być uzależnione od zgody samego przedsiębiorstwa oraz organu założycielskiego i zespołu pracowniczego.

Wstępnie zakłada się, że w gminach podwarszawskich procesowi prywatyzacji zostanie poddane około 80% istniejących zakładowych ośrodków wypoczynkowych i szkoleniowych oraz całość obecnej własności komunalnej, a więc łącznie obiekty liczące około 6 tys. miejsc noclegowych. Oprócz tego należy też rozważyć możliwości sprywatyzowania położonych poza Warszawą ośrodków wypoczynkowych, należących do podległego Wojewodzie zakładu budżetowego WOW "Wisła" i obecnie w większości dzierżawionych przez agentów. Prawdopodobne są dwa sposoby postępowania: utworzenie spółki z udziałem Wojewody lub też komunalizacja i następnie sprzedaż poszczególnych obiektów. Główne pola działań prywatyzacyjnych będą stanowić gminy: Nieporęt, Serock, Pomiechówek i Otwock, które skupiają najwięcej obiektów należących do instytucji państwowych i samorządów lokalnych.

Propozycje prywatyzacyjne:

- Zmiany własnościowe bazy recepcyjnej w ramach prywatyzacji kapitałowej (możliwe wyłącznie dla majątku przedsiębiorstw państwowych); warunkiem jej podjęcia jest sprywatyzowanie najpierw samego właściciela przez przekształcenie go w jednoosobową spółkę Skarbu Państwa, zwykle w formie spółki akcyjnej z ewentualnym udziałem kapitału krajowego i zagranicznego. W procesie tym optymalnym rozwiązaniem dla ośrodków wypoczynkowych i szkoleniowych wydaje się wydzielenie samodzielnych przedsiębiorstw turystycznych, działających na podstawie prawa handlowego. Także nowe przedsiębiorstwa mogą powstawać przy 100% udziale dotychczasowego właściciela lub z dopuszczeniem układu osób trzecich, fizycznych i prawnych.
- Tworzenie w miejscowościach lub gminach wspólnego, turystycznego przedsiębiorstwa komercyjnego, obejmującego obiekty recepcyjne należące do różnych gestorów, najlepiej w formie spółki akcyjnej lub z ograniczoną odpowiedzialnością, przy udziale dotychczasowych właścicieli i innych podmiotów, na przykład samorządu lokalnego.
- Oddawanie obiektów turystycznych do odpłatnego korzystania w formie najmu lub dzierżawy osobie prywatnej lub spółce, na przykład dotychczasowemu kierownictwu lub zespołowi pracowników (tzw. spółka pracownicza), z ewentualną opcją wykupu.
- Powoływanie fundacji dla użytkowania bazy recepcyjnej, zalecane zwłaszcza w przypadku obiektów służących wypoczynkowi dzieci i młodzieży oraz bazy

sanatoryjno-leczniczej.

- Sprzedaż obiektów turystycznych osobom prywatnym lub spółkom przez dotychczasowego właściciela lub likwidatora przedsiębiorstwa, dokonywana zwykle w formie przetargu na podstawie oferty ogłoszonej publicznie.

Z przedstawionych propozycji na szczególną uwagę zasługuje tworzenie wspólnego przedsiębiorstwa turystycznego w miejscowościach lub gminach. Ten sposób przeprowadzania prywatyzacji jest zwłaszcza odpowiedni dla jednostek wchodzących w skład strategicznych obszarów działania, na przykład dla Serocka, Nieporętu i Pomiechówka. Powyższe rozwiązanie pozwala włączać samorządy lokalne jako udziałowców turystycznej spółki oraz osiągać wymierne korzyści, takie jak: niższe koszty eksploatacji, racjonalizacja zatrudnienia, większe możliwości inwestycyjne i szersza oferta usługowa.

Zadanie 4. Uporządkowanie zabudowy turystycznej

W miejscowościach pozawarszawskich zabudowa turystyczna występuje w postaci odosobnionych obiektów albo też mniejszych lub większych zespołów. Dość powszechnym zjawiskiem w wielu gminach są prywatne domy letniskowe, spotykane w kształcie całych kolonii i osiedli, liczących nieraz kilkadziesiąt działek, bądź też w formie rozproszonej, nieraz jako pojedyncze budynki wypełniające luki w zabudowie wsi. Zarówno zabudowa turystyczna jak i letniskowa wykazuje wiele nieprawidłowości i dysonansów ekologicznych, przestrzennych i architektonicznych, które w miarę możliwości powinny być stopniowo usuwane. Nierzadko wyjaśnień i regulacji wymagają też sprawy prawnowłasnościowe, zwłaszcza w zakresie własności ziemi i działki. Główne pola zabiegów porządkujących to tereny w dolinie Wkry i nad Zalewem Zegrzyńskim oraz większe zespoły budownictwa letniskowego w niektórych gminach jak Serock, Wieliszew, Radzymin, Pomiechówek, Wiązowna i Czosnów.

Przedsięwzięcia i propozycje:

- Wyegzekwowanie środkami administracyjnymi swobodnego dostępu do jezior i rzek oraz tworzenie wzdłuż nich pasa wolnego od zabudowy, przeznaczonego na park wypoczynkowy lub ogólnodostępne urządzenia sportowo-rekreacyjne
- Ekologizacja zabudowy turystycznej z priorytetem dla wyposażenia jej w zbiorcze lub indywidualne urządzenia w zakresie ochrony środowiska
- Opracowanie i praktyczne stosowanie dopuszczalnych standardów budowlanych, urbanistycznych i architektonicznych, regulujących wielkość działek, wysokość i

- charakter zabudowy, jej warunki ekologiczne i wymogi funkcjonalno-estetyczne
- Estetyzacja zmierzająca do zmniejszania chaosu przestrzennego i brzydoty architektonicznej poprzez rozbiórki niektórych obiektów gospodarczych i pomocniczych, poprawę wyglądu budynków i ogrodzeń, użycie różnych materiałów elewacyjnych, stosowanie zadaszeń, roślinności, elementów małej architektury itp.
- Wprowadzanie zadrzewień i zakrzewień w bezpośrednim otoczeniu i okolicy oraz porządkowanie przyległych terenów leśnych i inne zabiegi mające na celu wzbogacanie otaczającego krajobrazu rekreacyjnego
- Stopniowe usuwanie, po tzw. śmierci technicznej, zabudowy niezgodnej z planami zagospodarowania przestrzennego lub niespełniającej obowiązujących standardów budowlanych.

2.2. Rozbudowa podstawowej bazy turystycznej i rekreacyjnej

Potrzeby recepcyjne

Jak to wynika z dotychczasowych analiz istniejąca w gminach pozawarszawskich baza recepcyjna nie jest w pełni dostosowana do wiodących kategorii produktu turystycznego oraz spodziewanego popytu w pierwszych latach XXI wieku. Dla poprawy tej sytuacji najbardziej celowym jest skupienie działań rozwojowych na rozbudowie turystycznej bazy noclegowej i sportowo-rekreacyjnej.

Na podstawie przesłanek prognostycznych można się spodziewać, że około 2005 roku ruch turystyczny obejmie 1,2 - 1,5 mln turystów ogółem, w tym 0,3-0,5 mln cudzoziemców. Wychodząc od dotychczasowej struktury użytkowania obiektów recepcyjnych i dopuszczając pojawienie się prawdopodobnych zmian należy przypuszczać, że w turystycznej bazie będzie nocować 50 - 60% turystów krajowych i zagranicznych, którzy skorzystają z około 3,6-4,0 mln noclegów. Przy 50% wskaźniku wykorzystania miejsc, zapewniającym efektywność ekonomiczną, potrzeby recepcyjne na obsłużenie całego ruchu turystycznego można oszacować na 18-20 tys. miejsc noclegowych.¹³

¹³ Dla porównania warto podać, że plan zagospodarowania przestrzennego województwa warszawskiego, opracowany w 1978 roku, określał perspektywiczne potrzeby w zakresie zakwaterowania turystów na 36 tys. miejsc noclegowych ogółem i 4 tys. miejsc w miastach podstołecznych.

Zbliżone potrzeby recepcyjne wynikają z wyjazdów weekendowych mieszkańców aglomeracji warszawskiej. Przykłady zagraniczne (Czechy, Słowacja, Bułgaria) i krajowe pozwalają bardziej realnie podejść do tego zagadnienia i oszacować jednorazowe uczestnictwo w wyjeździe weekendowym latem na 30-35% dorosłej ludności, zimą na 15%, a w okresie jesienno-wiosennym na 20%. W szczycie letnim do gmin podwarszawskich może więc przyjechać jednocześnie na weekend około 160 tys. Warszawiaków. Przyjmując dalej, że na pobyt z noclegiem zdecyduje się 40 % wyjeżdżających, z tego jedna trzecia na nocowanie w obiektach turystycznych, można z grubsza przyjąć, że 19 tys. miejsc noclegowych powinno zaspokoić minimalne potrzeby recepcyjne turystów sobotnio-niedzielnych.

Porównując obie hipotezy oraz uwzględniając dodatkowo "naturalny" ubytek około 10% istniejących zasobów, ostatecznie można zaryzykować przypuszczenie, że w pierwszych latach XXI wieku do obsługi turystów w gminach podwarszawskich będzie potrzebne co najmniej 20 tys. miejsc noclegowych z 20-25% udziałem miejsc sezonowych. Teoretycznie oznacza to, że należy uzyskać około 10 tys. miejsc w nowych obiektach recepcyjnych, i to głównie użytkowanych całorocznie. Średnio w ciągu jednego roku musiałoby więc przybywać około tysiąca miejsc noclegowych, co jest dość śmiałym zamierzeniem inwestycyjnym. Natomiast jednorazową pożądaną pojemność turystycznych urządzeń sportowo-rekreacyjnych można na podstawie wielkości ruchu weekendowego oszacować orientacyjnie na około 100 - 120 tys. użytkowników, wyłączając mieszkańców stałych.

W świetle przedstawionych oczekiwań wypada jeszcze raz podkreślić, że oszacowane wielkości mają charakter orientacyjny i są potrzebne do sformułowania zamierzeń inwestycyjnych. Doświadczenia zagraniczne uczą, że kierunki i wielkość inwestycji najczęściej określają i weryfikują siły działające na rynku oraz możliwości pozyskania odpowiednich inwestorów.

Podstawowe elementy programowe

Omawiamy poniżej program działań i przedsięwzięć dotyczących bazy turystycznej skupia się z jednej strony na kilku dużych inwestycjach polegających na kompleksowym, częściowym lub uzupełniającym zagospodarowaniu określonych terenów rekreacyjnych, z drugiej zaś strony proponuje wiele małych inwestycji jak: niewielkie hotele, motele i pensjonaty oraz mini kempingi, kwatery agroturystyczne i inne obiekty. Do realizacji dużych inwestycji niezbędne będzie znalezienie silnych finansowo inwestorów, najlepiej w postaci spółek z udziałem kapitału zagranicznego.

Tabela 30. Planowana baza turystyczna w gminach pozawarszawskich

Rodzaj obiektu	Liczba miejsc noclegowych
Hotele	2400
Motele	1200
Pensjonaty	2250
Schroniska	250
Kempingi	700
Pola namiotowe	400
Wioski rekreacyjne	600
Mariny	400
Sanatoria	500
Obiekty inne ^a	1300

^a W tym kwatery agroturystyczne

Źródło: Opracowanie własne

Łącznie przewidziano do realizacji turystyczne obiekty liczące około 10 tys. miejsc noclegowych, w tym 1100 sezonowych. Nową bazę recepcyjną planuje się w 33 gminach, gdzie obiekty hotelarskie sytuuje się w około 50 miejscowościach. Na obszarach strategicznego działania przybędzie około 8 tys. nowych miejsc noclegowych, a więc 80% całej planowanej bazy turystycznej.

Na planowaną bazę rekreacyjno-sportową składa się 15 zespołów kąpieliskowych, które mogą być w postaci kąpielisk na wodach otwartych oraz basenów kąpielowych, pojedynczych lub zespołowych, kryto-otwartych lub na świeżym powietrzu. Na lokalizacje zespołów kąpieliskowych proponuje się Białobrzegi (gm. Nieporęt), Dziekanów Polski (gm. Łomianki), Górę Kalwarię, Izabelin, Józefów, Kazuń Bielany (gm. Czosnów), Leszno, Lipków (gm. Stare Babice), Gliniankę (gm. Wiązowna), Nowy Dwór Mazowiecki, Otwock, Podkowę Leśną, Secymin (gm. Leoncin), Zalesie Dolne (m. Piaseczno) i Zielonkę. Pola golfowe przewiduje się w Konarach (gm. Brochów), Gliniance (gm. Wiązowna) i Serocku. Ponadto w uzdrowisku Konstancin-Jeziorna

planuje się budowę kompleksu krytych basenów termalnych z wykorzystaniem solanki konstancińskiej.

Tabela 31. Planowana baza turystyczna na obszarach strategicznego działania

Obszary strategicznego działania	Liczba miejsc noclegowych
Chojnowski	800
Kampinoski	2300
Modliński	1100
Otwocki	1500
Zegrzyński	2050

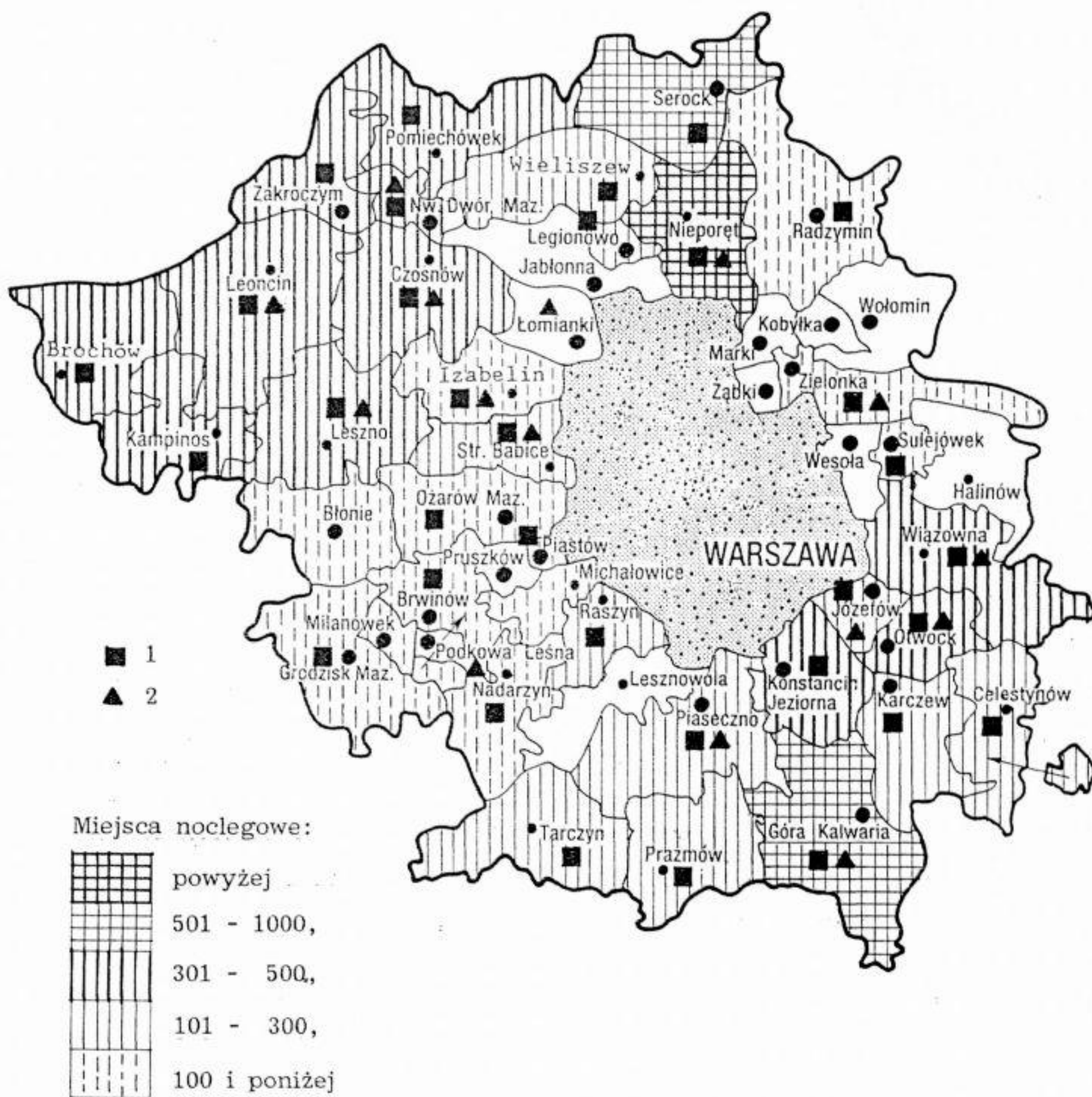
Źródło: Opracowanie własne

Tabela 32. Projektowane obiekty hotelarskie w miejscowościach

Miejscowość	Gmina\miasto	Hotele	Motele	Pensjonaty	Schroniska	Kempingi	Pola namiotowe	Wioski rekreacyjne	Mariny	Sanatoria
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Brochów	Brochów	+								
Brwinów	Brwinów	+								
Czosnów	Czosnów		+	+						
Czersk	Góra Kalwaria			+						
Glinianka	Wiązowna			+						
Góra Kalwaria	Góra Kalwaria	+	+							
Grodzisk Maz.	Grodzisk Maz.	+								
Izabelin	Izabelin	+								
Józefów	Józefów			+		+				
Kampinos	Kampinos			+	+		+			
Karczew	Karczew			+						
Kazuń Bielany	Czosnów			+						
Konstancin-Jeziorna	Konstancin-Jeziorna			+						+
Krakowiany	Nadarzyn			+						
Laski	Celestynów				+					
Legionowo	Legionowo	+								
Leoncin	Leoncin			+			+			
Lipków	Stare Babice						+			
Łosia Wólka	Czosnów						+			
Nieporęt	Nieporęt	+		+		+			+	
Nowy Dwór Maz.	Nowy Dwór Maz.	+							+	
Otwock	Otwock			+						+
Ożarów Maz.	Ożarów Maz.	+								
Piastów	Piastów	+								
Piotrowice	Karczew		+							

Miejscowość	Gmina\miasto	Hotele	Motele	Pensjonaty	Schroniska	Kempingi	Pola namiotowe	Wioski rekreacyjne	Mariny	Sanatoria
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Potycz	Góra Kalwaria		+							
Pomiechówek	Pomiechówek	+		+			+			
Prażmów	Prażmów		+							
Radzymin	Radzymin	+								
Raszyn	Raszyn		+							
Regut	Celestynów		+							
Rynia	Nieporęt					+				
Secymin	Leoncin			+	+		+			
Serock	Serock	+		+				+		
Strzyżew	Kampinos	+								
Sulejówek	Sulejówek			+						
Tarczyn	Tarczyn		+							
Tułowice	Brochów			+	+		+			
Wiązowna	Wiązowna			+						
Wieliszew	Wieliszew	+		+						
Wiersze	Czosnów				+					
Zaborów	Leszno	+			+					
Zaborówek	Leszno	+								
Zakroczym	Zakroczym		+	+						
Zalesie Dolne	Piaseczno			+						
Zielonka	Zielonka			+						
Zielonki	Stare Babice	+								
Zanęcin-Rudka	Wiązowna		+							

Źródło: Opracowanie własne



Rys. 6. Projektowana baza turystyczna

1 - obiekty hotelarskie, 2 - zespoły kąpieliskowe

Tabela 33. Projektowana baza turystyczna w gminach pozawarszawskich

Gmina	Liczba miejsce noclegowych										Razem
	Hotele	Motele	Pensjonaty	Schroniska	Kempingi	Pola namiotowe	Wioski rekreacyjne	Mariny	Sanatoria	Obiekty inne ^a	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Błonie										50	50
Brochów	120		80	30		50				120	400
Brwinów	50										50
Celestynów		50		50						50	150
Czosnów		100	200	30		50				120	500
Góra Kalwaria	90	250	60							50	550
Grodzisk Maz.	100										100
Izabelin	60										60
Józefów			100		200						300
Kampinos	60		90	50		100				100	400
Karczew		150	60							90	300
Konstancin-Jeziorna			150						200		350
Legionowo	200										200
Leoncin			120	30		100				150	400
Leszno	200			50	100					50	400
Michałowice										50	50
Nadarzyn			50							50	50
Nieporęt	600		400		400			300			1 700
Nowy Dwór Maz.	300							100			400
Otwock			150						300		450
Ożarów Maz.	100										100
Piaseczno			100							50	150
Piastów	60										60
Pomiechówek	150		150							50	350
Prażmów		150								50	200
Radzymin	60										60
Raszyn		150									150
Serock	100		100				600				800
Stare Babice	50					100					150
Sulejówek			70								70
Tarczyn		100								100	200
Wiązowna		100	150							100	350
Wieliszew	100		100								200
Zakroczym		150	70							130	350
Zielonka			50								50

a. W tym kwatery agroturystyczne

Uwaga: Podane w tabeli liczby miejsc noclegowych są orientacyjne.

Źródło: Opracowanie własne

Zadanie 1. Kompleksowe zagospodarowanie Kampinoskiego Parku Narodowego¹⁴

Na obszarze kampinoskim najważniejszym zadaniem jest podniesienie rangi turystycznej parku narodowego jako obiektu o szczególnych wartościach przyrodniczych, historycznych i krajoznawczych oraz zwiększenie komercyjnej roli turystyki dla ożywienia gospodarczego gmin w strefie ochronnej. Zagospodarowanie obszaru rezerwatowego powinny stanowić ścieżki przyrodnicze oraz szlaki turystyki pieszej, narciarskiej, kolarskiej, konnej i kołowej, z prostymi urządzeniami jak wiaty i miejsca odpoczynku. W jego strukturze wyraźnie odróżnia się dwie części, rozdzielone drogą z Leszna do Kazunia:

- część zachodnią o dominującej funkcji przyrodniczej i stosownych ograniczeniach dla turystyki wędrownej
- część wschodnią, bliższą Warszawie i przeznaczoną w większym stopniu dla turystów i odpowiednio nasyconą szlakami i urządzeniami im towarzyszącymi.

W otulinie parkowej zakłada się cztery strefy o różnym sposobie zagospodarowania:

- podwarszawski rejon turystyki "popularnej" o przewadze form wypoczynkowych (gm. Izabelin i Stare Babice), z urozmaiconym programem rekreacyjnym w miejscowościach buforowych jak Dąbrowa Leśna, Laski, Izabelin i Lipków,
- lesznowski rejon turystyki i wypoczynku indywidualnego (gm. Leszno), z usługami turystyczno-rekreacyjnymi w Lesznie i Zaborowie,
- kampinoski rejon turystyki krajoznawczo-przyrodniczej (gm. Kampinos), z programem usługowym w Kampinosie, Łazach i Granicy,
- nadwiślański rejon wypoczynku indywidualnego, przeznaczony głównie dla agroturystyki i rekreacji letniskowej.

Przedsięwzięcia i propozycje:

- Urządzenie około 30 węzłów wejściowych do Kampinoskiego Parku Narodowego, między innymi w Wólce Węglowej, Truskawie, Zaborowie, Lesznie, Kampinosie, Wilczach Tułowskich, Piaskach Królewskich, Teofilach, Grochalach Górnych, Łosiej Wólce, Palmirach i Dziekanowie, w pierwszej kolejności przy wschodniej i południowej granicy; w zależności od lokalizacji podstawowe zestawy urządzeń

¹⁴ Obecnie w trakcie realizacji jest plan ochrony Kampinoskiego Parku Narodowego. Część turystyczna tego opracowania niezwykle interesująco i w bardzo szerokim zakresie ujmuje zagadnienia rozwoju turystyki w parku narodowym, dając szereg ciekawych propozycji. Por. Herz L.: Plan ochrony Kampinoskiego Parku Narodowego. Projekt zagospodarowania turystycznego.

to parking strzeżony, miejsce do odpoczynku i pole namiotowe lub parking zwykły z miejscem do odpoczynku.

- Urządzenie ścieżek rowerowych:
 - ze Starych Babic do Palmir
 - z Leszna do Czosnowa
- Budowa małych zespołów sportowo-rekreacyjnych z basenami kąpielowymi na świeżym powietrzu w Izabelinie, Kazuniu Bielanach, Lesznie, Lipkowie i Secyminie
- Realizacja obiektów turystycznych
 - schronisk w Kampinosie, Secyminie, Wierszach i Zaborowie
 - pensjonatów lub hoteli klasy turystycznej w Kampinosie, Kazuniu Bielanach, Leoncinie, Lipkowie i Tułowicach
 - ośrodków hippicznych w Kampinosie i Tułowicach
- Dalsze rozwijanie sieci kwater agroturystycznych w gospodarstwach ekologicznych, zwłaszcza we wsiach nadwiślańskich i w pobliżu Puszczy, jak Czosnów, Leoncin, Secymin i Śladów oraz Kampinos i Zaborów.

Zadanie 2. Komplementarne zagospodarowanie Zalewu Zegrzyńskiego

Od strony południowo-wschodniej jeziora, w gminie Nieporęt, planowany jest rozległy park wypoczynkowo-sportowy (około 1000 ha), z urządzeniami sportowo-rekreacyjnymi w strefie przybrzeżnej oraz terenami spacerowymi, ścieżkami zdrowia i podobnymi urządzeniami w Lesie Nieporęckim. W części północnej Zalewu do zagospodarowania turystycznego przeznacza się głównie tereny położone w Serocku.

Przedsięwzięcia i propozycje:

- Budowa centrum żeglarskiego typu marina w Nieporęcie z adaptacją pobliskiego odcinka Kanału Żerańskiego na regatowy tor wioślarski; podstawowy program użytkowy mariny to: port żeglarski z zapleczem technicznym na 100 jachtów, bungalowy w zwartych grupach (150 pokoi), restauracja z kawiarnią i klubem
- Realizacja zespołów hotelowo-pensjonatowych w Nieporęcie
- Budowa kempingów w Nieporęcie i Ryni
- Urządzenie w Białobrzegach zespołu kąpielisk, basenów kryto-otwartych i boisk rekreacyjnych z kortami tenisowymi i minigolfem (tzw. Aqua Park)
- Budowa w Serocku wioski rekreacyjnej o programie: część mieszkalna w bungalowach i domkach wakacyjnych (300 pokoi), zespół gastronomiczno-rozrywkowy z restauracją, kawiarnią i klubami, zespół rekreacyjny z basenem kryto-ot-

wartym, kortami tenisowymi i przystanią wodną

- Urządzenie pola golfowego z zapleczem klubowym w Serocku
- Budowa zespołu hotelowo-pensjonatowego z basenem w Wieliszewie.

Zadanie 3. Komplementarne zagospodarowanie doliny Wkry.

Dla potrzeb głównie wypoczynku weekendowego proponuje się realizację programu turystyczno-rekreacyjnego w atrakcyjnej lokalizacji krajobrazowej nad Wkrą we wsi Pomiechówek.

Przedsięwzięcia i propozycje:

- Budowa zespołu rekreacyjnego z basenami kąpielowymi, urządzeniami sportowymi, polem golfowym
- Budowa zespołu hotelowo-pensjonatowego

Zadanie 4. Zagospodarowanie Wyspy Szwedzkiej

Wyspę Szwedzką, położoną w widłach Wisły i Narwi i stanowiącą część Nowego Dworu Mazowieckiego, po ewentualnej likwidacji lub zmniejszeniu istniejących obiektów specjalnych, przeznacza się pod przyszłe zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne z adaptacją budowli zabytkowych.

Przedsięwzięcia i propozycje:

- Częściowa rekonstrukcja zabytkowego spichlerza z wykorzystaniem na hotel trzygwiazdkowy (około 300 łóżek), uwarunkowana swobodnym dojazdem do obiektu
- Budowa zespołu basenów kąpieliskowych i urządzeń sportowo-rekreacyjnych z portem żeglarskim i grupą bungalowów. Alternatywna lokalizacja kąpieliska nad Narwią, na wschodnim krańcu miasta.

Zadanie 5. Zagospodarowanie doliny Świdra

W dolinie Świdra i Mieni, głównie na terenach bezleśnych w gminach Otwock i Wiązowna, planuje się nadwodny park wypoczynkowy o ograniczonym programie rekreacyjnym w postaci terenów spacerowych i piknikowych. Nad istniejącymi jeziorkami i zrekonstruowanymi zbiornikami przewiduje się nieduże obiekty kąpieliskowo-plażowe.

Przedsięwzięcia i propozycje:

- Urządzenie zespołów kąpieliskowo-plażowych nad Świdrem w Otwocku
- Realizacja zespołu klubowo-rekreacyjnego z kąpieliskiem, klubem jeździeckim, polem golfowym itp. w Gliniance, z adaptacją założenia podwojskiego (gm. Wiązowna)
- Urządzenie ośrodka jeździeckiego w Wiązownie z adaptacją obiektów po dawnej Rewii Konnej.

Zadanie 6. Zespoły kąpieliskowo-rekreacyjne w dolinie Wisły

Aglomeracja warszawska i okoliczne miasta cierpią na niedobór basenów pływackich i kąpielisk na wodach otwartych. Wyjściem z tej sytuacji jest sztuczne urządzenie terenów kąpieliskowych w bezpośrednim sąsiedztwie naturalnych wód. Dobrymi warunkami lokalizacyjnymi wyróżnia się dolina Wisły, zwłaszcza w miejscach gdzie istnieją starorzecza i jeziora. Tam też proponuje się urządzenie zespołów kąpieliskowych, obejmujących baseny dla dorosłych i dzieci, plaże piaszczyste i trawiaste, boiska do siatkówki i kometki, korty tenisowe oraz pawilonowe budynki pomocnicze o lekkiej konstrukcji jak rozbieralnie, umywalnie, toalety i bufety.

W części południowej, wzdłuż doliny Wisły jest planowany zespół wypoczynku nadwodnego "Świder BIS", z jeziorami i zbiornikami wodnymi, przystosowanymi do kąpiei i sportów wodnych. Docelowo na terenie tym ma być realizowany bogaty program różnych obiektów i urządzeń recepcyjnych, sportowych i rozrywkowych, z kortami tenisowymi, ośrodkami jazdy konnej, torem regatowym, restauracjami i barami oraz hotelami, pensjonatami i kempingami (łącznie 2-3 tys. miejsc noclegowych).

Przedsięwzięcia i propozycje:

- Zagospodarowanie rekreacyjne Jeziora Dziekanowskiego w gminie Łomianki dla sportów wodnych wraz z urządzeniem zespołu kąpieliskowo-plażowego, z perspektywą budowy w przyszłości basenów kąpielowych kryto-otwartych, boisk rekreacyjnych i zaplecza klubowego
- Urządzenie zespołu kąpieliskowo-rekreacyjnego z basenami otwartymi, przystanią wodną i boiskami sportowymi w Górze Kalwarii
- Realizacja pierwszego etapu zamierzenia "Świder Bis"
 - prace hydrotechniczne i ziemne związane z odtworzeniem dawnego koryta rzeki Świder oraz budową sztucznych jezior: Bojary i Regatowego
 - urządzenie zespołów kąpieliskowo-plażowych i rekreacyjno-sportowych nad Jez. Łacha w Józefowie.

Zadanie 7. Utworzenie sieci zabytkowych hoteli

Na wzór hiszpańskich *"paradores"* proponuje się utworzenie wokół Warszawy mazowieckiej sieci małych hoteli trzygwiazdkowych w zabytkowych pałacach i dworach. Na hoteliki takie, mieszczące 30-50 pokoi, mogłyby być przeznaczone zarówno obiekty prywatne jak i stanowiące własność państwową lub komunalną. Dla realizacji sieci celowe byłoby powołanie regionalnej fundacji i spółki prywatno-państwowej, które zajęłyby się stroną organizacyjną i finansową przedsięwzięcia.

W województwie warszawskim sieć trzygwiazdkowych zabytkowych hoteli i pensjonatów mogłaby początkowo objąć kilka obiektów pałacowych i dworskich. Wstępne na tym etapie i wymagające negocjacji z właścicielami i użytkownikami potencjalne propozycje, które warto brać pod uwagę, to na przykład pałace w Helenowie, Jadwisinie, Passie, Pęcicach, Rozalinie i Wiązownie. Szczególnie pożądane byłoby włączenie do tej sieci obiektów leżących przy trasie chopinowskiej, a mianowicie pałaców w Lesznie i Zaborowie oraz dworów w Zaborówku, Strzyżewie i Zielonkach.

Zadanie 8. Budowa hoteli miejskich i moteli

Oprócz wymienionych już wcześniej propozycji przewiduje się budowę niedużych, głównie jedno lub dwu gwiazdkowych hoteli "komunalnych" w miastach podwarszawskich. Z sugestii zgłoszonych przez samorządy lokalne wynika, że hotele tego typu potrzebne są zwłaszcza w Brwinowie, Górze Kalwarii, Grodzisku Mazowieckim, Karczewie, Legionowie, Ożarowie Mazowieckim, Piastowie i Radzyminie.

Ponadto dla obsługi ruchu tranzytowego powinno powstać kilka moteli 1-3 gwiazdkowych. Wstępne ich lokalizacje proponuje się w gminach: Góra Kalwaria, Karczew, Prażmów, Raszyn, Tarczyn i Zakroczym.

Zadanie 9. Sieć kwater agroturystycznych

Jedną z form aktywizacji gmin wiejskich jest tworzenie kwater agroturystycznych, umożliwiających wypoczynek w gospodarstwach rolniczych, zwłaszcza ekologicznych, na terenach atrakcyjnych krajobrazowo.

Amatorom wiejskiego życia oferuje się różne rodzaje zakwaterowania jak domy rolników, przydomowe biwaki, małe kilkusobowe "hoteliki i pensjonaty" oraz daje sposobności do łączenia letniskowych pobytów z wycieczkami przyrodniczymi i wędrówkami leśnymi.

Dalszy rozwój tego rodzaju działalności przewiduje się w kilkunastu gminach, głównie we wsiach leżących w strefie ochronnej Kampinoskiego Parku Narodowego oraz w sąsiedztwie parków krajobrazowych: Chojnowskiego i Mazowieckiego. Za szczególnie przydatne dla agroturystyki można uznać gminy wiejskie: Czosnów, Kampinos, Leoncin i Brochów oraz Celestynów, Wiązowna, Pomiechówek i Prażmów.

Jedną z zachęt do rozwijania usług agroturystycznych są zwolnienia od podatku dochodowego osób fizycznych, przysługujące z tytułu przyjmowania turystów w gospodarstwach rolnych na terenach wiejskich. Możliwe jest też uzyskiwanie preferencyjnych kredytów na zakup ziemi i modernizację gospodarstwa przez rolników świadczących usługi turystyczno-rekreacyjne.

Zadanie 10. Urządzenie sieci ścieżek rowerowych

W nawiązaniu do istniejących i planowanych ścieżek rowerowych na terenie Warszawy proponuje się budowę wydzielonych tras dla cyklistów w strefie podmiejskiej. Trasy takie powinny powstać zwłaszcza w rejonie Kampinoskiego Parku Narodowego i parków krajobrazowych: Chojnowskiego i Mazowieckiego oraz w otoczeniu Zalewu Zegrzyńskiego. Zakłada się też wytyczenie mazowieckiego odcinka transeuropejskiego szlaku rowerowego.

Zadanie 11. Rozbudowa uzdrowiska w Konstancinie-Jeziornie

Uzdrowisko Konstancin, położone w obrębie wielkiej aglomeracji stołecznej, powinno stanowić zaplecze terapeutyczne i rehabilitacyjne dla pacjentów klinik i szpitali warszawskich oraz ośrodek przyrodolecznicy i profilaktyczny dla mieszkańców stolicy i okolic, dysponujący nowoczesną bazą leczniczą i rekreacyjną. W tym celu niezbędne są:

- rozbudowa zakładu przyrodoleczniczego
- realizacja kompleksu krytych basenów termalnych z wykorzystaniem solanki konstancińskiej.

3. Kierunki działań promocyjnych

3.1. Zakres i ukierunkowanie promocji

Strategia promocji polega generalnie na wyborze właściwego przedmiotu działań, odpowiednich segmentów rynkowych oraz na doborze trafnych środków i ich wykorzystaniu w zorganizowany sposób w należyтым czasie i miejscu.

Promocja turystyczna omawianego regionu może być realizowana na kilku poziomach, a mianowicie:

- w ramach promocji ogólnopolskiej, nastawionej głównie na rynki zagraniczne
- w ramach promocji makroregionalnej, dotyczącej województw mazowieckich
- w ramach promocji regionalnej, obejmującej województwo stołeczne
- w ramach promocji lokalnej, prowadzonej przez związki gmin lub poszczególne gminy oraz podmioty turystyczne i ich zrzeszenia (biura podróży, hotele, izby turystyczne itp.).

Dla gmin pozawarszawskich największą użyteczność ma promocja w skali regionalnej i lokalnej. Istotne jest przy tym założenie, że główny jej ciężar spocznie na 5 obszarach strategicznego działania.

Promocja powinna być adresowana głównie do potencjalnej klienteli turystycznej oraz firm branży turystycznej i środków masowego przekazu. Wydaje się celowe położenie większego nacisku na działania kierowane bezpośrednio do klienta, a to z tego powodu, że duża część weekendowiczów organizuje wypoczynek indywidualnie, bez pośrednictwa biur podróży. Tym niemniej nie można pomijać branży usługowej, a zwłaszcza firm działających w samej Warszawie.

Głównymi rynkami, na które należy ukierunkować działalność promocyjną, są rynki warszawski i mazowiecki. Podstawowy zaś segment, będący najważniejszym adresatem promocji to grupa mieszkańców aglomeracji warszawskiej, obejmujących ludzi młodych i w średnim wieku, samotnych lub tworzących rodziny bezdzietne, średnio zamożnych, poszukujących możliwości aktywnego wypoczynku weekendowego.

Środki używane w promocji mogą być bardzo szerokie, jednak o ich doborze przesądzają najczęściej możliwości finansowe. Dobrze zwłaszcza efekty przynoszą organizowane co pewien okres kampanie reklamowe, nastawione na określony rynek

i stosujące właściwy zestaw instrumentów. Dla gmin pozawarszawskich, odpowiednio do potrzeb i możliwości, zaleca się następujące środki:

- Wydawnictwa promocyjne i informacyjne
- Stałe kontakty z mediami masowego przekazu
- Okresowe kontakty z touroperatorami
- Udział w targach i giełdach turystycznych
- Różne konkursy z nagrodami dla turystów i biur podróży.

Organizacja promocji powinna być dostosowana do potrzeb i specyfiki regionu. Dla gmin pozawarszawskich jako wiodący proponuje się dwustopniowy układ, obejmujący placówki na szczeblu regionalnym i lokalnym. W przypadku pierwszym należy rozważyć możliwość powołania Regionalnej Agencji Turystyki, biorąc pod uwagę ewentualną sugestię włączenia do niej działającego obecnie przy Urzędzie Wojewódzkim Centrum Promocji. Jednym z ważnych celów jej istnienia byłaby koordynacja organizacyjna, finansowa i wydawnicza promocji turystycznej na szczeblu lokalnym i subregionalnym.

Na drugim, niższym poziomie promocją turystyki powinny zajmować się proponowane na obszarach strategicznego działania lokalne biura do spraw turystyki, w których należy wyodrębnić dział do spraw promocji i informacji. Dla pozostałych gmin wydaje się natomiast słuszne rozwiązanie, aby poszczególne wspólnoty samorządowe w ramach własnej, ogólnej promocji gospodarczej znajdowały także należyte miejsce dla turystyki.

Środki na finansowanie promocji należy czerpać z różnych dostępnych źródeł, do których należą: administracja centralna i wojewódzka, samorządy lokalne i jednostki branży turystycznej oraz inne instytucje jak dyrekcja Kampinoskiego Parku Narodowego i zarządy parków krajobrazowych. Pod rozważenie poddaje się propozycję utworzenia specjalnego funduszu regionalnego dla województwa warszawskiego i Mazowsza. Na fundusz składałyby się dobrowolne wpłaty finansowe samorządów lokalnych i turystycznych podmiotów gospodarczych oraz udziały pochodzące z budżetów wojewódzkich i zagranicznych środków pomocowych.

Zadanie 1. Kreowanie wizerunku turystycznego

W działalności promocyjnej należy dużo uwagi poświęcić kształtowaniu wśród szerokiej opinii publicznej pozytywnego wizerunku turystycznego, odnoszącego się do

całego regionu i poszczególnych jego części. W tym celu powinno się stosować odpowiednio "chwytliwe" hasła firmowe i znaki graficzne (tzw. logo), utożsamiane na stałe z daną jednostką terytorialną i podkreślające jej atuty. Przykładowe hasło dla gmin pozawarszawskich to: *"Weekend dla każdego Warszawiaka najbliżej domu"*. W wypadku obszaru kampinoskiego hasłem może być: *"Matecznik natury u stóp metropolii"*, a znakiem emblemat Kampinoskiego Parku Narodowego z rysunkiem łośa.

Zadanie 2. Przygotowanie pakietu promocyjnego

W celu koordynacji działalności promocyjnej proponuje się sporządzenie planu wydawniczego na okres najbliższych 3-5 lat, obejmującego wydawnictwa o charakterze regionalnym i lokalnym: foldery, informatory, przewodniki, mapy. W pierwszej kolejności należy przygotować podstawowy regionalny pakiet promocyjny, na który składałby się zestaw kilku profesjonalnych pozycji wydawniczych na wysokim poziomie edytorskim, służących do kreowania jednolitego wizerunku turystycznego oraz przeznaczonych do stałej prezentacji na różnych targach i imprezach promocyjnych. Pakiet taki powinien zawierać:

- ogólny folder o turystyce warszawskiej lub mazowieckiej
- folder poświęcony atrakcjom i produktom turystycznym
- informator o bazie noclegowej i usługowej
- katalog ofert inwestycyjnych
- foldery prezentujące obszary strategicznego działania.

3.2. Dobór atrakcji turystycznych

W promocji regionu i poszczególnych obszarów ważną rzeczą jest trafny dobór głównych atrakcji i związanych z nimi produktów turystycznych, na których powinno się koncentrować działania w tej dziedzinie. Nadmiar bowiem takich elementów, zwłaszcza niższej rangi, zwykle nie daje zamierzonego efektu, a raczej odwrotny skutek.

W gminach pozawarszawskich promocji wymagają przede wszystkim starannie wybrane zarówno walory przyrodnicze jak i kulturowe. Z wielu atrakcji przyrodniczych o charakterze poznawczym i wypoczynkowym na szczególne wyróżnienie zasługują:

- Kampinoski Park Narodowy
- Mazowiecki Park Krajobrazowy

- Chojnowski Park Krajobrazowy
- Doliny Wisły i Narwi z Jeziorem Zegrzyńskim
- Dolina Wkry
- Dolina Świdra i Mieni.

W grupie atrakcji kulturowych i kulturowo-krajobrazowych uwagę należy zwrócić zwłaszcza na założenia zabytkowego krajobrazu i miejsca historyczne jak:

- Zespół forteczno-krajobrazowy Twierdzy Modlin z ujściem Narwi do Wisły, Wyspą Szwedzką i okolicznymi fortami
- Zespół kulturowo-krajobrazowy w Czersku z ruinami zamkowymi i kościołem oraz skarpą wiślaną i Jeziorem Czerskim
- Zespoły pałacowo-parkowe w Otwocku Wielkim, Jabłonie i Młochowie oraz założenia dworsko-parkowe w Oborach i Pęcicach
- Założenia sakralne w Brochowie, Górze Kalwarii i Kobyłce
- Zespół kulturowo-krajobrazowy skarpy wiślanej z kościołem, wąwozami i Kępą Gałachowską w Zakroczymiu
- Zespół krajobrazowo-historyczny w Falentach z pamiątkami militarnymi, Stawami Raszyńskimi oraz parkiem i pałacem
- Pola Bitwy Warszawskiej w Radzyminie
- Uzdrowisko z zespołem urbanistyczno-krajobrazowym w Konstancinie-Jeziornie
- Szlak Chopinowski
- Judaica w Górze Kalwarii

3.3. Promocja infrastruktury i inwestycji turystycznych

Promocja infrastruktury turystycznej, dotycząca głównie obiektów hotelarskich oraz usług biur podróży i innych firm powinna być generalnie prowadzona przez samych gestorów, indywidualnie lub wspólnie, na przykład przez samorząd gospodarczy. Za powinność administracji regionalnej można uznać natomiast wydawanie specjalnego katalogu, obejmującego bazę noclegową i uzupełniającego bieżącą informację na ten temat. Katalog taki, wydawany raz na dwa lub trzy lata w atrakcyjnej postaci graficznej, prezentowałby obiekty zgłaszane dobrowolnie przez poszczególnych gestorów. Notatka informacyjna w każdym przypadku zawierałaby adres i logo oraz krótką charakterystykę użytkowo-usługową i zdjęcie poszczególnych obiektów.

Rozwój i rozbudowa infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej w gminach pozawarszawskich zależy w znacznej mierze od pozyskania odpowiednich inwestorów do jej realizacji. Aby przyciągnąć kapitał krajowy i zagraniczny oraz realizować nowe

inwestycje, niezbędne jest tworzenie w tym celu właściwych udogodnień i warunków oraz prowadzenie aktywnej promocji na ten temat, co powinno być głównie zadaniem administracji regionalnej i samorządów lokalnych.

Korzystny "klimat" inwestycyjny można uzyskać stosując różne rozwiązania, z których ważniejsze to:

- przygotowanie atrakcyjnych lokalizacji i trafnych propozycji inwestycyjnych w postaci konkretnych projektów
- wspomaganie finansowe przez okresowe zwolnienia i ulgi podatkowe, wnoszenie własnego udziału, udzielanie gwarancji bankowych
- bezpłatne przekazywanie terenów pod inwestycje lub wnoszenie działki jako własnego wkładu
- organizowanie profesjonalnego doradztwa inwestycyjnego w zakresie przepisów i warunków urbanistycznych, budowlanych, podatkowych, lokalnych i innych związanych z realizacją inwestycji, co jest szczególnie ważne w przypadku kapitału zagranicznego.

W pozyskiwaniu inwestorów ogromną rolę odgrywa aktywna i szeroka promocja zamierzeń inwestycyjnych, polegająca głównie na skierowaniu przygotowanej kompleksowo oferty inwestycyjnej do właściwych adresatów, dysponujących odpowiednimi środkami kapitałowymi i zainteresowanych ich lokatą w działalność turystyczną. Aby dotrzeć do różnych inwestorów, zarówno krajowych jak i zagranicznych, proponuje się szereg działań promocyjnych. Ważniejsze z nich to:

- wykorzystanie środków masowego przekazu, zwłaszcza prasy i telewizji
- rozsyłanie promocyjnych prospektów inwestycyjnych do banków i funduszy inwestycyjnych oraz krajowych i zagranicznych grup kapitałowych, zwłaszcza związanych z turystyką, a także do biur radców handlowych zagranicą
- udział w targach inwestycyjnych w kraju i zagranicą
- organizowanie różnych seminariów, konferencji, objazdów i forum z udziałem specjalistów, potencjalnych inwestorów i dziennikarzy.

Szczególne uwagi należy przyłożyć do promocji takich znaczących inwestycji jak:

- urządzenie zespołu kąpieliskowo-rekreacyjnego "Aqua Park" w Białobrzegach
- budowa centrum żeglarskiego w Nieporęcie
- budowa zespołu hotelowo-pensjonatowego i kąpieliskowego w Pomiechówku
- realizacja zespołu kąpieliskowo-rekreacyjnego w Górze Kalwarii
- budowa wioski rekreacyjnej i pola golfowego w Serocku
- zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne Wyspy Szwedzkiej w Nowym Dworze Mazowieckim
- realizacja zespołu wypoczynku nadwodnego "Świder Bis".

Zadanie 1. Przygotowanie regionalnej oferty inwestycyjnej

Podstawą działań promocyjnych jest posiadanie profesjonalnie opracowanych materiałów zachęcających do inwestowania w gminach pozawarszawskich. W tym celu proponuje się opracowanie regionalnego katalogu ofert turystycznych, w wersji dwu lub trzy językowej. Katalog taki, wydany w atrakcyjnej formie graficznej, powinien zawierać:

- syntetyczny opis obszaru i jego atrakcji
- ogólne zasady i warunki inwestowania z podkreśleniem proponowanych ulg i korzyści
- krótkie informacje o proponowanych inwestycjach ze szkicami lokalizacyjnymi oraz mapkami i zdjęciami.

4. Budowa systemu informacji turystycznej

Sprawna informacja turystyczna jest jedną z podstaw prawidłowego funkcjonowania usług turystycznych i dobrej sprzedaży produktu turystycznego. Powinna ona służyć turystom zarówno w miejscu stałego ich zamieszkania, ułatwiając wybór miejsca, warunków i celu podróży, jak również w czasie samej podróży, a także w miejscowościach docelowego pobytu.

Obecny szczątkowy stan usług informacyjnych w województwie warszawskim jest niewystarczający i wymaga generalnych zmian i poprawy. Głównym zadaniem jest stworzenie w przyszłości wojewódzkiego lub regionalnego (mazowieckiego), skomputeryzowanego systemu informacji turystycznej, zintegrowanego z centralnym systemem rezerwacji i opartego o lokalny monitoring. W tym celu konieczne jest zbudowanie bezpośredniej łączności ze wszystkimi podmiotami działającymi w obsłudze ruchu turystycznego dla bieżącej aktualizacji banku danych.

Organizowanie i finansowanie informacji turystycznej powinno być obowiązkiem organów państwowych i samorządowych. Warto podać, że w wielu krajach wiodącymi w tej dziedzinie są centra informacyjne, tworzone i utrzymywane przez instytucje publiczne, natomiast firmy prywatne takie jak hotele czy biura podróży, prowadzące punkty "it" spełniają jedynie rolę uzupełniającą i wspierającą.

4.1. Regionalna sieć informacji turystycznej

Sieć placówek informacji turystycznej powinna mieć zasięg regionalny oraz czytelny układ organizacyjny, na który docelowo składałyby się:

- regionalne centrum dyspozycyjne, zlokalizowane w Warszawie
- lokalne ośrodki informacyjne, związane z pięcioma strategicznymi obszarami działania
- punkty informacji turystycznej.

Do obowiązków i zadań regionalnego centrum informacyjnego należałoby uzyskiwanie danych o wszystkich usługach turystycznych drogą bezpośrednią (a więc od firm hotelarskich, gastronomicznych itp.) lub za pośrednictwem lokalnych ośrodków informacyjnych i filii terenowych, a następnie przekazywanie ich do innych punktów informacyjnych. Zakres zbieranych i udostępnianych turystom informacji powinien obejmować komplet podstawowych danych o poszczególnych jednostkach usługowych, imprezach i wydarzeniach oraz możliwościach realizacji usług w określonym czasie. Działalność centrum regionalnego, które byłoby odpowiedzialne także za drukowanie odpowiednich materiałów i wydawnictw informacyjnych oraz zaopatrywanie w nie poszczególnych odbiorców, powinna być finansowana z budżetu wojewódzkiego.

Lokalne ośrodki informacyjne, obejmujące swym zasięgiem poszczególne obszary strategicznego działania i ewentualnie pobliskie gminy, uzyskiwałyby bezpośrednie informacje od jednostek usługowych, działających na ich terenie oraz dbałyby o sprawność funkcjonowania całej informacji turystycznej na swoim obszarze, między innymi o drukowanie miejscowych wykazów oraz kontrolę rzetelności uzyskiwanych informacji. Na utrzymanie ośrodków lokalnych, które na przykład mogłyby funkcjonować w ramach centrów obsługi turystycznej, proponowanych wcześniej w Nowym Dworze, Serocku, Otwocku, Lesznie i Górze Kalwarii, powinnyłożyć same gminy członkowskie.

Sieć punktów informacji turystycznej będą stanowić placówki publiczne bądź prywatne, funkcjonujące samodzielnie lub przy hotelach, biurach podróży i innych obiektach usługowych. Część z nich może mieć charakter samoobsługowy, na przykład na dworcach pasażerskich i stacjach benzynowych. Prywatne placówki powinny legitymować się uprawnieniami do prowadzenia działalności informacyjnej i używania znaku "it", a kadra posiadać odpowiednie przeszkolenie.

Punkty informacji turystycznej należy przede wszystkim lokalizować na dworcach komunikacyjnych, w popularnych miejscowościach wypoczynkowych i uzdrowiskowych oraz innych miejscach licznie odwiedzanych przez turystów. Dla produktów turystycznych strefy podmiejskiej szczególną wagę ma sprawna informacja usługowa działająca na terenie stolicy i adresowana do jej mieszkańców. W samej strefie przewiduje się około 30 takich placówek, tak aby co najmniej jeden punkt znajdował się w każdej z 25 gmin o mniej lub bardziej turystycznej funkcji. Punkty takie powinny istnieć zwłaszcza w takich miejscowościach jak: Brochów, Celestynów, Czersk, Izabelin, Józefów, Konstancin- Jeziorna, Kampinos, Modlin, Nieporęt, Piaseczno, Podkowa Leśna, Pomiechówek, Radzymin, Sulejówek, Wiązowna, Wieliszew i Zakroczym.

4.2. Materiały informacyjne

Oprócz bieżącej informacji o usługach turystycznych, permanentnie aktualizowanej, powinny ukazywać się na rynku coroczne, wojewódzkie wydawnictwa turystyczne, opracowywane i wydawane pod auspicją i ze środków regionalnego centrum informacji turystycznej. Zestaw takich cyklicznie powtarzających się, stałych publikacji powinien obejmować dwie, lub najwyżej trzy pozycje wydawnicze, które nie mogą ukazywać się później niż w styczniu każdego roku. Materiały takie muszą być wydawane corocznie, gdyż szybko tracą na aktualności i stają się powodem dezinformacji.

Poza bieżącymi materiałami informacyjnymi należy zadbać o inne wydawnictwa informacyjne, zwłaszcza dokładne mapy i przewodniki turystyczne. Publikacje tego rodzaju, w starannej szacie graficznej, powinny dotyczyć Mazowsza, województwa warszawskiego i wyróżnionych obszarów.

Zadanie 1. Edycja aktualnych materiałów informacyjnych.

Zestaw taki, dotyczący gmin pozawarszawskich, powinien zawierać następujące pozycje:

- Wojewódzki informator turystyczny, podający wszystkie obiekty noclegowe, zakłady gastronomiczne, obiekty sportowe i rekreacyjne, biura podróży, placówki informacji turystycznej, placówki kulturalne, stacje benzynowe, punkty pomocy drogowej, posterunki policyjne, banki i poczty
- Kalendarz imprez kulturalnych, sportowych i turystycznych, z wymienieniem ich organizatora, miejsca i daty.

Zawarte w obu materiałach informacje powinny być ograniczone do podstawowych danych jak nazwa placówki, adres (z nazwą gminy), ceny, godziny otwarcia, telefon i fax.

4.3. Terenowe oznakowanie turystyczne

Dotkliwą wadą, bardzo uciążliwą zwłaszcza dla turystów indywidualnych, jest niedostateczne oznakowanie dróg, szlaków, atrakcji i obiektów turystycznych. Nie budzi więc wątpliwości potrzeba wprowadzenia systemu czytelnych i estetycznych znaków informacyjnych. Tam, gdzie jest to możliwe, rzeczą pożądaną byłoby ujednolicenie oznakowań dla całego województwa, a nawet i całego Mazowsza, z pozostawieniem swobodnego pola dla dodatkowej, indywidualnej informacji graficznej, pozwalającej na identyfikację miasta i gminy lub innej jednostki jak park narodowy czy krajobrazowy.

Zadanie 1. Oznakowanie atrakcji turystycznych

Dość duże rozproszenie atrakcji przyrodniczych i kulturowych tym bardziej uzasadnia wprowadzenie czytelnego ich oznakowania *in situ* w gminach pozawarszawskich.

W przypadku atrakcji przyrodniczych jak pomniki i rezerваты przyrody i inne ciekawostki, będą to trwałe tablice, zawierające krótki opis samego obiektu, rygorów jego ochrony oraz zasad udostępniania i zwiedzania. Tego rodzaju objaśnienia powinny znajdować się także przy wszystkich wejściach i wjazdach na tereny parku narodowego i parków krajobrazowych. Atrakcje kultury jak zabytki architektury i miejsca historyczne należy oznaczać dobrze zabezpieczonymi tablicami, zwięźle omawiającymi historię, styl i twórców obiektu oraz dzieła sztuki stanowiące wyposażenie wnętrza.

Zadanie 2. Wprowadzenie oznakowań przydrożnych

Oznakowanie przydrożne w postaci czytelnych i estetycznych znaków, nie zakłócających krajobrazu, powinno dotyczyć lokalizacji pobliskich atrakcji przyrodniczych i kulturowych oraz usług turystycznych, zwłaszcza noclegowych, gastronomicznych, sportowo-rekreacyjnych i motoryzacyjnych. W podobny, lecz odpowiednio skromniejszy sposób należy wprowadzić znaki informacyjne przy szlakach turystycznych, zwłaszcza rowerowych i samochodowych. Za priorytetowe pod tym względem uważa się drogę krajobrazową z Wilanowa do Góry Kalwarii oraz trasę "chopinowską", biegnącą starym traktem królewskim do Żelazowej Woli.

5. Szkolenie kadry turystycznej¹⁵

Ogółem w województwie warszawskim pracujących w turystyce (zatrudnionych w pełnym wymiarze czasu pracy) w 1994 roku było 30 220 osób, zaś w 1995 roku 29 947. Liczba pracujących zmniejszyła się nieznacznie, bo o 274 osoby. Nie mniej można powiedzieć, że:

- ogółem zatrudnienie w turystyce od dwóch lat jest na bardzo zbliżonym do siebie poziomie,
- w sektorze publicznym zatrudnienie maleje, wzrasta zaś w sektorze prywatnym,
- w 1995 roku w hotelach i restauracjach pracowało 87,2% ogółu zatrudnionych w turystyce w województwie warszawskim, zaś w agencjach turystycznych, pilotowych, przewodnickich, przewozowych i innej działalności związanej z turystyką 12,8%.

Tabela 34. Pracujący (pełnozatrudnieni) w turystyce w województwie warszawskim w 1994 i 1995 roku

Wyszczególnienie	Liczba osób	
	1994 r.	1995 r. ^a
Hotele i restauracje razem	25 678	26 109
Sektor publiczny	13 823	13 377
Sektor prywatny	11 855	12 732
Hotele	14 129	13 921
Kempingi i inne miejsca krótkotrwałego zakwaterowania	3 277	3 062
Restauracje	3 320	3 893
Bary	3 866	4 147
Stołówki i punkty gastronomiczne	1 086	1 086
Działalność agencji turystycznych, pilotowych przewodnickich, przewozowych; pozostała działalność turystyczna	4 542	3 838

^a Miesiąc sprawozdawczy listopad

Źródło: "Informacje i opracowania statystyczne". Urząd Statystyczny w m.st. Warszawie, Warszawa 1994 r.; 1995 r.

¹⁵ Opracowała dr Hanna Borne-Falencik

Jeżeli weźmiemy pod uwagę pracujących w poszczególnych grupach, to zauważymy niewielki spadek zatrudnienia w 1995 roku w stosunku do 1994 roku w hotelach oraz kempingach i innych miejscach krótkotrwałego zakwaterowania, wzrost zaś zatrudnienia w restauracjach i barach, natomiast jego niezmiennosc w grupie stołówek i punkty gastronomiczne. Największy spadek zatrudnienia odnotowujemy w działalności agencji turystycznych, pilotowych, przewodnickich, przewozowych oraz pozostałej działalności turystycznej.

W województwie warszawskim, a konkretnie w Warszawie istnieje 9 szkół hotelarsko-turystycznych, kształcących kadry na poziomie średniego wykształcenia zawodowego. Składają się na to dwie szkoły publiczne przeznaczone dla młodzieży (typ nauczania stacjonarnego) oraz 7 szkół niepublicznych, w tym 5 przeznaczonych dla młodzieży oraz dwie dla dorosłych (typ nauczania zaocznego). We wszystkich tych szkołach kształcą się kadry zarówno w zakresie hotelarstwa (technik hotelarstwa) jak i turystyki (technik obsługi turystycznej), głównie jednak w 2-letnich Policealnych Szkołach Zawodowych. W 1995 roku ogółem opuściło te szkoły ok. 600 absolwentów profesjonalnie przygotowanych do pracy w branży turystyczno-hotelarskiej, w tym więcej niż 50% to absolwenci o wyuczonym zawodzie technik hotelarstwa.

Na poziomie 3-letnich wyższych studiów zawodowych kształcą się kadry turystyczne w 4 niepublicznych szkołach: Prywatnej Wyższej Szkole Ekonomicznej, Prywatnej Wyższej Szkole Handlowej, Wyższej Szkole Turystyki i Rekreacji, Wyższej Szkole Turystyki i Hotelarstwa. Ta ostatnia szkoła ma już swoich absolwentów, gdyż w 1995 roku otrzymała licencjat 90 osób.

Na poziomie studiów akademickich kształcenie kadr turystycznych ma miejsce w Szkole Głównej Handlowej (Kolegium Gospodarki Światowej, Katedra Turystyki). Uczelnia ta kształci kadry od wielu lat, jednakże w chwili obecnej na bardzo niskim liczbowo poziomie (w 1995 r. było 13 absolwentów).

5.1. Kadra biur podróży i jej doksztalcanie

W grupie agencji turystycznych, przewodnickich, pilotowych, przewozowych i pozostałej działalności turystycznej w 1995 roku pracowało 3838 osób w całym województwie warszawskim. Jeżeli od tego odejmiemy 1000-osobową zbiorowość przewodników oraz zatrudnionych w firmach przewozowych i w innej działalności turystycznej, to szacunkowo otrzymamy około 2000 pracowników zatrudnionych w biurach i agencjach turystycznych.

Główną firmą zajmującą się doszkaltaniem i doskonaleniem kadr turystycznych jest nadal Ośrodek Doskonalenia Kadr S.A. "Orbis", który do 1990 roku był resortowym ośrodkiem doskonalenia kadr turystycznych, obecnie szkoli pracowników rodzimej firmy. Posiada on osobowość prawną, może podpisywać umowy, prowadzić rozliczenia z Urzędem Skarbowym, rezerwować hotele, ma swoje konto bankowe, sale wykładowe, wyspecjalizowanych wykładowców i lektorów języków obcych. Prowadzi jednakże działalność ogólnopolską w sferze szkolenia kadr turystycznych, nie ograniczając się do terytorialnych kwestii. W związku z tym pracujący w turystyce w województwie warszawskim również są szkoleni przez ten Ośrodek. Zgłoszenia kierowane są od różnych instytucji: biur podróży, hoteli, stowarzyszeń, agencji itp. Przykładowo w 1995 roku były prowadzone szkolenia i kursy z zakresu: marketingu w turystyce, pilotów wycieczek zagranicznych, kursy językowe i walutowe, kas fiskalnych, zasad naliczenia VAT-u, rachunkowości zarządczej, kart kredytowych, negocjacji, skutecznej prezentacji firmy i jej oferty, agroturystyki (dla administracji samorządowej), kierowników zakładów gastronomicznych.

Zgodnie ze swoją statutową działalnością szkoleniem kadr turystycznych powinny się zajmować Polska Izba Turystyki oraz Warszawska Izba Turystyki. Obie organizacje czynią to jednak bardzo sporadycznie. Poza tym istnieje od 1995 roku powołane Centrum Edukacji Turystycznej, które również prowadzi szkolenia, ale jak na razie o minimalnym zasięgu, podobnie jak i Agencja Rozwoju Regionalnego.

5.2. Kadra hotelarska i jej doszkaltanie

W 1995 roku zatrudnienie w obiektach hotelarskich w woj. warszawskim a więc w hotelach, kempingach i innych miejscach krótkotrwałego zakwaterowania, wynosiło 16 983 pełnozatrudnionych pracowników i w stosunku do roku poprzedniego zmalało (17 406 osób).

Podstawową organizacją zajmującą się doszkaltaniem i doskonaleniem kadr hotelarskich jest Zrzeszenie Polskich Hoteli Turystycznych, które posiada 14 międzywojewódzkich oddziałów w kraju (poza Warszawą). ZPHT pomimo swoich autonomicznych oddziałów prowadzi działalność ogólnopolską. W jego ramach powołanych jest 7 komisji, jedną z nich jest Komisja Szkoleniowa, która prowadzi doskonalenie i doszkaltanie kadry hotelarskiej w całym kraju, a więc także z województwa warszawskiego. Przykładowo w 1995 roku były prowadzone następujące kursy: kurs menedżerów hotelowych I i II stopnia, w ramach utworzonego Studium Menedżerskiego; tygodniowy kurs zagraniczny mający na celu zmianę mentalności w

pojmowaniu zawodu hotelarza; kuchnia europejska dla szefów gastronomii przyhotelowej; kurs nazywany "odkrywamy tajniki kuchni polskiej", przeznaczony dla pracowników gastronomii; seminaria promocyjne na temat różnych segmentów zawodowych w hotelarstwie. ZPHT wydaje ponadto: książki, fachowy miesięcznik "Hotelarz", filmy szkoleniowe, materiały pokonferencyjne i poseminaryjne (na przykład z ogólnopolskiej konferencji problemowej na temat modernizacji zakładów hotelarskich, czy zabezpieczenia gości i mienia w hotelach). Jest to szeroko prowadzona działalność związana z doskonaleniem zawodowym kadry hotelarskiej. UKFiT wspiera finansowo tę organizację, dofinansowując niektóre programy szkoleniowe, są to jednak niewielkie dotacje.

Nadmienić trzeba tutaj, że działalność szkoleniowa dla kadr hotelarskich prowadzona jest również przez Ośrodek Doskonalenia Kadr S.A. "Orbis", jednakże głównie dla pracowników zatrudnionych w obiektach tej firmy.

5.3. Kadra przewodników i jej kształcanie

W Oddziale Przewodników PTTK w Warszawie zarejestrowanych jest około 1000 przewodników miejskich i terenowych, z tego ocenia się, iż 1/3 jest aktywnych zawodowo.

Kiedyś wyłączność na kształcenie i doskonalenie tej profesji miało Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. W tej chwili od strony prawnej każdy może podjąć się tej działalności - i były robione takie próby (na przykład przez niektóre warszawskie biura podróży). W rzeczywistości to właśnie ta organizacja jest nadal uznawana przez środowisko za gwaranta dobrego poziomu przygotowania specjalistycznego kadr przewodnickich. Kadra wykładowców dobierana jest starannie i o bardzo wysokim poziomie posiadanej wiedzy. Kurs trwa 6 miesięcy, to jest około 200 godzin (na przykład u innych organizatorów taki kurs trwa 4-5 tygodni). Kandydaci powinni się legitymować wyższym wykształceniem, wyjątkowo średnim. Respektowane są przez PTTK tylko ukończone filologie języków obcych, nie bierze się pod uwagę natomiast egzaminu zdawanego przez Resortową Komisję Języków Obcych, lecz prowadzi się własne egzaminy językowe.

Poza tym to właśnie PTTK jako jedyny wydaje legitymacje przewodnickie, inni organizatorzy mogą wydawać tylko zaświadczenia o ukończeniu kursów. Dbając o zachowanie właściwego, wysokiego poziomu szkolonych kadr, wszyscy inni chcący

otrzymać legitymacje przewodnickie warszawskiego Oddziału Przewodników PTTK, muszą zdawać egzamin wewnętrzny w tej organizacji. Oddział Przewodników, w którym wszystkie osoby pracują społecznie, powołał specjalistyczne biuro przewodnickie "Trakt", na użytek którego szkolona jest kadra przewodnicka. Jego celem podstawowym jest utrzymanie dobrej przewodnickiej obsługi, nie zaś osiągnięcie zysków.

Dokształcanie kadry przewodnickiej jest prowadzone przez Oddział w sposób nieobligatoryjny. Odbývają się prelekcje dla przewodników, prowadzone są wycieczki szkoleniowe i wyjazdy studyjne. Ta forma szkolenia również nie jest przez nikogo wspierana finansowo.

5.4. Szkolenie pracowników promocji i informacji turystycznej

W chwili obecnej nie ma żadnych podstaw prawnych, które by ograniczały prowadzenie szkoleń - każdy może podjąć się tej działalności. Nie mniej w rzeczywistości czynią to głównie jednostki informacji turystycznej. A ich stan organizacyjny w kraju przedstawia się następująco:

- Polska Agencja Promocji Turystyki wraz z 7 oddziałami regionalnymi, 2 ekspozyturami i podległymi im 12 centrami informacji turystycznej
- 5 Regionalnych Agencji Promocji Turystyki, utworzonych z inicjatywy i z udziałem PAPT, urzędów wojewódzkich, samorządów terytorialnych i innych instytucji zainteresowanych promocją turystyki
- inne jednostki organizacyjne informacji turystycznej: wojewódzkie ośrodki, centra informacji turystycznej.

Szkolenie pracowników promocji i informacji turystycznej odbywa się dzięki tym instytucjom lub za ich pośrednictwem. Oddziały PAPT organizują ogólnopolskie szkolenia dla kadry kierowniczej oraz od 3 do 4 szkoleń regionalnych. Warto podać, że istnieje już przygotowany przez PAPT, ale czekający na wydanie, autorski projekt szkolenia informatorów. Będzie to pierwszy i bardzo ważny podręcznik prezentujący podstawy szkolenia, które w zależności od środowiska powinny być wypełniane specyficznymi treściami charakterystycznymi dla danego regionu, okolicy, miasta, gminy. Bardzo mocno podkreślane są tam kwestie związane z kształtowaniem świadomości turystycznej.

5.5. Szkolenie kwaterodawców "agro"

Na terenie województwa warszawskiego zajmuje się tą działalnością Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego. W 1995 roku zorganizował 10 różnych tematycznie szkoleń, przy okazji których szkolono i informowano o możliwościach agroturystycznych. Jest to początek tego typu działań, bardzo żmudnych i bez wyraźnych konkretnych efektów. Generalnie bowiem w obecnej chwili bardziej chodzi o przełamywanie stereotypów w myśleniu rolników ("nie wpuszczę obcego do domu, przyjdzie drugi raz i okradnie") oraz mówienie o podstawowych działaniach ukierunkowanych na prawidłowe przyjęcie turystów (czyste obejście, ławeczka, ogródek, sprzedaż owoców i warzyw itp.), niż o budowaniu specjalistycznych ofert agroturystycznych.

Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Rolnej wspólnie z Ministerstwem Rolnictwa w Niemczech podpisały program agroturystyczny, na mocy którego wybranych zostało 14 wsi w kraju wraz z gminami, które mają stać się modelowymi dla tego rodzaju turystyki. Wśród nich znalazła się wieś Kampinos. Grupa 10 rolników w gminie, która przystąpiła do tego programu jest obecnie szkolona (koszty pokrywa partner).

Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego, który wydał katalog "Agroturystyka", posiada również program doradczy dla rolników chętnych do prowadzenia takiej działalności. Zalecenia, szkolenia i informację prowadzi się także, a nawet często, indywidualnie poprzez ludzi w terenie zatrudnionych w Oddziałach Rejonowych i Gminnych.

VI. Realizacja strategii

1. Struktura organizacyjna

W sprawnym zarządzaniu strategią rozwojową niezbędne jest nawiązanie do przyszłej struktury administracyjnej omawianego regionu. Obecnie rysują się dwie generalne tendencje:

- Ustawowa reforma administracyjna, a więc utworzenie nowego większego województwa z samorządowymi powiatami i gminami
- Ewolucja systemu samorządowego w kierunku przekazywania części uprawnień wojewódzkich samorządom lokalnym oraz tworzenia międzygminnych związków i porozumień celowych.

Wydaje się, że przyszłościowy model, do którego należałoby zmierzać to sukcesywne rozwijanie i umacnianie lokalnych struktur samorządowych. Rozwiązanie takie bardziej odpowiada potrzebom rozwojowym turystyki, gdyż w większym stopniu pozwala dostosować jej układ organizacyjny do warunków naturalnych i podziałów administracyjnych.

W nawiązaniu do powyższych konstatacji postuluje się dobrowolne utworzenie 5 związków międzygminnych:

- Chojnowskiego
- Kampinoskiego
- Modlińskiego
- Otwockiego
- Zegrzyńskiego.

Jednym z celów ich powołania byłby zrównoważony rozwój turystyki na obszarach strategicznego działania. Do zarządzania tą dziedziną w obrębie gmin związkowych zaleca się powołanie Lokalnego Biura do Spraw Turystyki, które zajmowałoby się rozwojem, organizacją i koordynacją działalności turystycznej, a zwłaszcza marketingiem, promocją i informacją turystyczną. Biuro współpracowałoby ściśle z miejscowymi firmami turystycznymi oraz z poszczególnymi samorządami lokalnymi, w organach których powinny być wydzielone stanowiska specjalisty do spraw turystyki. W jego ramach mogłoby też funkcjonować lokalne centrum obsługi turystycznej, zajmujące się dystrybucją miejscowych produktów turystycznych.

Na szczeblu ponadlokalnym proponuje się utworzenie Regionalnej Agencji Turystyki, obejmującej swoją działalnością samo województwo warszawskie, bądź też mającej szerszy zasięg terytorialny, na całe Mazowsze lub jego część. Agencja ta, na przykład w postaci spółki prawa handlowego z udziałem administracji regionalnej, samorządów lokalnych i gospodarczych oraz innych zainteresowanych podmiotów, miałaby między innymi za zadanie:

- sporządzanie i realizowanie strategicznych programów i projektów rozwojowych
- prowadzenie marketingu, promocji i informacji turystycznej na szczeblu regionalnym
- wspieranie i koordynację działalności turystycznej na poziomie lokalnym.

2. Główne podmioty realizacyjne

W strategii, programach i projektach rozwojowych wezmą pośrednio lub bezpośrednio udział różne podmioty realizacyjne, które będą koordynować lub kierować działaniami, inicjować i wspierać je organizacyjnie i finansowo, albo też staną się bezpośrednimi wykonawcami konkretnych zadań i przedsięwzięć. Do ważniejszych uczestników wieloletniego procesu realizacyjnego można zaliczyć:

- Organy administracji państwowej szczebla centralnego i regionalnego w dziedzinie:
 - turystyki i sportu
 - ochrony środowiska i przyrody
 - kultury i ochrony zabytków
 - komunikacji
- Jednostki i organy samorządu lokalnego
 - gminy i ich związki
 - komunalne osoby prawne
- Podmioty gospodarcze i ich stowarzyszenia
- Inne osoby prawne i fizyczne jak Kampinoski Park Narodowy i zarządy parków krajobrazowych.

Udział państwowej administracji centralnej i regionalnej będzie polegał głównie na koordynacji głównych projektów i zadań rozwojowych oraz na wspieraniu organizacyjno-prawnym i finansowym, zwłaszcza w zakresie marketingu, promocji i informacji turystycznej oraz monitorowania i planowania rozwoju. Wiodącą i zarazem inicjującą rolę powinien spełniać Wydział Sportu i Turystyki Urzędu Wojewódzkiego, bezpośrednio lub za pośrednictwem Regionalnej Agencji Turystyki.

Zadaniem samorządów lokalnych i ich związków będzie natomiast:

- planowanie i monitorowanie rozwoju
- wspieranie finansowe niektórych przedsięwzięć ze środków budżetu gminnego lub z wykorzystaniem innych źródeł i możliwości
- stymulowanie rozwoju działalności proturystycznej przez stosowanie ulg i zwolnień w podatkach i opłatach lokalnych
- prowadzenie promocji i informacji turystycznej
- rozwijanie ogólnej infrastruktury usługowej, zwłaszcza społecznej w zakresie kultury, sportu i rekreacji
- przygotowanie infrastruktury technicznej
- prowadzenie polityki lokalizacyjnej na podstawie planów zagospodarowania przestrzennego
- podejmowanie decyzji inwestycyjnych i budowlanych jak udzielanie wskazań lokalizacyjnych, ustalanie miejsca lokalizacji i wydawanie zezwoleń na budowę.

Bezpośrednimi wykonawcami zadań i przedsięwzięć realizacyjnych, zwłaszcza o charakterze inwestycyjnym, będą komunalne osoby prawne jak zakłady i urządzenia budżetowe i przedsiębiorstwa, najczęściej jednak staną się nimi różne podmioty gospodarcze i ich stowarzyszenia. W tym przypadku mogą to być zarówno przedsiębiorstwa prywatne jak i państwowe, miejscowe lub spoza konkretnego terenu, krajowe i zagraniczne. Nie wykluczony jest także udział osób fizycznych, zwłaszcza w mniejszych zamierzeniach jak małe hotele i pensjonaty czy kwatery agroturystyczne.

3. Podział strategii na etapy

Przedstawione wcześniej propozycje działań strategicznych powinny zostać zrealizowane w okresie 10 najbliższych lat. W związku z tym można wyróżnić trzy cykle realizacyjne:

- krótkookresowy, 1-3 letni czyli maksymalnie do 1998 roku
- średniookresowy, 3-5 letni czyli najdłużej do 2000 roku
- długookresowy, 5 i więcej lat, a więc do 2005 roku.

W doborze zadań i przedsięwzięć do poszczególnych etapów brano pod uwagę logiczną sekwencję ich układu i założone priorytety, a także warunki realizacyjne jak wielkość potrzebnych środków i ich dostępność, czas trwania realizacji, istniejąca infrastruktura, stan środowiska itp. Poniżej podano ważniejsze działania przypadające na poszczególne cykle, uwzględniając głównie te z nich, które mają charakter wyłącznie turystyczny.

- Działania krótkookresowe
 - Powołanie Regionalnej Agencji Turystyki
 - Utworzenie dobrowolnych związków gminnych i Lokalnych Biur do Spraw Turystyki
 - Organizacja regionalnej i lokalnej sieci informacji turystycznej
 - Przygotowanie pakietu materiałów promocyjnych
 - Opracowanie katalogu ofert inwestycyjnych
 - Zorganizowanie doradztwa inwestycyjnego
 - Wzbogacenie oferty turystycznej w zakresie imprez i widowisk, zwłaszcza o charakterze plenerowym
 - Dokonanie kategoryzacji istniejących obiektów hotelarskich
 - Wprowadzenie oznakowania turystycznego atrakcji i obiektów recepcyjnych
 - Uruchomienie turystycznej żeglugi pasażerskiej na Wiśle i Zalewie Zegrzyńskim
 - Dokończenie realizacji Centrum Chopinowskiego w Brochowie.
- Działania średniookresowe
 - Komputeryzacja informacji turystycznej
 - Urządzenie Parku Historycznego Bitwy Warszawskiej w Radzyminie
 - Utworzenie centrum turystycznego w Twierdzy Modlin
 - Budowa węzłów wejściowych i modyfikacja układu szlaków turystycznych w Kampinoskim Parku Narodowym
 - Zorganizowanie sieci kwater agroturystycznych
 - Przeprowadzenie komercjalizacji i prywatyzacji bazy hotelarskiej
 - Modernizacja istniejącej bazy materialnej turystyki
 - Budowa małych hoteli, moteli i pensjonatów
 - Zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne i kąpieliskowe Jeziora Dziekanowskiego
 - Realizacja zespołów kąpieliskowo-plażowych w dolinie Świdra i Mieni.
- Działania długookresowe
 - Realizacja infrastruktury technicznej ochrony środowiska na obszarach strategicznego działania
 - Organizacja nowych placówek muzealnych m. innymi w Biskupicach, Modlinie i Sulejówku
 - Utworzenie sieci zabytkowych hoteli w pałacach i dworach mazowieckich
 - Zagospodarowanie części buforowych w strefie ochronnej Kampinoskiego Parku Narodowego

- Urządzenie zespołu kąpieliskowo-rekreacyjnego w Górze Kalwarii
- Budowa zespołu hotelowo-pensjonatowego i rekreacyjnego w Pomiechówku
- Zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne Wyspy Szwedzkiej w Nowym Dworze Mazowieckim
- Realizacja parku wypoczynkowego z zespołem kąpieliskowo-rekreacyjnym, mariną oraz obiektami hotelowo-pensjonatowymi w gminie Nieporęt
- Budowa wioski rekreacyjnej i pola golfowego w Serocku
- Realizacja pierwszego etapu nadwodnego zespołu wypoczynkowego "Świder Bis".

4. Potrzebne regulacje prawne

Wszelkie działania strategiczno-rozwojowe powinny mieć oparcie w uregulowaniach prawnych, dostosowanych do istniejących w innych krajach europejskich. Najważniejszą obecnie sprawą jest więc:

- Uchwalenie ustawy o świadczeniu usług turystycznych
- Wydanie stosownych aktów wykonawczych przez Radę Ministrów i odpowiednie resorty.

Z pliku aktów prawnych niższego rzędu za szczególnie potrzebne uznać należy wykonawcze rozporządzenia lub zarządzenia dotyczące:

- uzyskiwania koncesji organizatora turystyki
- zabezpieczenia finansowego i funduszu gwarancyjnego
- kategoryzacji obiektów hotelarskich.

Warto podkreślić, że zarówno projektowana ustawa jak i przepisy wykonawcze, regulujące całościowo świadczenie usług turystycznych od strony organizacyjnej i jakościowej, staną się także narzędziem pomocnym w kształtowaniu pozytywnego wizerunku miejscowości lub gminy, gdyż przyczynią się do eliminowania nieuczciwych i nieudolnych firm, których działalność mogłaby spowodować utratę dobrej opinii i narazić na straty całą społeczność lokalną.

5. Źródła zasilania finansowego

Aby osiągnąć cele strategiczne oraz realizować programy i projekty z nimi związane, należy wyłożyć odpowiednie środki finansowe, które są trudne do orientacyjnego nawet określenia na obecnym etapie opracowywania długofalowej

strategii rozwojowej. Dokładne wskazanie ich wielkości może nastąpić dopiero po sporządzeniu projektów i analiz dla konkretnych zadań i przedsięwzięć.

Źródłami finansowania strategii rozwojowej w gminach podwarszawskich mogą być:

- Środki będące w dyspozycji zainteresowanych gmin
- Budżet państwa
- Budżet województwa
- Celowe fundusze krajowe
- Pomocowe fundusze zagraniczne
- Kredyty bankowe
- Środki własne podmiotów gospodarczych oraz osób prawnych i fizycznych, występujących w roli inwestorów.

Gminy, posiadające osobowość prawną, mogą finansować głównie te zamierzenia, które leżą w ich kompetencjach i służą przede wszystkim zaspokajaniu zbiorowych potrzeb wspólnoty. Do takich należą między innymi przedsięwzięcia własne z zakresu kultury, rekreacji i sportu, komunikacji, ochrony środowiska, infrastruktury technicznej, ładu przestrzennego oraz promocji i informacji gospodarczej, a więc zadania, które stwarzają również warunki do rozwoju usług turystycznych. Przedsięwzięcia te są najczęściej finansowane z budżetów gminnych, które obecnie nie wystarczają na pełne pokrycie niezbędnych wydatków związanych z działalnością samorządów lokalnych. Z budżetu państwa mogą dodatkowo być udzielane gminom dotacje celowe, na przykład na inwestycje realizowane w ramach zadań własnych. Ponadto gminy mają prawo zaciągać kredyty i pożyczki oraz emitować papiery wartościowe, jednak rozwiązania tego rodzaju nie znajdują jeszcze zastosowania w praktyce.

Możliwości finansowego wspomagania niektórych przedsięwzięć strategicznych stwarzają specjalistyczne instytucje rządowe i pozarządowe, na przykład:

- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, oraz Fundacja "Ekofundusz", udzielające pomocy w realizacji projektów i inwestycji proekologicznych
- Fundusz tworzony z dopłat do "Totalizatora Sportowego", przeznaczony na dofinansowanie modernizacji i budowy obiektów sportowych
- Przyznawanie przez resort kultury ze środków budżetu centralnego częściowej refundacji kosztów poniesionych na rewaloryzację i adaptację obiektów zabytkowych.

Rozważane są też propozycje powołania celowego Funduszu Rozwoju Turystyki lub komercyjnego Banku Inwestycji Turystycznych, które służyłyby pomocą finansową w zakresie realizacji infrastruktury turystycznej.

Różne środki pomocowe są też do uzyskania ze źródeł zagranicznych. W sferze turystycznej są one głównie nastawione na cele związane z szkoleniem, organizacją i zarządzaniem oraz marketingiem, promocją i informacją. Przykładem takiego funduszu jest PHARE, w ramach którego realizowanych jest kilka programów, między innymi program TOURIN w zakresie turystyki.

6. Kontrola i monitorowanie

Kontrolę nad przebiegiem realizacji poszczególnych etapów, zadań i przedsięwzięć powinien wykonywać Wojewoda Warszawski za pośrednictwem Wydziału Sportu i Turystyki w Urzędzie Wojewódzkim lub specjalnie powołanego zespołu opiniującego, w skład którego wchodziłoby między innymi przedstawiciele administracji wojewódzkiej i samorządowej oraz branży turystycznej. Głównym celem kontroli powinna być analiza prawidłowości w podejmowaniu i realizacji działań oraz osiąganiu zakładanych efektów. W wypadku zaobserwowanych odstępstw lub zmiany przesłanek realizacyjnych należy dokonać korekt i weryfikacji odpowiednich zamierzeń strategicznych, stosownie do powstałych warunków.

Aby móc kontrolować wdrażanie strategii niezbędne jest monitorowanie głównych procesów i zjawisk w dziedzinie turystyki. Stała, wielowskaźnikowa obserwacja ilościowa i jakościowa łącznie z podstawowymi analizami w przekroju regionalnym musi być nieodłącznym elementem towarzyszącym działaniom strategicznym. Monitorowanie to powinno dotyczyć:

- turystów i odwiedzających, krajowych i zagranicznych
- atrakcji i walorów turystycznych
- obiektów i usług hotelarskich i innych
- biur podróży
- informacji i promocji
- kadry turystycznej.

Badanie przyjazdowego ruchu turystycznego, zarówno z Polski jak i z zagranicy, powinno uwzględniać między innymi: cel przyjazdu, charakter i miejsce pobytu,

środek transportu, rodzaj zakwaterowania, liczbę spędzonych noclegów, ponoszone wydatki, ocenę jakości usług.

Ankietowanie biur podróży powinno obejmować na przykład: oferowane produkty turystyczne, ceny, liczby obsłużonych turystów, wysokości obrotów, stosowane formy promocji, zatrudniony personel.

W monitorowaniu bazy noclegowej uwzględniać należy między innymi: rodzaj, kategorię i lokalizację obiektu, stan techniczny, liczby pokoi i miejsc noclegowych, liczby obsłużonych gości krajowych i zagranicznych, liczbę udzielonych noclegów, wysokość obrotów, formy promocji, wielkość zatrudnienia.

Do oceny realizacji strategii pomocną rzeczą jest badanie opinii profesjonalistów pracujących w turystyce jak: właścicieli biur podróży, przewodników i pilotów, specjalistów z administracji państwowej i samorządowej. Dodatkowym elementem monitorowania powinny być też sondaże społeczności lokalnych i władz samorządowych na temat zachodzących zmian i powstających skutków oraz uzyskiwanych efektów.

7. Spodziewane efekty społeczno-ekonomiczne

W wyniku realizacji strategii i rozwijania działalności turystycznej powinny zostać osiągnięte konkretne korzyści wyrażające się ogólnym rozwojem ekonomicznym i kulturalnym samorządowych wspólnot lokalnych. Turystyka bowiem jest tą sferą szczególnej aktywności gospodarczej, w której działania związane z tworzeniem dobrych warunków do przyjmowania turystów powodują najczęściej jednoczesną poprawę warunków życia miejscowej ludności. Zbieżność ta stanowi ważki argument przemawiający za podejmowaniem przez gminy proturystycznej polityki rozwojowej, bowiem zainwestowane środki służą zarówno samej wspólnotie jak i przyjezdnym. Najwięcej beneficjów rozwojowych, chociaż w nierównym stopniu, uzyskują 22 gminy objęte obszarami strategicznego działania.

Jako szczególnie istotne i pożyteczne dla społeczności beneficja należy uznać:

- wzrost ogólnych dochodów gminy
- nowe miejsca pracy dla mieszkańców
- zwiększenie indywidualnych dochodów miejscowej ludności.

Inne ważniejsze dodatkowe korzyści dla mieszkańców stałych to zwłaszcza:

- lepsze zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych związane z rozwojem sieci handlowej, gastronomicznej i usługowej, służącej do obsługi przyjeżdżających turystów
- zwiększenie możliwości korzystania z wypoczynku i sportu,• wynikające z rozbudowy bazy materialnej (kąpieliska, baseny pływackie, boiska sportowe i rekreacyjne itp.)
- podniesienie poziomu życia kulturalnego w gminie, będące rezultatem wzbogacenia oferty turystycznej w tej dziedzinie (imprezy, kluby, dyskoteki itp.)
- poprawa stanu środowiska naturalnego i warunków życia, wynikająca z rozbudowy infrastruktury technicznej, zwłaszcza kanalizacyjnej, drogowej i telekomunikacyjnej
- uporządkowanie przestrzenne i poprawa wyglądu estetycznego samych miejscowości i ich otoczenia
- akceptacja tożsamości lokalnej na skutek wyzwolenia aktywności i satysfakcji z własnych dokonań.

W wyniku rozwijania gospodarczej działalności turystycznej wzrosną odpowiednio dochody własne gmin, a mianowicie:

- wpływy z podatków od działalności gospodarczej osób fizycznych oraz od nieruchomości i środków transportu
- wpływy z opłaty eksploatacyjnej uiszczanej przez podmioty gospodarcze oraz z opłat lokalnych
- wpływy z udziałów w podatku dochodowym od mieszkańców gminy (w wysokości 15%) oraz od osób prawnych i innych jednostek z terenu gminy (w wysokości 5%).

Rozwijanie turystycznych usług podstawowych i uzupełniających spowoduje zwiększenie indywidualnych dochodów miejscowej ludności na skutek:

- podejmowania własnej działalności gospodarczej w zakresie usług hotelarskich, gastronomicznych, handlowych i innych
- zatrudnienia w placówkach świadczących usługi turystom.

Jednym z ważniejszych efektów będzie powstanie nowych miejsc pracy, co ma szczególne znaczenie dla gmin słabo rozwiniętych i cierpiących na bezrobocie. Można się spodziewać, że w samej tylko obsłudze bezpośredniej ruchu turystycznego, głównie w wybudowanych obiektach hotelarskich, zostanie uruchomione około 3100 stanowisk pracy.

Nowe miejsca pracy, stałe i okresowe zostaną utworzone głównie:

- w bezpośredniej obsłudze ruchu turystycznego, a więc:
 - wybudowanych obiektach hotelarskich
 - powstałych obiektach rekreacyjno-sportowych
 - biurach podróży i usługach przewoźniczych
 - placówkach i punktach informacji turystycznej
- w usługach jak gastronomia, handel, kultura i rozrywka
- na budowach związanych z realizacją dużych zadań i przedsięwzięć inwestycyjnych.

W sposób tylko bardzo orientacyjny można oszacować spodziewane w gminach pozawarszawskich przychody finansowe na podstawie wydatków turystów krajowych i zagranicznych. Przyjmując wielkość wydatków turystycznych na nieco wyższym niż obecnie poziomie, a więc: 15 USD dziennie na osobę dla Polaków oraz 40 USD dziennie na osobę dla cudzoziemców, rzeczą prawdopodobną jest, że globalne wpływy z turystyki w pierwszych latach XXI wieku osiągną wielkość rzędu 100-120 mln USD rocznie, a więc przy dzisiejszym przeliczniku dewizowym około 250-300 mln zł. Trzeba jednak pamiętać, że są to kwoty ilustrujące całość spodziewanych od turystów pieniędzy, które w odpowiednich proporcjach zasilą budżety państwa i gmin oraz dochody różnych podmiotów gospodarczych i osób fizycznych, w tym także spoza strefy podwarszawskiej.

Bibliografia i materiały źródłowe

- Ankiety dotyczące turystyki w gminach, przesłane przez Zarządy 45 gmin pozawarszawskich
- Atlas województwa warszawskiego. WPG Warszawa 1993
- Bartoszewicz W., Łaciak J.: Wyjazdy turystyczne mieszkańców Warszawy. Instytut Turystyki, Warszawa 1995
- Bordas E.: System marketingu turystycznego dla Polski. UKFiT 1994
- Borzykowska B., Butowski L.: Warszawa jako centrum turystyki przyjazdowej. UM Warszawa 1993
- Burzyński T.: Uwarunkowania ekonomiczno-finansowe rozwoju turystycznego gmin. Kraków 1995
- Butowski L.: Baza noclegowa stołecznego województwa warszawskiego. CPT WW Warszawa 1992
- Butowski L.: Charakterystyka funkcji turystycznej w Warszawie na tle wybranych stolic europejskich. Warszawa 1995
- Butowski L. i inni: Ruch turystyczny w Warszawie. UM Warszawa 1993
- Chmielewski J.M.: Studium możliwości rozwoju obszaru metropolitalnego Warszawy. Raport końcowy. Warszawa 1994
- Foldery i inne materiały informacyjne i promocyjne uzyskane z kilkunastu gmin pozawarszawskich
- Giereluk-Lubowicz Z., Łaciak J.: Analiza przyjazdowego zagranicznego ruchu turystycznego do Warszawy. Instytut Turystyki, Warszawa 1994
- Herz L.: Przewodnik po okolicach Warszawy. Rewasz Pruszków 1995
- Hotele, motele, pensjonaty. Postulowana kategoryzacja. ZPHT Warszawa 1994
- Jaroszewski T.S., Baranowski W.: Pałace i dwory w okolicach Warszawy. PWN Warszawa 1992
- Kalendarz imprez turystycznych, kulturalnych i sportowych. Region Mazowsze. CPT Warszawa 1994
- Katalog ofert inwestycyjnych w branży turystycznej, zgłoszonych przez gminy woj. warszawskiego. UW Warszawa 1992
- Kierunkowy układ autostrad i dróg ekspresowych. Agencja Budowy i Eksploatacji Autostrad. Warszawa 1995
- Łaciak J.: Przyjazdy cudzoziemców do Warszawy w 1994 roku. Instytut Turystyki, Warszawa 1995
- Łaciak J.: Struktura i rozmieszczenie terytorialne podróży Polaków w 1994 roku. Instytut Turystyki, Warszawa 1995

- Łaciak J.: Turystyka przyjazdowa do wybranych regionów Polski w 1994 r. Instytut Turystyki, Warszawa 1995
- Łaszek C., Sendzielska B.: Chronione obiekty przyrodnicze województwa stołecznego warszawskiego. COIT Warszawa 1989
- Łaszek C., Sendzielska B.: Wartości przyrodnicze województwa warszawskiego. CPT WW. Warszawa 1992
- Małecki J.: Wypoczynek w dolinie Świdra. Hotelarz 1984, nr 7-8
- Marak J.: Marketingowa strategia rozwoju turystyki na przykładzie gminy Oborniki Śląskie. Samorząd Terytorialny 1994, nr 12
- Marinow W.: Wypoczynek weekendowy w strefie podmiejskiej Sofii. Turyzm 1992 z. 2
- Mazowiecka strefa ekonomiczna. Generalne przesłanki rozwoju. UW Warszawa 1995
- Medlik S.: Leksykon podróży, turystyki, hotelarstwa. PWN Warszawa 1995
- Orzechowska H., Zalewski A.: Zabytki województwa warszawskiego. CPT UW, Warszawa 1992
- Park sportowo-rekreacyjny w Warszawie. Fundacja XXI wieku. Warszawa 1993
- Perspektywiczny plan zagospodarowania przestrzennego województwa stołecznego warszawskiego. UM Warszawa 1978
- Plan rozwoju krajowego produktu turystycznego. Raport końcowy. Arthur D. Little. Int. Inc. Warszawa 1994
- Planowanie strategiczne. Red. Klasik A. PWE Warszawa 1994
- Plany zagospodarowania przestrzennego miast i gmin: Celestynów, Góra Kalwaria, Kampinos, Karczew, Konstancin-Jeziorna, Leoncin, Nieporęt, Nowy Dwór Mazowiecki, Otwock, Piaseczno, Pomiechówek, Serock, Skrzyszew, Tułowice, Wiązowna, Zakroczym, Zielonka. Teksty i opisy planów. BPRW Warszawa
- Program rozwoju Warszawy. Synteza. IG PAN Warszawa 1993
- Putowski S.: Zagospodarowanie doliny Wisły na obszarze województwa warszawskiego. Miasto 1980 nr 7
- Raport o stanie województwa warszawskiego 1990-1993. WUS Warszawa 1994
- Raport o stanie miasta Otwocka. 1994, UM Otwock 1995
- Region Mazowsze. Baza hotelarska. CP TRM Warszawa 1995
- Rekreacja i wypoczynek. Warszawskie Ośrodki Wypoczynku "Wisła". Warszawa 1995
- Rekreacyjne zagospodarowanie aglomeracji warszawskiej do 2000 roku. Sylwan 1981 nr 4
- Rocznik statystyczny województwa warszawskiego. WUS Warszawa 1994

- Sheldon P.J.: Systemy informacji o krajach docelowych. W: Promocja turystyki. PHARE Warszawa 1994
- Skalska T.: Wydatki turystów zagranicznych w Polsce w 1994 r. Instytut Turystyki, Warszawa 1995
- Sokołowski G.: Możliwości adaptacyjne i wykorzystanie Twierdzy Modlin do celów turystycznych. Modlin 1995
- Stan ilościowy bazy sportowej w latach 1945-1994. UKFiT Warszawa 1995
- Strategia międzynarodowego marketingu turystyki do Polski 1996-2000. UKFiT Warszawa 1995
- Strategia rozwoju regionu krakowskiego - turystyka. Instytut Turystyki, Kraków 1994
- Sytuacja ekologiczno-przyrodnicza. Stan i ochrona środowiska w województwie warszawskim w latach 1991-1995. WUS Warszawa 1992
- Travis A.S., Rzążewska M.B.: O utworzenie sieci *"polskie paradores"*. PHARE Warszawa 1995
- Turystyka i wypoczynek. GUS Warszawa 1994
- Twierdza Modlin. Koło Przewodników "Bastion". Modlin 1995
- Ustawa o świadczeniu usług turystycznych. Projekt. UKFiT Warszawa 1995
- Warszawa jako centrum turystyczne. Raport o stanie turystyki. Warszawa 1995
- Warszawa. Region. Wyd. Tekst Bydgoszcz 1995
- Warszawa. Szanse. Zagrożenia. Raport dla Warszawy. Warszawa 1994
- Województwo stołeczne warszawskie. Vademecum turystyczne. KAW Warszawa 1980
- Zalewski A.: Dwory szlacheckie na Mazowszu. CPT WW Warszawa 1992
- Założenia rozwoju gospodarki turystycznej. UKFiT Warszawa 1994

Materiały promocyjne gmin pozawarszawskich

- Błonie. Plan miasta. Wyd. ATR Agencja Impresaryjna T. Ratkowskiego. Warszawa
- Brwinów. BUR "Media" Bydgoszcz
- Chojnowski Park Narodowy - mieszkamy w parku krajobrazowym. Fundacja "Terra Sana" Otwock
- Gmina Leszno. Wyd. BUR "Media" Bydgoszcz
- Gmina Nieporęt. UG Nieporęt
- Gmina Wiązowna. UG Wiązowna
- Grodzisk Mazowiecki. Plan miasta. Studio WM Grodzisk Maz. 1994
- Kobylka. Plan miasta, Wyd. "Nirwana" Wołomin

- Konstancin-Jeziorna. BUR "Media" Bydgoszcz
- Legionowo. Oficjalny informator miejski. Wyd. "Journal" Bydgoszcz 1995
- Łomianki. UMiG. Łomianki
- Milanówek. Wyd. BUR "Media" Bydgoszcz
- Nowy Dwór Mazowiecki. Oficjalny informator miejski. Wyd. "Journal" Bydgoszcz 1993
- Ożarów Mazowiecki. Wyd. BUR "Media" Bydgoszcz
- Piastów. Informator miejski. Wyd. BUR "Media" Bydgoszcz
- Pomiechówek. W Dolinie Wkry. PPH "Wkra" Nowy Modlin
- Radzymin. Wyd. "Omega" Bydgoszcz
- Serock. BUR "Media" Bydgoszcz
- Wesola koło Warszawy zaprasza. UM Wesola
- Ziemia Zakroczymska. UG Zakroczym.

BIBLIOTEKA IT
Archiwum Prac
Naukowo-Badawczych